

CLAES-MIKAEL STÅHL

SAMHÄLLSUPPDRAGET

ATT TÄNKA FACKLIGT
OM MAKT, INTRESSEN
OCH SAMVERKAN

LEOPARD FÖRLAG

LEOPARD FÖRLAG

Björngårdsgatan 15

118 52 Stockholm

info@leopardforlag.se

LANDSORGANISATIONEN I SVERIGE

Barnhusgatan 18

105 53 Stockholm

Copyright © Claes-Mikael Ståhl 2019

ILLUSTRATION: Sara Olausson

OMSLAGSDESIGN: Magnus Frederiksen

FORMGIVNING OCH SÄTTNING: Magnus Frederiksen

TRYCK: ScandBook AB, Falun 2019

ISBN: 978-91-7343-602-1

Claes-Mikael Ståhl

SAMHÄLLS UPPDRAGET

Att tänka fackligt
om makt, intressen
och samverkan

Leopard Förlag 2019

*”Människans kamp mot makten är
minnets kamp mot glömskan”*

Milan Kundera,
Skrattets och glömskans bok

–

Boken är skriven i
tacksamhet
till alla dem som kom före.
Boken tillägnas alla dem som ska komma efter.

INNEHÅLL

Författarens förord.....	10
Förord	11
KAPITEL ETT. Uppdraget.....	13
En början	14
Fortsättningen på det fackliga uppdraget	16
Samhällsvärnen	19
Kampen om samhällsvärnen	20
KAPITEL TVÅ. Kapitalism: att ta det onda med det goda	25
En handfull generationer bort.....	26
Förändringens krafter.....	27
Kapitalismens kraft	27
Kapitalism som penningcirkulation	28
Kapitalismens tre viktiga idéer	31
Kapitalismens baksidor.....	32
Klassmotsättningar	35
Blandekonomi	36
Auktoritär nyliberalism slår igenom	39
Marknadsliberalism vs demokratisk socialism.....	41
Populismen – vår tids utmanare.....	42
KAPITEL TRE. Folket: Grunden för samverkan och samhällsuppdraget.....	49
Att hålla samman.....	51
Folket – ett eller många?	52
Vem är suverän?	54
Kamp på flera fronter	54
Det fungerande samhället.....	56
Ett fungerande samhälle vilar på tre ben.....	58
Varför gör vi som vi gör?	61
Intressen, värderingar och kultur	61
Det klassiska samverkansproblemet	64
Vi och dom.....	65
Att skilja på politisk och ekonomisk liberalism.....	67
Samhällsvärnen är allmänna intressen.....	68
KAPITEL FYRA. Nationalstaten: Platsen där vi reser värnen	73
Plats för förändring.....	74
Vem bestämmer egentligen?.....	76
Begränsad eller stark stat?	78

Stat eller marknad?	78
Vad är Sverige för något?	79
Från blind till seende stat.....	80
Nationalstatens antagonister	81
Vem är svensk?.....	82
Nationalism	83
Hur blir man svensk?	83
Kompromisser och uppgörelser.....	85
Villkoren för arbetsmarknadsreglering.....	87
Tre modeller i Europa	88
Den svenska modellen.....	92
Våra "bästa jag"	93
KAPITEL FEM. Delaktighet: Grunden till sammanhållning	97
Hur skapas jobb?	98
Delaktighet som socialt kapital	100
Varför arbetar vi?.....	101
Arbetare eller tjänsteman?	103
Aktiv arbetsmarknadspolitik.....	103
Arbetet är bra för samhället.....	108
Arbetet är bra för individen	109
Arbetet är bra för den fackliga sammanhållningen	110
Begränsningar av marknaden.....	112
KAPITEL SEX. Fördelning: Livsmöjligheterna måste ständigt omfördelas	117
Ojämlikhetens motsättningar	118
Välfärdsstaten – samhällets senor	119
Generell eller selektiv välfärd?.....	120
Det sociala medborgarskapet	121
Ojämlikhetens förrådiska matematik	123
Skolan lägger grunden.....	124
Det livslånga lärandets betydelse	126
Jämställdhetspolitiken omfördelar	127
Samspelet mellan skatter och välfärdspolitiken	129
Skatter finansierar samhällsvärnen	130
Offentliga välfärdssystem omfördelar	134
Facket omfördelar.....	135
Rättvisans konsekvenser	136
KAPITEL SJU. Ordning & reda: Alla människors likhet inför lagen	139
Vad är en rättsordning?	140
Rättsstatens motsättningar	141
Populister angriper rättsstaten	145
Ett rättssystem måste vara moraliskt legitimt	147
Några grundläggande principer	148
Rättsreglernas praktiserande	150

”Land ska med lag byggas”	151
Hur säkerställs efterlevnaden rättsreglerna?	153
Hierarkier i en rättsordning.....	155
Minimera godtycket och göra samhället begripligt.....	156
KAPITEL ÅTTA. Institutioner och organisationer: förutsättningarna	
för ett levande civilsamhälle	161
Kampen om institutionerna	162
Angrepp från populisterna	163
Institutioner är nödvändiga.....	164
Staten jämnar ut	165
Politiska partier.....	165
Fackföreningar i en demokrati.....	167
Betydelsen av civilsamhället.....	170
Föreningsfrihet och föreningsrätt.....	171
Yttrandefrihet.....	173
Medier och opinionsbildning.....	174
Hotet mot redigerad media	177
Samhällsuppdragets kamp fortgår	178
KAPITEL NIO. Demokrati: samhällets viktigaste värn	183
Demokratins antagonister	184
Anarkisterna.....	185
Förmyndarna	185
Demokrati – så gott det går.....	189
Process eller resultat?.....	193
Regler och kultur.....	195
Framåtblickande eller reviderande?.....	196
Den representativa demokratin	197
Måste man underkasta sig majoriteten?.....	200
Demokratin och samhällsuppdraget.....	201
KAPITEL TIO. Internationell samverkan: att hålla en god relation till sina grannar.....	205
År noll	206
Från internationell anarki till nationalstater i samverkan	207
De yttre samhällsvärnens motsättningar	208
Demokratins handlingsutrymme.....	213
Den suveräna statens begränsningar	213
Balansen mellan handel och stat	216
Internationella regelverk kan begränsa demokratin.....	218
Ett trilemma – demokrati, frihandel och nationalstat.....	218
Lösningen: keynesianism och välfärdsstat.....	220
Facklig samverkan över nationsgränserna.....	221
KAPITEL ELVA. Europeisk samverkan: Ett skyddande tak eller hot mot samhällsvärnen?	225
Mellan snus och jordkällare	226
Europarådet.....	228
Ständigt pågående förändring	229

Ett samarbete med olika perspektiv	231
Nationalstatens räddning	233
Teknokrati med inslag av demokrati.....	235
Den sociala dimensionen	237
Federalism och integration	239
Lagstiftning på EU-nivå	239
Vart är EU på väg?	241
KAPITEL TOLV. Det goda samhället: Det (nästan) alla människor vill ha	245
Problem innanför murarna.....	247
Samhället och "det goda livet".....	250
Filosofi om det goda livet.....	251
Demokratin och det goda samhället	253
KAPITEL TRETTON. Samhällsuppdraget och framtiden: Fjorton insikter väl värda att vårda	257
Väljarnas hämnd och återvändsgränder.....	258
Förmåga att lösa problem	260
Vilka är "vi"?	262
Undvik ensidiga lösningar	262
Insikt 1 – engagera dig.....	263
Insikt 2 – skilj på ekonomisk och politisk liberalism.....	264
Insikt 3 – prata och tänk i klasstermer	264
Insikt 4 – misströsta inte	265
Insikt 5 – balansera mellan helvete och utopi.....	265
Insikt 6 – gör skillnad genom demokratin.....	266
Insikt 7 – vårda den demokratiska kulturen	266
Insikt 8 – var ditt "bästa jag"	267
Insikt 9 – måla bilden av gemenskapen	268
Insikt 10 – lev här och nu.....	269
Insikt 11 – var tydlig	269
Insikt 12 – praktisera demokratin	270
Insikt 13 – undvik ytterlighetspositioner	270
Insikt 14 – lär dig leva med motståndaren	271
KAPITEL FJORTON. Fortsatt läsning.....	275
EFTERORD	299

FÖRFATTARENS FÖRORD

JAG LITAR PÅ DIG. Jag litar på att du har förmågan att tänka politiskt – eller har lust att lära dig hur man gör. I samhällsuppdraget finns inga genvägar. Tro inte på den som hävdar att du kan kompromissa med kunskaper och insikt.

Samhällsuppdraget kan du lära dig. Men som livets insikter i övrig kommer inte politiska insikter utan möda. Boken bygger på din motivation – eller vilja till motivation.

Förhoppningen är att du vill omvandla bokens idéer till praktisk politik. Att du ska hitta din facklig-politiska röst. Att du får lust att sträva mot ditt ”bästa jag”. Jag litar på dig!

Författaren

FÖRORD

ARBETARRÖRELSEN INSÅG TIDIGT betydelsen av kunskap och bildning. För att påverka världen måste man förstå den. En blomstrande arbetarrörelse förutsätter fackliga grundkurser och medlemsutbildningar på bred front. Ett myller av fackliga och politiska samtal stärker demokratin. Det är svårt att föreställa sig en demokrati utan civilsamhällets levande förningsliv – där facken utgör ryggraden.

Det viktigaste värdet mot intolerans och högerpopulism är människor som kan ta debatten kring kaffemaskinen. Demokratin skyddas av människor som är rustade för svåra samtal på jobbet, förskolan, stallet – eller andra platser där vi möts. Ytterst är det var och en av oss som utgör demokratis viktigaste värn.

Jag har själv min bakgrund i fackföreningsrörelsens kurser och utbildningar. Jag har sett vad fackliga medlemsutbildningar kan göra för människor. Hur folk växer med folkbildning och förtroende. Hur ett spirande självförtroende kan förändra arbetsplatsen och samhället.

Jag är övertygad om att *Samhällsuppdraget* kommer att stärka fackligt aktiva – men även medborgare generellt – i det politiska samtalet. *Samhällsuppdraget* är fortsättningen på det bildningsuppdrag som inleddes redan i arbetarrörelsens barndom.

Men *Samhällsuppdraget* är också fortsättningen på ett politiskt samtal som aldrig tar slut – och som vi alla måste delta i. Genom *Samhällsuppdraget* stärks förutsättningar för alla att vara en del av demokratin.

Karl-Petter Thorwaldsson

Ordförande LO

KAPITEL ETT

UPPDRAGET

ALLA ANSTÄLLDA SÄLJER sitt arbete på en marknad. De flesta av oss har inget val. Vi måste sälja vårt arbete för att försörja oss. Den fackliga organisationen vilar på en kärnfråga som tvingar oss till sammanhållning: Hur förhindrar vi att arbetet säljs för billigt? Hur förhindrar vi konkurrens mellan medlemmar som gör att arbetsgivarna kan välja och vraka till ett allt lägre pris? Ett gemensamt handlande förutsätter att ingen smiter och väljer kortsiktig vinst för egen del genom att sälja till lägre pris och andra villkor. Det kräver att alla – eller i vart fall en betydande majoritet – ser och förstår nyttan av att hålla samman. Den gemensamma insikten om att hålla samman kommer till uttryck i det fackliga löftet.

För att förhindra underbudskonkurrens på arbetsmarknaden har fackföreningsrörelsen rest fem skyddsvärn:

- en ekonomisk politik för full sysselsättning
- en aktiv arbetsmarknadspolitik
- en hög nivå på A-kassan
- ett starkt anställningsskydd
- rikstäckande kollektivavtal.

DET FACKLIGA LÖFTET

Varje medlem i facket ställer genom sitt medlemskap upp på fackföreningens grundlag – det fackliga löftet. Så här beskrivs det fackliga löftet i boken *Kollektivavtalet – det skrivna löftet*:

Vi lovar och försäkrar att aldrig någonsin, under några omständigheter, arbeta för lägre lön eller sämre villkor än de vi nu lovat varandra.

Vi lovar varandra detta i djup insikt om att om vi alla håller detta löfte så måste arbetsgivaren uppfylla våra krav.

Att säkerställa och skydda arbetsmarknadsvärnen är ett fackligt uppdrag. Men vårt arbete stannar inte där. Den här boken handlar om fackets andra viktiga uppgift – samhällsuppdraget.

Samhällsuppdraget handlar om att skapa ett gott samhälle för alla. Hur vi kan få våra handslag att hålla samman. Hur skapar vi ett samhälle med förmåga att konstruktivt lösa problem – med bibehållen respekt för motparten och dennes intressen?

Uppdraget är att resa samhällsvärn till skydd mot kapitalismens destruktiva krafter. Det handlar om att förhindra ett allas krig mot alla, där våra liv blir ensamma, fattiga, brutala och korta. Genom samhällsvärnen kan vi ”bädda in” samhället och skapa förutsättning för framgångar i vårt fackliga uppdrag. Tillsammans kan vi förhindra underbudskonkurrens och dumpning av människors livsvillkor.

En början ...

Några hade gått timtals i snöblask på skogsstigar. Andra hade i hemlighet lämnat sin arbetsplats. Det fanns de som lämnat gråtande barn ensamma. Det var som det är när det är som allra mörkast.

Men nu var man samlade i Folkets hus. Folk var varken vän eller fiende. Det var gemensamma intressen som samlat dem. Viljan till förändring. Blickarna flackade i skymningsljuset. Man var utelämnade till varandra – hungriga och frusna. Frustrerade över tillvaron och sakernas tillstånd.

- ! Vi måste vidga vårt fackliga löfte. Sammanhållning om lönekrav räcker långt, men inte ända fram, säger Alva.
- ! Arbete till alla, en lön att leva på, det måste bli ett slut på den ekonomiska otryggheten, ropar Björn.

Temperaturen i lokalen höjs

- ! Samhället måste bli mer rättvist. De som har allt tar allt, vi som endast vårt arbete äger får inget kvar, ropar Charlotta. I sorlet hörs många instämman.

- ! Vi behöver få ordning och reda i vårt samhälle, lagar som är lika för alla, fattig som rik. Avtal som binder, hojtar Daniel längst bak i salen.
- ! Att hålla samman är huvudsaken, att binda oss samman, göra gemensam sak med andra. Våra röster måste höras i samhället, flikar Elsa in.
- ! Vad som behövs är demokrati – makt och inflytande över staten är huvudsaken! hojtar Fredrik.

Utan att man vet om det har man i Folkets hus lagt de första grundstenarna till fem samhällsvärn som är grunden till samhället som vi känner det i dag. Tillsammans tar man på sig ett uppdrag – att skapa en ny samhällsordning som ska ge ett tryggare och mer rättvist samhälle.

Den här boken handlar om det uppdraget – samhällsuppdraget. Hur vi tillsammans i facket, men även i samhället i stort, reser fem samhällsvärn för att hålla ofärden borta. Fem värn som kan möjliggöra det goda livet. Det handlar om:

- delaktighet
- fördelning
- ordning och reda
- institutioner och organisationer
- demokrati.

Fackets samhällsuppdrag kräver sammanhållning och vilja till förändring, men även förmåga till kreativa kompromisser. Det kräver kraft och förmåga att gå utanför egna påträngande behov. Att resonera och fatta beslut med hela samhället som utgångspunkt.

Med tiden kommer människorna i Folkets hus och dess efterföljare inse att det fackliga uppdraget inte stannar vid nationsgränsen. Samhällsvärnen kräver ett aktivt engagemang i omvärlden – de sammanhang som omger oss. Samspelet med omvärlden avgör styrkan i samhällsvärnen. Det är genom internationell och europeisk samverkan vi reser samhällets två yttre värn.

I Folkets Hus finns röster om både motstånd och samverkan.

- ! Det gamla måste bort! Revolution! Rensa ut kapitalister och fabrikörer, bort med förtryckarstaten! ropar Gun-Britt.
- ! Vad vi behöver – och måste hitta – är ett sätt att leva med och samverka med motståndarna, en demokratisk socialism, replikerar Hjalmar.

Radikala och försonade krafter tvingas lyssna till varandra.

Sent den kvällen skiljs man åt. Innan folk vandrar hemåt i höstmörkret befäster de sin enighet i ett gemensamt löfte – samhällslöftet:

*Vi lovar och försäkrar
att aldrig någonsin
under några omständigheter
ge upp i striden om samhällsvärnen.*

*Vi lovar varandra detta
i en djup insikt om att vi är beroende av varandra
ty ingen kan överleva ensam.
Endast genom samhällsvärnen vinner vi verklig frihet!*

Fortsättningen på det fackliga uppdraget

Det fackliga uppdraget kommer från medlemmarna – kamraterna på arbetsplatsen. Det gör även samhällsuppdraget, men det finns många skillnader. Det fackliga uppdraget har en tydlig motpart som är enkel att identifiera: chefen eller arbetsgivaren har makten. Arbetsplatsens maktlogik är ofta, men inte alltid, enkel att förstå. Det finns överordnade och underordnade – ibland är maktförhållanden uppenbara, ibland mer dolda.

Samhällsuppdraget har inte samma tydliga motpart. Aktörerna är fler och motsättningarna kan upplevas tvetydiga. Makten tillhör inte en tydlig person eller organisation. På arbetsplatsen är "vi:et" tydligt. I samhället är

gemenskapen större – även om det finns politiska krafter som vill begränsa samhällets gemenskap till ”blod och jord”.

På arbetsplatsen är facklig konkurrens ovanligt – även om det kan förekomma. I samhällsuppdraget är konkurrenterna många. Det finns andra än facket som vill ge uttryck för löntagarnas intressen. Tystnar facket kommer andra politiska grupper att göra sig till uttolkare av villkoren på arbetsplatserna.

Förmågan att formulera och förmedla vanligt folks intressen ger stor politisk makt. Det är därför den fria förenings- och yttranderätten är så viktig. Samhällsuppdraget handlar om att ge politisk röst till kamraterna på arbetsplatsen, även utanför arbetsplatsen.

Det fackliga uppdraget är tydligt i vissa avseenden – full sysselsättning, stark arbetsmarknadspolitik och A-kassa är självklarheter. Men samhällsuppdraget är vidare än så: att värna rättsstaten, förenings- och yttranderätten och demokratin. Det är dessa politiska samhällsvärn – som ibland tas för givna – som ytterst ger oss möjlighet att påverka villkoren på arbetsplatsen.

Det fackliga löftet handlar om att förhindra löne- och villkorsdumpning på arbetsplatsen. Samhällsuppdraget ger förutsättningarna för den kampen. Hur förhindrar vi att samhället som helhet konstrueras för att dumpa arbetarklassens villkor? Samhällsuppdraget handlar om ett engagemang i politiken, men även en vilja att förstå motparten och motståndarna. Men uppdraget stannar inte vid nationsgränsen. Tillsammans med fackliga kamrater i andra länder engagerar vi oss internationellt.

Det fackliga uppdraget äger rum inom marknadens och kapitalismens ramar. Uppdraget är inte att omkullkasta kapitalismen – fackligt arbete är primärt inte en uppgift för utopister och drömmare. Även samhällsuppdraget utspelar sig inom kapitalismens ramar: det handlar om att begränsa marknadens krafter. I vissa sammanhang kan uppdraget vara att helt sätta marknaden ”ur spel”. Tillsammans kan vi begränsa kapitalismens negativa konsekvenser. Fackligt arbete är förhandling, gnetande och kompromiss, men också praktiska och verkliga framsteg.

Det fackliga arbetet möter starkt motstånd. Kapitalismens krafter pressar tillbaka facket. I flera länder är situationen allvarlig. De grundläggande förutsättningarna för fackligt arbete hotas – fri förenings- och ytt-

randerätt är inte längre en självklarhet. Både i Europa och Nordamerika minskar den fackliga organisationsgraden. Den kollektiva självregleringen av arbetsmarknaden tunnns ut. Statlig reglering av arbetsmarknaden, inte minst i form av lönelagstiftning, blir alltmer betydelsefull. Fortsätter utvecklingen kan man fråga sig om det i framtiden kommer att finnas några fackliga organisationer av betydelse kvar i Europa. Utvecklingen manar till eftertanke – och handling: Hur arbetsmarknaden regleras kan vara avgörande för demokratins framtid.

Det har sagts att demokratin föds med nationalstaten – och kanske även dör med nationalstaten. I samma tankes anda kan man tänka sig att demokratin växer fram tillsammans med fackföreningsrörelsen – och på samma sätt riskerar demokratin att dö med fackföreningsrörelsen. Samhällsuppdraget är på riktigt och allvaret är större än på länge.

Samhällsvärnen

Under 1940-talet utvecklade ungraren Karl Polanyi en teori om hur samhället kunde "bäddas in" och skyddas från ekonomins destruktiva krafter. Efterkrigstiden var också en period då samhället blev bättre. Jämlikheten ökade, fackföreningar och välfärdssystem växte i styrka. Jobben och möjligheterna var många. En framtidsoptimism spred sig. Många upplevde det som att världen blev en bättre plats. Polanyis "inbäddning" praktiserades.

För att förstå samhällsuppdraget måste vi först förstå hur samhället "bäddas in" och skyddas från ofärd. Hoten mot det goda samhället kommer förenklat ur tre rotsystem. För det första, kapitalismen med dess omvälvande krafter. För det andra, en omvärld som är ständigt stadd i förändring, samt för det tredje, människan själv. Fredlig samverkan mellan människor är ingen självklarhet.

Det goda samhället skyddas i Sverige – och i andra demokratiska blandekonomier – av ett antal strukturer eller skyddsvärn. De strukturer som skyddar mot ofärd kan beskrivas på följande sätt:

Geografiska gränser mot omvärlden möjliggör en varaktig gemenskap som lägger grunden för de inre samhällsvärnen: delaktighet, fördelning, ordning och reda, institutioner och demokrati. Ytterst värnas den geografiska avgränsningen – nationalstaten – av militären. Det är på nationalstatens grund som de inre samhällsvärnen reses.

Delaktighet handlar framförallt om jobb, där alla har möjlighet och skyldighet att delta efter förmåga. En välfungerande ekonomi med hög efterfrågan och tillväxt lägger grunden för människors delaktighet.

Fördelning handlar om att åtgärda de ekonomiska och sociala skillnaderna mellan människor. Värden som skapas gemensamt måste fördelas likvärdigt. Fördelningspolitiska åtgärder, inte minst starka fackföreningar, men även skola, jämställdhet, välfärds- och socialförsäkringar lägger grunden för ett jämlikt samhälle.

Ordning och reda handlar om att alla är lika inför lagen. Men det handlar även om att ge förutsättningar för mänsklig samlevnad. Rättsstaten ger alla människor rättvis och likvärdig behandling i samhället och ser till att lagar och regler efterlevs.

Institutioner och organisationer handlar om alla de sammanslutningar som representerar och kanaliserar samhällets alla olika intresse- och

värdegemenskaper. En stark föreningsrätt och yttrandefrihet som garanteras av staten fyller demokratin med innehåll.

Demokrati har två dimensioner som ska se till att makten ytterst kommer från folket. Den ena handlar om att möjliggöra pluralistiska förhandlingar mellan olika intressesammanslutningar, vilket kan bidra till att legitimera staten – en horisontell funktion. Men det handlar även om att ömsesidigt binda människor och beslutsfattare till varandra – en vertikal funktion.

De inre samhällsvärnen delaktighet och fördelning kan beskrivas som ekonomiska värn. Ordning och reda, institutioner och demokrati kan beskrivas som samhällets politiska värn.

Efter andra världskriget intensifierades och fördjupades samverkan mellan nationalstaterna, både globalt och regionalt. Ekonomen Gunnar Myrdal beskrev det som en "integration". Man visste att samverkan över gränserna behövdes, men var samtidigt medveten om att den närmare innebörden var flytande. Man prövade sig fram. De inre samhällsvärnen fick sällskap av yttre värn.

Internationell samverkan ska skydda det goda livet och samhällsfreden. Det handlar om att ge de inre värnen och demokratin utrymme att verka. När stater konkurrerar med varandra kan samhällsvärnen snabbt bryta samman. Förenta Nationerna (FN), Världsbanken och Internationella valutafonden (IMF) är några av de viktigaste institutionerna.

Europeisk samverkan ska fördjupa och stärka nationalstaternas förmåga att upprätthålla samhällsvärnen. Skyddet för demokratiska rättigheter, yttrande- och föreningsrätt, skyddas i dag inom ramen för Europarådet. Inom Europeiska unionen (EU) görs ekonomiska rättigheter – fri rörlighet för varor, tjänster, kapital och personer – centrala. Den övergripande idén var från början att binda nationalstaterna närmare varandra och på så sätt förhoppningsvis förhindra den stora ofärden – krig!

Kampen om samhällsvärnen

Kring varje samhällsvärn och struktur förs en ständig kamp. Historiskt sett har murar och värn representerat civilisationen. Det är i skydd av starka värn som matematik, konst, rättvisa, demokrati, jämlikhet och filosofi har utvecklats. I alla tider har det funnits dem som hävdar att skydds-värn och trygghet skapar lättja. Att välmående gör oss lata. Likaså har det

Omvärlden

YTTRE VÄRN – Internationell samverkan

YTTRE VÄRN – Europeisk samverkan

VÄRN 1
Delaktighet

VÄRN 2
Fördelning

VÄRN 3
Ordning & reda

VÄRN 4
Institutioner &
organisationer

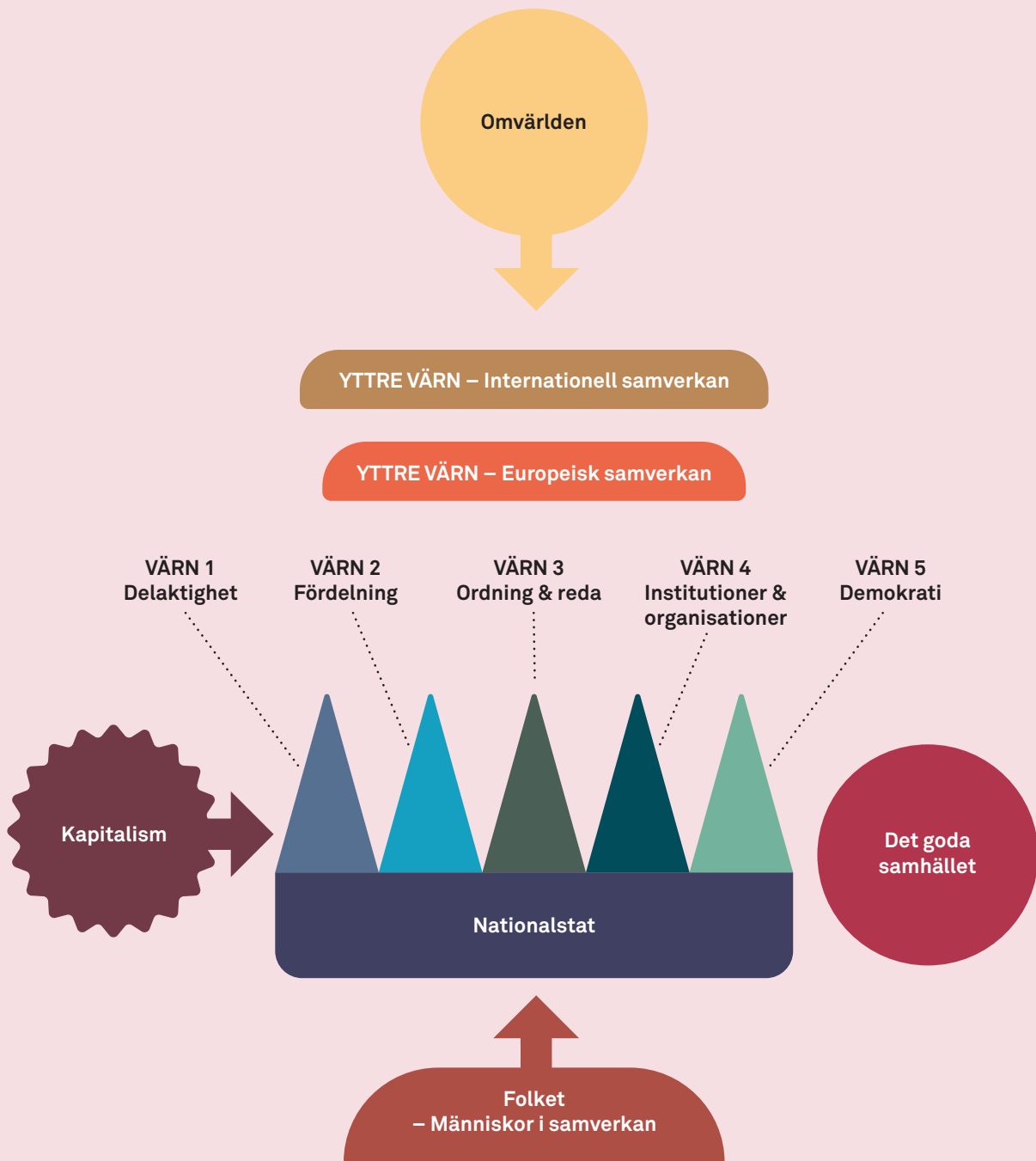
VÄRN 5
Demokrati

Kapitalism

Nationalstat

Det goda
samhället

Folket
– Människor i samverkan

alltid varit svårt att få alla människor som lever bakom värnen att inse och betala den fulla kostnaden för civilisationen och tryggheten.

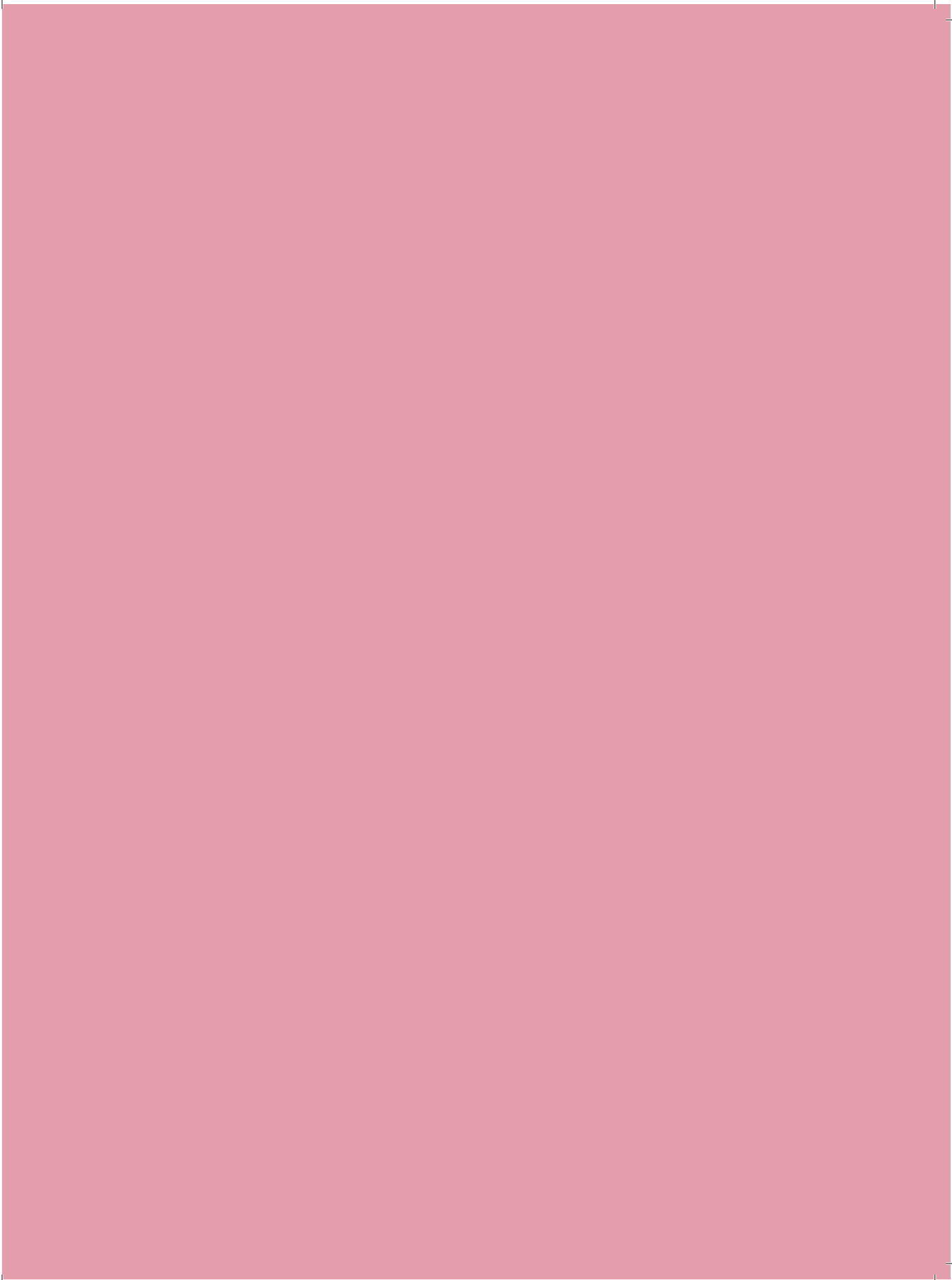
Kampen kring samhällsvärnen förs i huvudsak enligt två linjer. Den ena motsättningen står mellan ekonomiska marknadsliberaler (nyliberaler) och demokratiska socialister. Hur ska samhällsvärnen regleras? En central fråga handlar om balansen mellan marknad och stat. Likaså debatteras hur starka värnen ska vara. Hur mycket omfördelning behövs? Det tycks även förekomma olika uppfattningar om vad som utgör "det goda samhället".

Den andra motsättningen står mellan populisterna och demokraterna. Populismen är nära besläktad med 1930-talets fascism i det att man kraftigt vill begränsa eller i vissa fall helt avskaffa rättsstaten och yttrande- och föreningsrätten. Även internationell och europeisk samverkan angrips. Populister gör frågan om vilka som tillhör "folket" till huvudsak. Till skillnad från fascisterna så accepterar populisterna demokratin, men endast som redskap för att vinna makt och legitimera maktutövande. Demokraterna strider om värnens utformning och styrka, men accepterar samhällsvärnen, både de inre och yttre, som grund för att hålla ofärden borta.

Vår tid präglas av dessa två motsättningar. Du är en del av den kampen. Det handlar inte bara om värderingar och intressen. Det handlar även om föreställningar om hur ett gott samhälle ska byggas.

Bokens disposition följer hot- och värnstrukturen. Varje kapitel svarar mot ett hot eller värn och avslutas med en kortare diskussion om samhällsuppdraget och facketets roll. I vissa samhällsvärn har facket en avgörande roll. I några värn kan samhällsuppdraget vara mindre tydligt. Men som huvudsaklig organisatör av arbetarklassens intressen och aktör i det demokratiska systemet har facket alltid en roll. Att påverka politiken kommer alltid att vara ett viktigt fackligt uppdrag.

Boken avslutas med en sammanfattning av centrala politiska idéer som bör vårdas. Förhoppningen är att boken ska lägga grunden för ett fortsatt samtal, men även inspirera till handling. Ytterst handlar det om att åskådliggöra det fackliga samhällsuppdraget – där du kan göra skillnad.

KAPITEL TVÅ

KAPITALISM:

ATT TA DET ONDA MED DET GODA

DE PROCESSER SOM rev upp det gamla traditionella samhället sammanfattas ibland under begrepp som modernitet och kapitalism. Krafterna var enorma. Den tidiga fackföreningsrörelsen och arbetarrörelsen växte fram som motkrafter – och utgör fortfarande den viktigaste balansen mot marknadskrafterna.

Kapitalismen är inte en ”skurk” i det fackliga samhällsuppdraget. Det kan vara svårsmält för vissa. Kapitalismen är en kraft med både goda och onda sidor, både risker och möjligheter. Kapitalismen kan förstås som en pakt, eller samverkan, mellan:

- destruktivitet och kreativitet
- förstörelse och uppbyggnad
- äventyr och trygghet
- frihet och bundenhet.

Det är ur växelverkan mellan dessa krafter vi reser samhällsvärnen. En tyglad kapitalism kan göra underverk samtidigt som en otyglad kapitalism kan skapa stort elände för många människor.

Den grundläggande frågan i samhällsuppdraget är hur vi kan få kapitalismen att arbeta i allas tjänst. Det omedelbara svaret är genom att tygla de destruktiva krafterna, vilket vi kan göra genom starka samhällsvärn.

Samhällsuppdraget är att skapa förutsättningar för ett gott samhälle mitt i förändringens krafter – en plats där vi kan förverkliga det goda livet. I detta kapitel diskuteras hur kapitalismen bör förstås och hur den utvecklats. Det handlar till stor del om de två mest centrala politiska

motsättningarna: marknadsliberaler mot demokratiska socialister samt populisterna mot demokrater.

En handfull generationer bort

Det kan i dag vara svårt att föreställa sig livet på ett torp i 1800-talets mitt. Hur stanken kunde tränga sig på. Mörker, kyla och ensamhet. Tystnad. Bara i tillhörigheten fanns värme. I skuggorna bodde fortfarande vättar, troll och andra övernaturliga väsen. Här fanns ingen el, fjärrvärme, kylskåp eller surfplattor.

Livet var statiskt. Var dina föräldrar bönder så var sannolikheten stor att även du skulle bli jordbrukare. Och de flesta levde direkt av jorden. Fram till 1800-talets början var nio av tio svenskar bönder – så länge man kunde minnas hade det alltid varit så. Årstidernas rytm bestämde vardagen. Stråk av mycket hårt arbete blandades med perioder av lättja. Naturens arbetsrytm var ojämn. Dagsljuset ramade in tillvaron.

Kunskapen om händelser i omvärlden var begränsad. Det fanns ingen tv eller radio. Inte heller fanns något internet eller mobiltelefoner för att hålla kontakten med nära och kära. Alla människor man kände – och träffat i sitt liv – fanns sannolikt bara en rask promenad bort. Byar och landskap levde isolerat från varandra. Att resa var inte sällan förenat med livsfara och att lämna hemorten var inte ett alternativ för de flesta.

Det jordiska livet var för många en jämmerdal. Efter döden skulle allt bli bättre – i vart fall om man trodde på kyrkans förkunnelser. Hungern var ständigt närvarande och svälten ett levande minne. Dödligheten var stor. Vart femte barn fick inte uppleva sin ettårsdag.

Döden slog lika mot fattiga och rika. I allt annat var skillnaderna mellan överklassen och vanligt folk enorma. Staten och samhället var en angelägenhet endast för de rika och privilegierade. Överheten var auktoritär. Makten och möjligheterna var ojämnt fördelade.

I tusentals år levde människan i naturens nyckfulla växlingar. Allt var ungefär som det alltid hade varit. Arbetets nödvändighet och tvång formade vardagen. Men förändringens krafter var inte långt borta. Det talades allt oftare om stadens löften.

Förändringens krafter

Under en handfull generationer har vår livsvärld förändrats fullständigt. Mycket av det vi i dag tar för givet skulle framstå som magi eller science fiction för våra förfäder. Betalkort, antibiotika, flygplan, videosamtal på en mobiltelefon eller bara en sådan sak som en vattentoalett!

Att leva i vår tid innebär en helt annorlunda upplevelse av tid och rum. Till skillnad från livet på torpet tycks allt vara möjligt. Vi lever i en värld som utlovar äventyr, makt, glädje, tillväxt och överflöd, men även förändring av oss själva och världen. Människor över hela världen tycks stå i förbindelse med varandra.

Samhällets virvelströmmar, som ställer oss inför gemensamma utmaningar, har många källor. Naturvetenskapen har ändrat vår bild av universum och vår plats i det, ny vetenskap blir teknik som förändrar produktionen. Sjukdom hålls borta med mediciner. Nya mänskliga miljöer växer fram, landsbygden ger plats åt allt större städer.

Men samtidigt tycks allt vara hotat i dag. Människan verkar vara redo att förstöra allt vi känner till. Klimathot och växande ojämlikhet präglar vår samtid. Klass och kön, liksom geografiska och etniska tillhörigheter, definierar fortfarande vår framtid. Löftena om livets möjligheter fördelas olika.

I dag ökar förmögenheterna snabbt, men inte för alla, ägandets makt ställs mot arbetets makt, samhällsklasser ställs mot varandra. Livstakten ökar. Nya kommunikationssystem, Twitter och Facebook, och ökad handel över gränserna. Förändringarnas krafter har många rötter.

Det kan verka paradoxalt, men det är människan själv som ger upphov till de flesta av samhällets utmaningar. Hur kan vi hantera dessa krafter?

Kapitalismens kraft

Omvandlingen från det förmoderna samhället krävde hårda ingrepp i människors liv. Marknader uppstod inte spontant. Det politiska system som vi kallar *capitalism* bröt sönder tidigare sociala sammanhang. Då som nu drogs människor från periferin mot centrum.

Förändringarna var ofta dramatiska – inte minst för de människor som lämnade landsbygden för stadens fabriker. Det finns fortfarande många platser på jorden där en liknande omvandling pågår i detta nu, Kina och Sydostasien exempelvis.

I det förmoderna jordbrukssamhället var självhushållningen basen för ekonomin. Samhällets olycksbarn var många: backstugusittare, inhy-seshjon, pigor och drängar. Men där fanns inga löntagare, arbetsgivare eller anställningskontrakt. Genom arbetsdelning och industrialisering skapades en marknad där arbete kunde säljas och köpas. Att socialisera människor och skapa arbetskraft var inte sällan en brutal process. Arbetskraften fanns inte. Skolorna, värnplikten, fabriker och fångelserna beskrivs ibland som 1800-talets stora socialiseringsinstitutioner.

Författaren Per Anders Fogelström har skrivit om nödåren i slutet av 1860-talet, om hur utsultna bönder och torpare sökte sig till huvudstaden i hopp om mat och arbete. Det blev till en början hård konkurrens om jobben, och villkoren pressades. Men samtidigt krävde den framväxande industrialismen arbetskraft. Följden blev en oåterkallelig proletarisering och urbanisering. 📖

Kapitalism som penningcirkulation

Någon kanske tänker att ett begrepp som kapitalism är föråldrat, att vi lever i en annan tid och att allt (eller mycket) är nytt. Att ”kapitalism” var något som hände förr i tiden. Så är det inte. Vi lever mitt i ett kapitalistiskt system. Och dess krafter är starkare än på länge.

Begreppet kapitalism har märkligt nog ingen enhetlig definition – trots att det använts, debatterats och kritiserats sedan 1800-talet. Kanske är det alla myllrande processer inom systemet som försvårar en gemensam förståelse. Kanske skymms sikten av att vi lever mitt i kapitalismen.

Några vill lyfta fram kapitalismens idéer och föreställningsvärld, andra vill betona prismekanism, marknad och vinstintressen. Men man kan lika gärna lyfta fram kapitalismens sociala och materiella sidor. Andra vill hellre prata om modeller och system. Det finns olika sätt att föreställa sig kapitalismen.

Filosoferna Adam Smith och Karl Marx beskrev tidigt det nya ekonomiska systemet. Många av kapitalismens grunder och motsättningar, som Smith och Marx beskrev och illustrerade, gäller fortfarande. Kapitalismen är som ett kretslopp – ett ständig pågående byte mellan varor, pengar och tjänster. Kapital är inte maskiner eller tjänster. Inte heller är det samma sak som pengar. Kapital är rörelse – en process. Cirkulationen är kapitalismen. 📖 s. 30

”Hamnarbetarna kände sig bevakade, förföljda. De var ju inte ovana att arbeta inför publik, hade ständigt grupper av dagdrivare, flanörer och skålvverkare omkring sig. Men de svältande blev en alltför idog uppvaktning, de trängde så nära att de knappast gav de arbetande armbågsrum. Och då förbyttes en hel del av medlidande i irritation och man svor över åskådarna och önskade dem åt helvete.

Man visste ju också: de som väntade gav stuvarna ännu större övertag. Lönerna skulle sänkas när så många slogs om arbetet. Det dröjde inte heller länge förrän den första bekräftelsen kom, de femtio öre som de fått i stället för aftonvard vid övertidsarbete drogs in. Sjäarna grymtade men vågade inte släppa ut de bittra orden, ett fast arbete var alltför mycket värt och alltför många stod redo att ersätta för nästan vilken lön som helst.

De kunde inte hota, det hjälpte inte att klaga. De måste hänga i, fick aldrig riskera att bli utättna. De febersjuka och hostande släpade sig ner för att bevaka sina rättigheter och aldrig hade hamnarbetarna varit så nyktra som den hösten. [...]

Trots allt rullade hjulen, snabbare, snabbare. Framåt, mot det som måste kallas för den nya tiden. Hjulen drevs av svett och hunger, av människor som fick livnära sig på skummjolk, potatis och magra sillar. Trötta och sjuka slavar som bodde i dragiga kyffen ökade farten medan deras hustrur tiggde om kredit i bodarna, medan deras döttrar prostituerade sig och födde barn som utackorderades och dog innan de levt sitt första år.”

**Per Anders Fogelström,
Mina Drömmars stad (1960).**

KAPITALCIRKULATIONEN

”Kapital är inte ett ting utan en process där pengar är på ständig jakt efter mer pengar. Kapitalisterna – de som sätter igång denna process – framträder i flera olika skepnader. Finanskapitalister tjänar pengar genom att ge lån i utbyte mot ränta. Kapitalistiska handelsmän köper billigt och säljer dyrt. Fastighetsägare kan ta ut hyra på grund av att den mark och de fastigheter som de äger utgör knappa tillgångar. Rentierer gör pengar på royalties och immateriell egendom. Börsmäklare tjänar pengar genom att utbyta ägarandelar (till exempel aktier), fordringar och kontrakt (inklusive försäkringar). Också stater kan agera som kapitalister, till exempel när de använder skatteintäkter till att investera i infrastruktur som stimulerar tillväxt och därmed generar ännu större skatteintäkter.

Men den form av kapitalcirkulation som har kommit att dominera från och med mitten av 1700-talet styrs av det industriella eller produktiva kapitalet. Inom detta kretslopp börjar kapitalisten dagen med en viss mängd pengar, och efter att ha valt en teknologi och en organisationsform går han ut på marknaden och handlar upp sitt behov av arbetskraft och produktionsmedel (råvaror, en fysisk fabrik, insatsvaror, maskiner, energi, etc.). Arbetskraften kombineras med produktionsmedlen i en aktiv arbetsprocess som äger rum under kapitalistens övervakning. Resultatet blir en produkt som avyttras på marknaden av ägaren, kapitalisten, som därmed gör en vinst. Nästa dag tar kapitalisten[...] en del av gårdagens vinst, omvandlar den till nytt kapital och sätter igång hela processen igen i större skala. Förutsatt att teknologin och organisationsformen inte förändras innebär detta att han kommer köpa mer arbetskraft och mer produktionsmedel för att kunna göra en ännu större vinst den andra dagen. Och så fortsätter det, i oändlighet.”

**David Harvey, Kapitalismens gåta
och kapitalets kriser, Tankekraft (2011).**

Det kan vara svårt att acceptera att papperslapparna vi får för vårt arbete i sig är värdelösa. Pengar är en psykologisk konstruktion, men en väldigt viktig sådan. Det är i bytet med andra som tror på samma kollektiva fantasi – om pengarnas värde – som byten möjliggörs. Pengarna är ett system för ömsesidig tillit, och som sådant helt grundläggande för kapitalismen och vårt samhälle.

Samhällen som ekonomiskt, socialt och politiskt präglas av kretsloppet av pengar kan beskrivas som kapitalistiska. Att upprätta och underhålla kretsloppet är en gigantisk utmaning. Kretsloppet, tillsammans med fiktionen om pengars värde, kan beskrivas som kapitalismens kärna.

Kapitalismens tre viktiga idéer

Livet på ett torp – den gamla världen – var statisk. Tiden var fast i ett evigt kretslopp där allt upprepade sig om och om igen. Någon historisk utveckling i vår mening kunde man därför inte se. Inte heller fanns någon klar gräns mellan förflutenheten, nuet och det kommande.

Med kapitalismen slog föreställningen om framtiden och framsteget igenom. Tiden blev ett streck in i framtiden. Livet kan bli bättre. Framstegstanken, att våra barn får det bättre än oss, är kapitalismens ljusa sida. Man kan säga att kapitalismen vilar på tre viktiga idéer kopplade till framtiden.

För det första, krediter. I den gamla världen representerade pengar endast sådant som redan existerande. Med kapitalismen introducerades kreditsystemet på bred front. Den mänskliga föreställningsförmågan är förunderlig. Kreditsystemet vilar på förtroende. Genom att övertyga den som har pengar om framtida avkastning kan en kredit uppstå. Kan du övertyga banken om ditt byggprojekt får du kredit.

Krediter gör det möjligt att bygga nutiden, men man gör det på framtidens bekostnad. Kapitalismens upprätthållande vilar på antagandet att vi kommer vara rikare i framtiden än vad vi är i dag.

För det andra, egenintresse. I den gamla världen kunde kakan inte växa. Man bytte sådant som existerande med annat existerande. Vinst gjorde således på någon annans bekostnad. Men i det kapitalistiska systemet kan kakan växa. En människa kunde bli rik utan att någon blev fattig. Min rikedom kan också göra andra rikare, *win-win* som det brukar kallas. Kapitalismen kunde så att säga kortsluta egennyttan.

Kapitalismen vilar på det själviska begäret om ökad vinst. Att göra girighet till ett verktyg för att förbättra världen är riskabelt. Att begränsa och hålla girigheten i schack är nödvändigt och samhällsvärnens viktigaste funktion. Kapitalismen är byggd på egoismens vulkankrater.

Den tredje viktiga idén är tillväxt. Att upprätthålla pengarnas kretslopp är avgörande. Till skillnad från pirater gräver kapitalister inte ner guldschatser. Kapitalismen har egentligen bara ett budord: vinsten måste investeras i ny produktion.

Kapitalismen förutsätter således konstant tillväxt. För att upprätthålla nutidens win-win köpslår man med framtiden. Många av klimatutmaningarna tycks höra samman med detta. Globalt lever vi just nu som om vi bodde på två jordklot – inte ett. Kostnaderna för vår tillvaro övervältras på kommande generationer. Om alla levde som i Sverige skulle det behövas fyra klot.

Kapitalismens baksidor

Kapitalismen vilar på ett kreativt kaos. Det är ett i grund och botten instabilt system – precis som alla sammanslutningar av människor. Genom att ständigt förändras och omstruktureras skapas nya föreställningar om vad kapitalismen innebär, men också om var samhället är på väg. 📖

För vanligt folk riskerar det kapitalistiska systemets kriser och motståndningar att prägla tillvaron. Åtstramningspolitiken som följde i 2008 års eurokris drabbade arbetarklassen hårt. Det är i regel arbetarklassen – då som nu – som får bära bördorna när systemet krisar.

Förändringarna påverkar ibland våra liv direkt. Nedlagda bruksorter, framväxande köpcentrum och slitna hyreshus är resultat av kapitalismens krafter. Men även fabriker som lämnar landet, omorganisationer, uppsägningar och nya jobb är påtagliga konsekvenser av förändringarna.

Att frigöra människors egoism är ett vågspel. Kapitalismen skapar möjligheter för människor. Kreativiteten kan blomstra. Men riskerna är samtidigt stora. Kapitalismen förstärker ojämlikhetens krafter. I ett kapitalistiskt system tenderar makten att samlas hos en person. Det är därför samhällsvärnen behövs. Det är genom värnen vi håller kapitalismens skuggor borta och möjliggör ett liv tillsammans.

OM FINJUSTERING

Sätt dig på en cykel där styret svetsats fast. Varje försök att cykla är dömt att misslyckas. Att hålla balansen, att hålla sig upprätt kräver konstanta justeringar. Vikten flyttas till vänster, hastigheten bromsas något och styret justeras aningen till höger.

Även det till synes enkla kräver ständig anpassning till omgivningen. Först när vi fulländat en teknik ser det enkelt ut. På samma sätt är det med ett samhälle. Lagar och regler, de strukturer som den här boken handlar om, måste ständigt finjusteras. Ibland uppstår nya företeelser som kräver större ändringar. Avgifts- och skattenivåer eller bidrags- och ersättningsnivåer behöver ständig anpassning.

För att klara av förändringar och utmaningar krävs att de strukturer som värnar samhället kan anpassas. Värnen måste ständigt vara öppna för demokratisk förhandling och kompromiss. På vilket sätt och hur mycket samhällets skyddsvallar bör ändras råder det dock sällan enighet om.

Partier till vänster, demokratiska socialister, tenderar att förespråka starka strukturer och ett högt socialt skydd, inte minst för dem i samhället som har det allra svårast. Partier till höger, marknadsliberaler, förespråkar gärna lägre skydd och starkare marknadskrafter.

Ett sätt att hantera finjustering, men även upprättandet av regler, är att överlåta till de närmast berörda att komma överens. Detta brukar kallas för självreglering. I Sverige har detta varit en stark tradition – inte minst på arbetsmarknadsområdet. Det som brukar benämnas den svenska modellen handlar just om detta: Att möjliggöra för fack och arbetsgivare – de som säljer och köper arbete – att komma överens om villkoren för hur arbete skall säljas på arbetsmarknaden.

Kapitalismens föreställningar om framtiden riskerar ständigt att slå sönder samverkan här och nu. Människor tenderar att göras till medel för framtida mål. Det finns även en överhängande risk att gemenskaper och tillhörigheter luckras upp. Även gemenskaper kan göras till medel.

Antropologer är eniga om att människan är starkt egalitär i mindre grupper. Att dela lika är det naturliga. Men med kapitalismens krafter och bildandet av större samhällen uppstår krafter som drar mot ökad ojämlikhet. En oreglerad kapitalism drar samhället mot en uppdelning i rika och fattiga.

Kapitalismen som ekonomiskt system riskerar att skapa en situation där arbetsgivare förväntar sig tillgång till arbetskraft, men vill inte betala för dess reproduktion och upprätthållande (utbildning och sjukvård). Samma sak gäller för naturtillgångar.

Kapitalismen, i vart fall i den marknadsliberala tappningen, innebär en utarmad syn på vad det innebär att vara människa. Föreställningar om människan som enbart nyttorationell finns alltid i bakgrunden. Samhällsvärnen reser vi för att göra kapitalismen mänsklig. Samhället och ekonomin ska tjäna människan – inte tvärtom.

VADÅ KLASSAMHÄLLE?

Att tänka i termer av klass är ingen självklarhet. För ett otränat öga kan klass vara svårt att se. Professor Göran Therborn skriver:

"Upptäckten att det moderna samhället är uppdelat i klasser gjordes först i början av 1800-talet, i Frankrike och Storbritannien, i skärningspunkten mellan två stora sociala förändringar. Den ena var den ökade formella jämlikheten mellan adel och allmoge, mest radikal genom franska revolutionen, och den begynnande uppfattningen att ett lands invånare inte bara var kungens undersåtar utan också medborgare. Den andra var de större och skarpare ekonomiska klyftor mellan kapitalister och arbetare och de ekonomiska konfliktlinjer mellan industrikapitalister och godsägare som uppstod i den framväxande industrikapitalismen. För den här nya, rent ekonomiskt och inte juridiskt eller religiöst grundade ojämlikheten behövdes ett nytt begrepp i stället för 'stånd', som förknippades med den feodala rangordningen. [...]Klassbegreppet syftar till att förstå hur det rådande

Institutioner och organisationer, liksom våra sociala relationer, påverkas och förändras av kapitalismens kreativa kaos. Allt tycks vara i rörelse, eller som Karl Marx uttryckte det: Allt som är fast förflyktigas.

Klassmotsättningar

Att formulera hot mot samhället i termer av ”ondska” är sällan fruktbart. Människor vars enda önskan är destruktivt kaos och konflikt är sällsynta. Inte sällan handlar hotet mot samhället om makt och kreativ förstörelse – ytterst med ursprung i människan och kapitalismen.

I kapitalismen bestäms värdet av våra resurser på marknaden. Det är ett system som avspeglar och återskapar en ojämlik maktordning. Grundsatsen för demokratin, det viktigaste samhällsvärnet, är människors lika värde. Demokratins strävan är att människor mäts i jämnhöjd. Samhällsuppdraget utspelar sig i de djupgående motsättningarna mellan dessa två olika system. 📖

Kortsiktigt upplever förmögna minoriteter sällan anledning att dela med sig. Långsiktigt är dock det kloka att göra just så. Det ligger i de

ekonomiska systemet klyver samhällets individer och familjer ekonomiskt och socialt, utan att denna klyvning behöver vara stämplad och stadfäst efter härkomst, kön, hudfärg eller religion – vilket den ändå faktiskt ofta är. Ekonomin bygger på en uppdelning mellan å ena sidan ägare och styrande och å andra sidan (enbart) arbetande eller arbetslösa. Skillnader i ekonomiska resurser, yrkesroller och ekonomiska utsikter kännetecknar de olika klasserna och deras underavdelningar. [...]

Det moderna klassamhällets poler är kapital och lönearbete, på den ena sidan kapitalägarna och deras anställda företagsledare, på den andra sidan löntagarna. Bilden fylls ut av olika underchefer, lobbyister och ideologer på kapitalsidan och löntagarnas differentiering efter arbetsvillkor och löner, inklusive den historiska uppdelningen i arbetare och tjänstemän. Dessa två poler och spänningen dem emellan består, även om konfliktformer och skiljelinjer har ändrats.”

Göran Therborn, *Kapitalet, överheten och alla vi andra*, Arkiv (2018).

förmögna eliternas långsiktiga intresse att hålla fattigdomen borta. En oregrerad kapitalism är ett verktyg för förmögna minoriteter, medan en tyglad och reglerad kapitalism kan vara till godo och nytta även för majoriteterna – både fattig och rik. Samhällsupdraget är att säkerställa att kapitalismen kan bli en god kraft för alla.

Blandekonomi

Efter andra världskrigets slut 1945 ges samhällsekonomierna fundamentalt nya grundstrukturer. Kapitalismen stöps om: Sverige liksom hela Västeuropa fortsätter att vara kapitalistiska, men på ett helt annat sätt än tidigare. Tillsammans reser vi de yttre värnen: FN, Europarådet, Världsbanken, EU och så vidare. Men även de inre samhällsvärnen växer i styrka: socialförsäkringssystem, sjukvård, A-kassa och mycket annat gör verklig skillnad i människors liv.

Innan kriget, inte minst under mellankrigstiden, var konflikterna starka. Marxister ville avskaffa kapitalismen. Fascister ville avskaffa demokratin. Efter kriget uppstår en ny form av ekonomi som blandar kapitalism och statlig reglering – den får namnet blandekonomi. 📖

Blandekonomin tämjer kapitalismen. Ekonomiska kriser och ojämlikhet kan undvikas. En aktiv stat kan jämna ut livsmöjligheterna. Blandekonomin försöker att begränsa inhemska motsättningar och politisk extremism som underminerat demokratin och nästan omkullkastat kapitalismen.

Den ohämmade kapitalismen och de krafterna som drar isär samhället kan hållas tillbaka. Ekonomin kan styras genom ramar, regler och riktlinjer. Politiken får företräde framför ekonomin. Genom blandekonomin gör politiken skillnad i människors liv och håller tillbaka antidemokratiska krafternas attraktionskraft på både höger- och vänstersidan. Efterkrigsårens stabilitet och goda ekonomiska tillväxt gör att väljarna återvänder till mittenpartierna. Politiska partier på höger- och vänsterkanten som hävdar att endast de utgör de ”verkliga representanterna” för folket försvinner ut i marginalerna.

Fransmännen kallar åren efter andra världskriget *Les trente glorieuses* (de trettio fantastiska åren). I hela västvärlden är tillväxten stark och inkomstskillnaderna minskar. Arbetarklassen kan köpa bilar, hus, telefoner, tv och mycket annat. Klyftorna minskar och framtidsoptimismen är stor. Samhällsupdraget är att försvara blandekonomin.

JOHN MAYNARD KEYNES var nationalekonomen som gick mot strömmen.

Hans banbrytande teorier om krisens och arbetslöshetens orsaker lade grunden för efterkrigstidens aktiva finanspolitik och blandekonomi – det som kallats ”keynesianism”. Keynes var inte bara ekonom. Leonard Woolf (Virginia Woolfs make) sammanfattade honom som ”lärare, tjänsteman, spekulant, affärsman, journalist, författare, bonde, konsthandlare, statsman, teaterchef, boksamlare och ett halvt dussin andra saker”. Bland dem filosof och framstående talare. Liksom makarna Woolf var Keynes en del av Bloomsburygruppen, ett informellt kollektiv av författare, konstnärer och intellektuella i det tidiga 1900-talets England. Och precis som andra i gruppen bröt Keynes mot dåtidens sexuella tabun. Han var gift med den ryska ballerinan Lydia Lopokova, men hade samtidigt homosexuella relationer. Keynes har beskrivits som ett universalgeni. Hans mångsidighet gav honom en vidgad blick, vilket präglade hans ekonomiska tänkande. Ändå var det som nationalekonom och statstjänsteman han gjorde störst avtryck. Under första världskriget gjorde han karriär inom det brittiska finansministeriet, men efter kriget kritiserade han fredsfördragets hårda skadeståndskrav på Tyskland, som han spådde skulle få svåra följder. Under 1930-talets ekonomiska depression kritiserade han den dittills så dominerande laissez faire-politiken – det vi i dag kallar marknadsliberalism. Offentliga åtstramningar och sänkta löner, som nationalekonomerna normalt rekommenderade, skulle bara förvärra problemet, menade Keynes. Problemet var nämligen att efterfrågan i ekonomin var för låg, vilket drev företagen att minska produktionen och avskeda folk. Besparingar och lönesänkningar gav ännu sämre köpkraft, och ännu lägre efterfrågan. Keynes ville i stället se en aktiv ekonomisk politik, och förespråkade lånefinansierade offentliga investeringar och stimulanser för att få fart på hjulen och bota massarbetslösheten. Det här skulle ge staten en helt ny roll i ekonomin. I sitt monumentalverk *Allmän teori om sysselsättning, ränta och pengar* (1936) skriver han om ”en någorlunda omfattande socialisering av investeringarna”. Keynes var varken socialist eller klassiskt liberal, utan socialliberal. Han trodde på marknadsekonomin, men menade att den måste bäddas in och styras för att inte gå under. I den andan deltog Keynes också i planeringen av det som blev Bretton Woods-systemet, alltså regleringen av valutor, kapital och handel på internationell nivå. Keynes dog i en hjärtattack i april 1946, knappt 63 år gammal, men hans idéer levde vidare.

KAPITALISMEN SOM HUND

Auktoritär nyliberalism slår igenom s. 40

I början av 1970-talet inträffar en ny ekonomisk företeelse. Arbetslösheten och inflationen stiger samtidigt. Företeelsen, som får namnet stagflation, strider mot alla tidigare erfarenheter. Bretton Woods-systemet med reglerade valutakurser faller samman samtidigt som ett antal chockhöjningar av oljepriset skapar starkt inflationstryck i ekonomin. Krisen i det ekonomiska och politiska systemet gör att nyliberalismen kan växa fram som en motreaktion mot blandekonomin.

Nyliberalismen har två rotsystem. Det ena handlar om en övertygelse om marknadens självreglerande krafter. Om marknadskrafterna får råda fritt kommer kapitalismen att fungera bättre. Rättvisan och jämlikheten ökar, säger några. Nyliberala idealister och utopister driver, utan intresse för verkligheten, med religiös övertygelse på för mer marknadslösningar.

Nyliberalismens andra rotsystem är en berättelse om de ekonomiska eliternas revanschlusta efter decennier av klasskompromisser. Eftergifterna för att upprätthålla samhällsfreden – det vill säga medverkan i upprättandet av samhällsvärnen – upplevs inte längre som nödvändiga. Med oreglerade marknader samlas makten hos de som äger. Rika blir rikare och fattiga blir fattigare. Det vet de ekonomiska eliterna när de med stöd av nyliberalismen inleder sitt gerillakrig mot demokrati, fackföreningar och keynesiansk efterfrågepolitik.

Nyliberalismen är i flera avseenden en auktoritär idétradition. Klockarkärleken för marknadslösningar och dess demokratifientlighet står i strid med den ursprungliga liberalismens frihetsideal. Nyliberalismen har annekterat liberalismen och blivit en auktoritär ekonomisk liberalism.

Den nyliberala berättelsen om den självreglerande marknaden är en sällsynt framgångsrik berättelse. Få föreställningar har varit så dominerande och påverkat politisk-ekonomiska förhållanden så mycket. Ingen är opåverkad av nyliberalt tänkande. Överallt har föreställningar om marknadskrafter sipprat in och påverkat vår tolkning och förståelsen av samtiden.

DEN NYLIBERALA MOTREVOLUTIONEN

Nyliberalismen utformades av ekonomer och filosofer som vände sig emot blandekonomin och välfärdsstaten och drömde om den rena kapitalismen. En av dem var den österrikiske ekonomen Friedrich von Hayek. Enligt Hayek skulle alla försök till offentlig inblandning i ekonomin förr eller senare leda till totalitarism. De var ”en väg till träldom”. För Hayek var keynesianism en slags stalinism i demokratiska kläder. Frihetens enda hopp var att införa ”fri marknadsekonomi”, otyglad kapitalism.

Redan 1947 grundade Hayek Mont Pelerin-sällskapet – en klubb för akademiker och affärsmän som förenades i en stark övertygelse om marknadens krafter och individens frihet. Sällskapet bestod av både auktoritära tyska ordoliberaler och reaktionära amerikanska marknadsliberaler. Bland de yngre medlemmarna fanns Chicagoekonomen Milton Friedman. Även han kritiserade keynesianismen och välfärdspolitiken. Marknaden sköter sig bäst själv, och statliga ingrepp förstör dess naturliga förmåga att nå jämvikt, menade han. Friedman såg hinder och ”snedvridningar” överallt, som tullar, regleringar, fackföreningar och kollektivavtal. Han såg också gemensam välfärd som ”statligt förmyndarskap”.

Hayeks och Friedmans idéer spreds av ekonomer, men också av näringslivsfinansierade tankesmedjor – inte minst i Sverige, där arbetsgivarorganisationen SAF satsade stora summor på opinionsbildning via bland annat tankesmedjan Timbro.

Från slutet av 1970-talet kom nyliberala politiker som Margaret Thatcher och Ronald Reagan till makten i Europa och USA. Nyliberalismens budord – sänk skatten, avreglera, privatisera – präglade ekonomiska program i många länder.

Under 1990- och 2000-talen omvandlades nyliberalismen. Pragmatikerna blev fler. Allt fler såg staten som en möjlighet, inte minst till att skapa nya marknader. Varför göra sig av med den skattefinansierade välfärden när man kan tjäna pengar på den?

Men marknadsfundamentalister finns också kvar i den nya generationen ekonomer och politiker. Ovillkorliga krav på ett totalt marknadssamhälle predikas alltjämt, inte minst av yngre politiker och opinionsbildare kopplade till Timbro.

Marknadsliberalism vs demokratisk socialism

Hur vi föreställer oss samhället påverkar våra politiska uppfattningar. Människors olika intresse- och värderingspositioner motiverar olika ståndpunkter. Kampen om bilderna av kapitalismen är därför intensiv.

Samhällsuppdraget präglas av två viktiga motsättningar. Den första motsättningen står huvudsakligen mellan ekonomiska marknadsliberaler (nyliberaler) och demokratiska socialister. I flera avseenden kan man även räkna socialliberaler till demokratiska socialister. I praktiken präglas varje samhällsvärn av en kamp mellan någon eller några av följande motsättningar:

Marknaden kan sköta sig självt, vilket innebär att det kapitalistiska systemet kan upprätthålla sig självt.

Som ställs mot:

Föreställningen om att marknaden behöver stöd och reglering för att fungera, med innebörd att systemet inte kan upprätthålla sig självt.

Marknaden är rättvis, både avseende resultat och funktionssätt, vilket innebär att marknaden belönar människor på ett rättvist sätt.

Som ställs mot:

Föreställningen om att marknaden behöver korrigeras, både vad gäller utfall och funktionssätt, vilket innebär att det behövs lagar och regler som påverkar marknadens funktionssätt.

Statens viktiga funktion är att skapa marknader (och sedan dra sig tillbaka). I övrigt är statens huvuduppgift att upprätthålla lag och ordning (nattväktarstat).

Som ställs mot:

Staten är nödvändig för att upprätthålla och korrigera marknader. Staten ska användas för att resa samhällsvärn och samverka internationellt.

Den demokratiska styrningen av staten är en eftergift. Människor är irrationella. Demokratins verkningsområde måste vara så begränsad som möjligt.

Som ställs mot:

Den demokratiska styrningen av staten är en förutsättning för det långsiktiga upprätthållandet av samhället. Människor växer med uppgiften. Demokratins verkningsområde måste vara största möjliga.

Ojämlighet är nödvändigt ont i ett marknadssamhälle. Skillnader mellan människor behövs för att marknadsmekanismerna ska fungera. Ojämlighet motiverar människor.

Som ställs mot:

Ojämlighet splittrar ett samhälle. Ojämlighet är ingen nödvändig konsekvens av marknadsmekanismerna. Ojämlighet gör människor passiva.

Mellan marknadsliberalism och demokratisk socialism är det i regel möjligt att kompromissa. Den politiska debatten förs horisontellt mellan höger och vänster. Båda sidor står i grund och botten bakom värnen, men har fundamentalt olika uppfattningar om hur starka de ska vara. Även om det finns enstaka marknadsliberaler med religiös övertygelse, som bullrigt betraktar varje kompromiss som förräderi, hittar man i regel gemensamma lösningar. Samhällsuppdraget är att alltid hävda samhällsvärnen och stå upp för den demokratiska socialismen. I det fackliga uppdraget är du del av kampen. Starka och demokratiskt styrda samhällsvärn är arbetarklassens bästa skydd mot ofärd.

Populismen – vår tids utmanare

Den andra viktiga motsättningen kring samhällsvärnen präglas av populismen. Bästa sättet att förstå vår tids populism är inte som förment "folklighet" eller som något som "behöver sägas" (och som "eliterna" inte uttrycker). Populism kan beskrivas som ett ramverk för andra ideologier – en slags vit duk som kan fyllas med olika färger.

POPULISMENS ROTSYSYSTEM

”Men medan Rieux lyssnade på glädjeryopen som steg upp från staden, påminde han sig att denna glädje alltid var hotad. Ty han visste vad denna glada folkmassa var okunnig om men som man kan läsa om i böcker – att pestbacillen aldrig dör eller försvinner, att den kan vila i decennier i möbler och linne, att den tålmodigt väntar i rum och källare, i resväskor, näsdukar och pappersluntor, och att den dag kanske skulle komma när pesten, till människors olycka och lärdom, åter skulle väcka sina råttor och skicka ut dem att dö i en lycklig stad”.

Ur Albert Camus Pesten.

Precis som med pesten varar inga segrar för evigt. Runt om i världen frågar sig människor varför intolerans, fascism och populism återvänt till våra samhällen. Debatten om orsakerna till populismens utbrott uppträder i huvudsak med två förklaringar.

Den ena är ekonomisk. Det som betonas är att höjningen och utjämningen av levnadsstandarden har avstannat och att skillnaderna i levnadsvillkor har tilltagit. Den populistiska motrörelsen växer fram ur de växande ekonomiska klyftorna och utgörs av människor som känner sig missaktade eller ”förrådda”.

Den andra förklaringsansatsen är kulturell. Populismens framväxt förklaras som en värderingsförskjutning. Populismen är uttryck för ett slags rekyl i förhållande till ökad jämställdhet, multikulturalism och miljömedvetande som vuxit i betydelse sedan 1970-talet.

Men det finns ytterligare alternativ. Bakom de ekonomiska och kulturella förklaringarna vilar marknadsliberaliseringen som politisk doktrin. Nyliberalismen, med dess marknadsfundamentalism och övertro på marknadens förmåga att korrigera sig själv, har haft en djupverkan på våra samhällen under de senaste decennierna.

Ramverket består av en huvudmotsättning. Det ”korrumpade etablissemangen” står mot det ”rena och oförstörda folket”. Konflikten är vertikal. Populister vill göra sig själva till representanter för folket – den ”tysta majoriteten” – som de ensamma anser sig företräda. Opposition betraktas som illegitim. Ställer man inte upp på populisternas politik är man inte en del av ”folket”, motståndarna är ”osvenska”, ”oamerikanska”, ”ofinska” etcetera. 📖 s. 43

Populismen är alltså inte en doktrin eller ideologi. Det är i mötet med mer utarbetade ideologier som populismen får sitt innehåll. Många av samtidens populister i Ungern, Polen, USA, Ryssland, Brasilien, Turkiet eller Indien bär med sig nationalism till populismen. Inte sällan rör man sig i gränslandet till rasism när man delar upp medborgare i ”sanna svenskar” och ”icke-svenskar”. Men populism kan också vara vänster. Hugo Chávez i Venezuela använde populismen för att lägga grunden till en ödesdiger socialism.

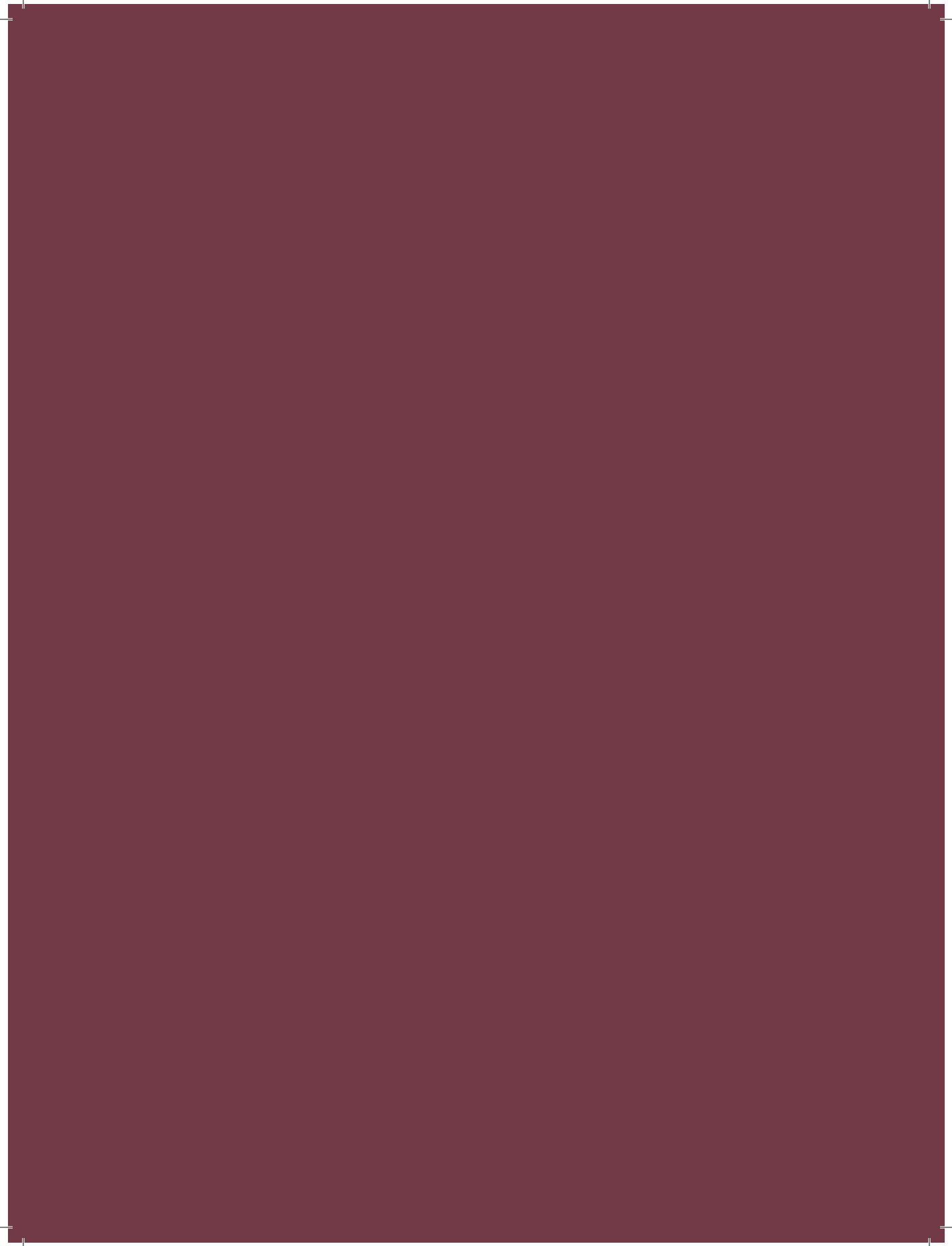
Även om populism inte är en ideologi och trots olikheterna mellan länder som Ungern, Ryssland, Turkiet och USA är det praktiska utfallet snarlikt. Nästan alltid medför populismens praktiska politik ett allvarligt hot mot rättsstatsstaten, fackföreningar, medier och demokratins praktik. Populismen kan inte likställas med fascism eller nazism, men resultatet är ofta likartat. Populismen är – direkt och indirekt – ett hot mot de politiska samhällsvärnen.

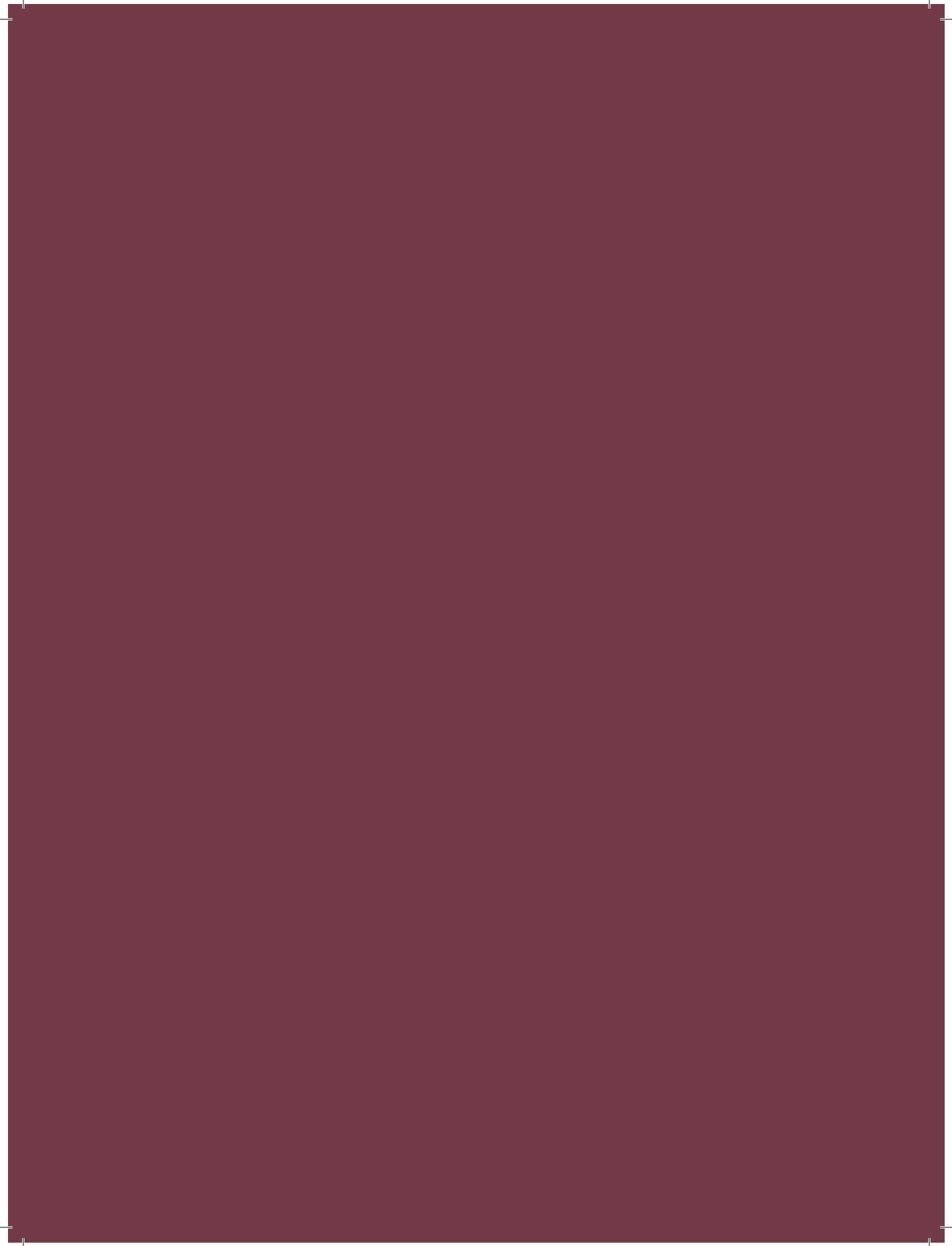
Motsättningarna till demokratiska socialister, men även till många marknadsliberaler, är fundamentala och angreppen är ofta hårda. Populister vill riva hela samhällsvärn och utnyttjar demokratins svagheter som exempelvis:

- Hur avgränsas folket? Vilka som tillhör en demokrati är inte självklart. Krig, erövringar och folkvandringar i det förgångna avgör vilka som tillhör en nationalstat. Men tillhörigheten har ingen slutpunkt. Den kräver ständig bearbetning. Populister utnyttjar sårbarheten som följer av svårigheten att avgränsa vilka som ska räknas som medborgare. Bara de som ”egentligen” och ”ursprungligen” tillhör gemenskapen är ”folket”.

- Maktdelningen är aldrig helt klar i en demokrati. Vem är det egentligen som bestämmer? Var finns makten i en demokrati? Hos politikerna, tjänstemännen eller experterna? Oklarheten är en sårbarhet. Populister anser att demokratins ”experter” och ”politiskt tjafs” står i vägen för folkviljan. Dialogen är demokratins styrka, men för populister är samtalet en ”svaghet”. Populismen har starka auktoritära drag.
- Att göra skillnaden i verkligheten. Demokrati får inte enbart handla om processer och regler. Demokratien måste även åstadkomma resultat som uppskattas och accepteras, vilket ibland tar lång tid. Populister utnyttjar den sårbarheten – ineffektiviteten – som uppstått i demokratien under nyliberalismens era. Populisterna säger: ”Rösta på oss – vi kommer göra verklig skillnad”.

Samhällsuppdraget är att bemöta populisternas angrepp. Det handlar inte bara om att hitta argument för att tysta en populistisk sirensång. Samhällsuppdraget är även att formulera en politik som kan göra verklig skillnad. Kampen förs på två fronter – mot både marknadsliberaler och populister. Bara med starka samhällsvärn kan tillvaron i ett kapitalistiskt samhällssystem göras långsiktigt hållbar.

KAPITEL TRE

FOLKET:

GRUNDEN FÖR SAMVERKAN OCH SAMHÄLLSUPPDRAGET

BLÅKLOCKOR, KLÖVER, JOHANNESÖRT och prästkragar står sida vid sida på ängarna. Från sjön drar ljumma vindar in över Folkets park. Grönskan böljar. Matkorgarna är fullpackade och förväntningarna är stora. Det tjimmas och skrattas. Ponnyridning, chokladhjul och hoppborg. Barnen leker kull. Det är midsommar. Det är som det är när det är som allra vackrast.

Kring midsommarstången samlas folk och familjer. Från matstånden sprids doften av nyrökt fisk. Dansen ska strax börja. Tonerna till *Vi äro musikanter*, *Ritsch ratsch filibom bom bom* och *Små grodorna* sprids över de gröna fälten. Musiken hörs långt ut på sjön. Dansen går allt fortare.

Vid ringdansen tar alla i hand. Krafterna som drar isär ökar med farten. Krafterna som splittrar växer. Fötterna rör sig snabbare. Händerna håller samman gemenskapen. Vitröda knogar knyts allt hårdare till varandra. Fortare och fortare ...

Kommer ringdansen att hålla samman?

Bilden av en midsommardans kan användas för samhället som helhet. Inom naturvetenskapen beskriver centrifugalkraften den kraft som drar utåt. Men det finns även en annan kraft, en kraft som verkar i motsatt riktning och drar inåt i dansen och håller ringen samman, som kallas centripetalkraft.

Överallt där människor ska leva tillsammans finns centrifugala och centripetala krafter som drar oss i olika riktningar. Vad krävs för att hålla samman ett samhälle? Hur gör vi för att hålla ihop?

I dansen är vi alla lika. Ingen är mer eller mindre än någon annan. Men i samhället blir olikheterna ofta markanta. Ålder, kön, ursprung, fattigdom, intressen, värderingar och mycket annat kan dra oss i olika riktningar.

Vår gemensamma historia, den fackliga historien men även människans historia, utgår från en insikt om att hålla samman är en brutal nödvändighet, inte sällan en förutsättning för överlevnad. Ingen kan leva själv, ingen klarar sig mer än kort stund utan att samarbeta med andra. Ingen är sig själv nog!

Vi förenas i ett gemensamt intresse av ett starkt samhälle, av att bygga landet. Vi behöver gruppen, och gruppen behöver sina medlemmar. Människor behöver ett samhälle, och samhället behöver människor som samverkar. I det starka samhället hämmar kollektivet inte den enskilde och den enskilde hämmas inte heller av kollektivet.

Krafterna som drar isär ett samhälle är ofta enkla att identifiera. Ojämlighet, konflikter och motsättningar bidrar till söndring, liksom kortsiktighet och egoism. Ibland kan det räcka med en omdömeslös kom-

VÅRT BÄSTA JAG

I en debatt i tyska riksdagen 1932, några månader innan nazisternas makttövertagande, förmedlade Kurt Schumacher en kärnfull bild av nazismen. Schumacher, som efter andra världskriget blev partiledare för socialdemokraterna, framhöll att ”all nationalsocialistisk agitation handlar om att appellera till människors inre svin”. Nazismen vill mobilisera det sämsta hos människan.

Att splittra är enkelt. De krafter som drar isär ett samhälle finns inom var och en av oss. Våra inre demoner som misstror och misstänker omgivningen för att vilja ont. Samma krafter finns även i grupper – och i politiken. Att föreställa sig det sämsta hos motståndaren – att förenas i ett ”vi” mot ett ”dom” är enkelt. Att välja konflikt är inte svårt. I samhället kommer det alltid finnas dem som vill få oss att vara vårt ”sämsta jag”.

Men även krafter som förenar och binder samman finns inom oss. Den inre rösten som vill väl och tolkar välvilligt. Återhållsamheten. Vårt rationella jag. Vårt ”bättre jag” som vill och inser att sammanhållningen måste funka. Även denna röst finns i politiken. Inte sällan är detta också demokratin och samförståndets röst. Politikens röst som söker förlikning och samlevnad med meningsmotståndaren.

BERÄTELSEN OM "PARASITEN" – SÖNDRARNAS VERKTYG.

Den som vill förstöra och söndra gemenskaper hittar nästan alltid "parasitargumentet". Ofta räcker det med att hitta ett enskilt exempel på missbruk av ett kollektivt system. Den amerikanske presidenten Ronald Reagan använde på 1980-talet begreppet "welfare queen" för att beskriva en kvinna som levde på socialbidrag. Med det enskilda exemplet kan söndraren måla bilder av människor som livnär sig på andras arbete och gemenskapens förutsättningar. James Buchanan, som 1986 tilldelades Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne, i dagligt tal "Nobelpriset i ekonomi", rekommenderade nyliberaler att använda argumentationstekniken i syfte att underminera förtroendet för alla välfärdsystem. Parasitargumentet är också grundläggande för propaganda. Hitta en person ur en viss etnisk grupp som stulit en cykel och peka sedan ut hela gruppen som cykeltjuvar. Parasitargumentet kan även beskrivas som "anekdotisk bevisföring".

mentar. Det kan vara svårare att identifiera det som håller oss samman. Samhällsuppdraget är att hålla tillbaka centrifugalkrafterna och motverka splittring. s. 50

Att hålla samman

Ord har en betydelse, men också en bakgrund. Ordet samhälle kommer av att hålla samman. Ett samhälle är en gemenskap som bygger på insikten om gemensamma intressen, om Du så Jag, så vinner vi båda. Ingen kan överleva ensam.

Att människor lever i trygghet, i frånvaro av ofärd och konflikter, är inte givet. Människans historia är kantad av våld, grupp motsättningar och otrygghet. Att människor lever i ömsesidig förhoppning om en bättre framtid för sina barn är inte självklart. Överallt där samarbetet kollapsar vilar ofärden runt hörnet.

I människans historia är det goda livet ett undantag. Något som var förunnat endast en liten del av mänskligheten och endast under de senaste hundra åren.

Överallt där människor ska leva tillsammans krävs en växelverkan mellan stabilitet och rörlighet. Av historien lär vi oss att nationalstaten är och har varit en förutsättning för den tillväxt och stabilitet som ägt rum. Hur människan organiserar sina gemenskaper är ingen naturlag. Men tillsammans kan vi strukturera samhället så att konflikterna minskar.

Politik för att hålla samman samhället kan bedrivas utifrån två grundpositioner. Antingen oroar man sig för hur illa det kan gå. Mot bakgrund av 1900-talets två världskrig var detta under en längre period fundamentet för nationell politik och internationell samverkan. Inte minst det ursprungliga EU-samarbetet präglades av denna grundsyn.

Den andra grundpositionen utgår från en föreställning om hur bra det kan bli. Inte sällan drömmer man sig till en annan tid och plats, gärna i en avlägsen framtid. Utopister tillhör vanligtvis den här gruppen. Politiken syftar till att förverkliga visioner. Inte minst de senaste decenniernas nyliberalism har präglats om en dröm om marknaden som grundläggande styrning av mänsklig samvaro, i allt från vård, skola och omsorg.

Samhällsuppdraget måste utgå från en insikt om hur illa det kan gå. Uppdraget är inte primärt att berätta om hur bra saker och ting borde vara. Fackligt arbete är i regel inte utopiskt.

Folket – ett eller många?

För populisterna och nationalisterna är folket ett och man har redan bestämt sig för vilka som hör dit. Nationalisterna pratar även om folket som om det hade ett enda samstämmigt intresse. Men bilden av ett folk är falsk.

Ett samhälle består av många grupper av människor. Massorna är aldrig en. Vi är många. Våra identiteter omformas och lojaliteterna vandrar fram och tillbaka. På samma sätt som vi har olika roller i trafiken, ibland som bilister, ibland som cyklister eller gående, rör vi oss genom samhället med olika intressen. Ibland som löntagare eller medborgare. Ibland som konsumenter eller kapitalägare.

Demokratin vilar på att samhället består av konkurrerande, men även samverkande, grupper av medborgare. I en fungerande gemenskap kan ingen göra anspråk på att representera alla politiska intressen. I en demokrati är folket många och politiken måste alltid utformas med en mångfald av intressen i åtanke. Alla är inte vinnare på frihandel. Alla är inte förlorare i internationell samverkan.

DET BÖRjade MED FRANSKA REVOLUTIONEN

”Någonting som var ursprungligt mänskligt rätt och riktigt och naturenligt och sedan sekler tillbaka efterlängtat – det tyckte sig samtiden se förverkligat i den franska revolutionen. Med olika grader av varaktighet visserligen, men dock.

Något som bidrog till entusiasmen var det faktum att förändringen inte skedde genom någon upplyst monarks välvilliga reformer. Den pressades fram under ett intensivt motstånd från kung och adel genom återkommande massrörelser, en skog av höjda pikar, tusentals kvinnor på hungermarsch, arméer av frivilliga. Slott och herrgårdar stacks i brand. Och var gång som revolutionen tillfälligt stannat upp, bröt det fysiska våldet på nytt fram i hotfulla demonstrationer – och varje gång flyttas positionerna fram för frihet, jämlikhet och social rättvisa.

Republiken infördes. Allas likhet inför laget slogs fast. Alla titlar avskaffades. Tilltalsordet skulle i fortsättningen vara 'du' och anropet 'medborgare'. Officerarna valdes av de meniga – så steg Bernadotte i graderna. Livegenskapen avskaffades. Kyrkans egendom förstatligades och såldes ut. En genomgripande jordreform blev verklighet. Skatt skulle betalas av alla som förmådde – och progressivt. Maximipriser på livsviktiga varor fastställdes. Allmän rösträtt för män infördes. Yttrandefriheten blev lagfäst. Obligatorisk grundskola beslutades.

Allt det som en stor del av världen i dag betraktar som naturliga politiska reformer, de blev allra först genomförda under den franska revolutionen, och det inom loppet av några få år. Om inte alla reformer blev omedelbart bestående så kvarstod de som lovande tecken för framtiden.”

**Carl-Göran Ekerwald, Frihet, jämlikhet, broderskap:
ett försök att förstå franska revolutionen,
Karneval förlag (2013).**

Vem är suverän?

En av den franska revolutionens mest betydelsefulla framgångar var att föreställningarna om maktens ursprung förändrades i grunden. Tidigare hade diktatoriska kungar hävdade att makten kom från Gud. Fruktade man Gud skulle man även frukta kungen. Vanligt folk hade således bara att underkasta sig makten. Men den franska revolutionen förändrade allt detta. Folket, vanliga människor, gjorde revolution, tog makten och gjorde medborgarna till suveränen. s. 53

Den svenska regeringsformen börjar med att "All offentlig makt i Sverige utgår från folket" (RF 1:1). Genom att ange var makten kommer från anger man också vem som är suveränen. I en demokrati är det folket – människorna som bor här, medborgarna – som makten utgår ifrån.

Men var tar makten vägen? Den tyske författaren Kurt Tucholsky, som levde i exil i Sverige på 1930-talet, skrev: "All suveränitet utgår från folket, men det dröjer tills den återvänder dit." När man funderar på nationalstaten, utformningen av samhällsvärnen och internationell samverkan kan det vara bra att ha Kurt Tucholskys ord i bakhuvudet. När, hur och på vilket sätt kommer suveräniteten tillbaka till folket? Att i praktisk handling ge svar på dessa frågor är kanske samhällsuppdragets viktigaste uppgift.

Kamp på flera fronter

De starka konflikterna har återvänt till våra samhällen. Vår tid påminner allt mer om den konfliktfyllda mellankrigsperioden. Sedan 1930-talets slut har svensk politik präglats av en relativt långtgående samsyn på en rad olika områden. Visst har högern och vänstern debatterat ekonomisk politik, välfärdsstatens utformning, arbetsrätt och annat, men i grundfrågan om demokrati och politisk liberalism har enigheten varit bred.

I dag har motsättningarna många stridslinjer. Fackföreningsrörelsen och kompromisserna inom demokratin angrips från två fronter. På ena sidan har vi *populismen*, där nationalism och intolerans ofta är framträdande. Udden riktas mot media, fack och civila organisationer. Förenings- och yttranderätt liksom legitim opposition attackeras.

Det andra angreppet på demokratin och fackföreningarna verkar mer i det fördolda. *Teknokratin*, med expertlösningar på problem med intres-

semotsättningar, tar allt större utrymme. Demokratin riskerar på så sätt att förlora sitt innehåll och så att säga vittra sönder inifrån. Expertstyrda institutioner som EU-kommissionen och riksbanken ersätter folkstyrets och kollektivavtalssystemets möjligheter att bygga kompromisser och bearbeta motstridiga intressen.

Teknokrater oroar sig för att demokratin är allt för lyhörd för folklig opinion och fattar fel beslut. Populisterna å andra sidan missbrukar demokratin genom att kringgå förankring och förhandling. Eliterna anses driva en politik i strid med folkets intressen. Populister vill i regel ha en stark ledare och använder den allmänna rösträtten för att "röja i träsket".

I samhällsuppdraget är det en utmaning att manövrera mellan populism och teknokrati. Mellanvägen, demokratin och den politiska kompromissen, måste upprätthållas. Arbetarklassen och fackföreningsrörelsen kommer aldrig att få en bättre grundläggande "deal" i förhållande till kapitalet.

Men det finns ytterligare en viktig stridslinje i politiken: den om våra gemenskaper, inte minst nationalstaten. Den nyliberala idén om marknaden som frigörande tycks haverera. Motkrafterna är i rörelse. Människor söker gemenskap och tillhörighet igen. Tidigare sammanhang tycks falla samman. Vi lever allt mer som satelliter, men söker samtidigt allt intensivare efter tillhörighet.

Det pågår en kamp mellan två idéer om gemenskap. Mot en demokratisk, inkluderande och tolerant gemenskap, den demokratiska socialismen, ställs en auktoritär, exkluderande och intolerant gemenskap som representeras av populismen och fascismen.

Fackföreningsrörelsen måste vinna kampen om bilderna av framtiden. Vart är vi på väg? Kommer våra barn att få det bättre än oss? Klarar vi klimatkrisen? Hur kommer framtidens arbetsliv att gestalta sig? Den politiska kraft som kan formulera den mest attraktiva formeln för gemenskap och tillhörighet kommer att dominera politiken de kommande decennierna. I samhällsuppdraget är du del i den kampen – att formulera framtidens politik.

Det fungerande samhället

Sällan tänker vi på allt det som funkar. Tåg som går i tid, fyllda butikshyllor, tömda soptunnor, läkarbesöket som blev av och så vidare. När man tänker på allt omkring oss – samhället om man så vill – kan man göra det utifrån två olika perspektiv.

Ett klassiskt sätt att närma sig problem är att leta efter de faktorer som skapar felet eller problemet. Vad är egentligen roten till att det inte funkar? Inte sällan är det så vi resonerar – från politik till fotboll. Varför har jag ont i knäet? Varför förlorade Sverige fotbollsmatchen? Eller kanske, varför gick tåget för sent?

Men det finns ett annat sätt att närma sig problem – och samhället. Inom hälso- och sjukvården har ett alternativt perspektiv vuxit fram.

EN KÄNSLA AV SAMMANHANG

Aaron Antonovsky, professor i medicinsk sociologi, studerade i slutet av 1960-talet israeliska kvinnors hälsa. En förvånansvärt stor andel av de kvinnor som överlevt koncentrationslägrens terror, levt i landsflykt i svält och nöd och slutligen lyckats skapa sig ett nytt liv i Israel upplevde en god hälsa och mådde bra. Antonovsky omprövade perspektivet på sin forskning. I stället för att undersöka faktorer som bidrar till sjukdomar började han att studera faktorer som bidrar till att bibehålla hälsan – trots motgångar, konflikter, krav, elände och oändliga problem i människans liv. Det omkastade perspektivet gjorde att Antonovsky omvärderade hälsoforskningen. Slutsatsen blev att den centrala uppgiften för hälsovetenskapen måste vara att studera processerna bakom människans sätt att förstå och hantera omvärlden. Detta blev det salutogena synsättet. Människan lever livet i en gråskala mellan ytterligheterna frisk och sjuk. Nästan aldrig är vi helt friska, eller för den sakens skull helt sjuka. Antonovskys forskning visade att de kvinnor som mådde bra trots livets alla motgångar och elände hade gemensamma drag. De upplevde alla en stark känsla av sammanhang som kunde brytas ner till tre områden: a) begriplighet, som handlar om förutsägbarhet, b) hanterbarhet, som handlar om en upplevelse av att förfoga över tillräckliga resurser och c) meningsfullhet, som handlar om delaktighet och medbestämmande.

I stället för att fokusera på sjukdomens orsaker kan man sätta hälsans villkor i centrum. Vilka faktorer bidrar till att vi är friska och har hälsa. Vad orsakar välmående? Ett liknande synsätt kan man använda sig av när det gäller samhället. Vad gör att det funkar? 📖

Ett fungerande samhälle präglas av en känsla av sammanhang. Det behövs gemensamma föreställningar om vart vi är på väg. Berättelser och myter, som likt sagorna kring lägerelden, leder oss in i framtiden. Samtidens händelser, politiska val, väpnat våld och annat kan få mening om det kan fogas in i en berättelse. Utan berättelser riskerar livets händelser och tillvaron att upplevas som slumpartad. Kampen om att ge politiska händelser mening och innebörd är konstant. Demokratiska socialister, marknadsliberaler och populisterna konkurrerar om att skapa en upplevelse av sammanhang.

Demokrati handlar inte enbart om hur vi tillsammans kan styra staten och utforma vårt samhälle. Politiska partier har även en grundläggande uppgift i att måla bilder av vår gemensamma framtid. De måste överbrygga och förena människors föreställningar med vad som är politiskt möjligt. Hur kan intressekonflikterna mellan olika grupperingar balanseras?

Alla gemenskaper, liksom samhället i stort, utsätts förr eller senare för påfrestningar och utmaningar. Förändringarna kan vara plötsliga, såsom krig och naturkatastrofer, andra kan vara långvariga och kontinuerliga, såsom teknisk utveckling, arbetskraftens reproduktion eller samhälls-ekonomisk stabilitet.

Vad gör att ett samhälle håller samman trots påfrestningar och utmaningar? När en utveckling sker plötsligt kan det vara svårare att se sammanhangen. På samma sätt som i övergången från jordbrukarsamhälle till industrisamhälle lever vi i dag i en tid av snabb förändring.

Ett fungerande samhälle vilar på tre ben

En salutogen teori om samhället – det fungerande samhället – utgår från tre bärande idéer. Samhället måste präglas av:

För det första, *begriplighet*. Samhället måste fungera ungefär som man föreställer sig att det borde fungera. Inkomstskillnaderna kan inte bli

OJÄMLIKHETEN SPLITTRAR

”De sociala relationerna försämras i mindre jämlika samhällen. Ojämligheten utgör inte överraskande en kraftfull social skiljelinje – kanske därför att vi alla är benägna att använda skillnader i levnadsstandard som statusmarkörer. Vi väljer helst vänner bland våra likar och har inte mycket att göra med dem som är mycket rikare eller mycket fattigare. Och då vi umgås mindre med andra slags människor blir det svårare för oss att lita på dem. Vår position i den sociala hierarkin påverkar vem vi anser tillhöra innegruppen respektive utegruppen – vi och dom – och det påverkar vår förmåga att identifiera oss och känna empati med andra [...] När ojämlikheten blir större bryr sig människor mindre om varandra och ömsesidigheten i relationerna avtar. Man måste sörja för sig själv, ta vad man kan få och på så sätt sjunker oundvikligen förtroendet. Misstro och ojämlikhet förstärker varandra. Som Alexis de Tocqueville påpekar är vi mindre benägna att känna empati med dem som vi betraktar som olika; materiella skillnader skapar social splittring.”

Richard Wilkinson & Kate Pickett, *Jämlikhetsanden* (2010).

allt för stora. Det strider mot grundläggande förväntningar på rättvisa. Rättssystemet måste fungera utifrån idén om alla människors likhet inför lagen.

Statens uppgift är att säkerställa att samhället fungerar någorlunda i överensstämmelse med människors förväntningar. Sprider sig en grundläggande oförutsägbarhet kan läget snabbt försämrats. En grad av förtroendet för statens kapacitet är avgörande för att upprätthålla ett samhälle, men även en nyckel för att förverkliga det goda livet.

För det andra, ett samhälle måste ha *resurser* för att hantera de utmaningar och förändringar vi gemensamt ställs inför. Det behövs en stark ekonomi med hög efterfrågan och skatteintäkter, men även starka institutioner som kan åstadkomma en jämlik fördelning mellan människor. Staten måste kunna hantera utmaningar, men även åstadkomma de förändringar som människor vill se i samhället. Politiker som ”skyller på andra” och klagar på ”orättvisa krav” kommer inte att bli långlivade. 📖

För det tredje, ett fungerande samhälle kräver *meningsfullhet*. Människor måste göras delaktiga i det gemensamma. Politiken, det som berör oss, kräver möjlighet till engagemang. Det måste finnas ett rikt föreningsliv som kan kanalisera människors intressen, men även goda möjligheter att yttra sig och skapa opinion genom fria medier.

I en salutogen teori om samhället är skillnaderna mellan juridik, ekonomi och politik inte avgörande. Uppdelningen mellan olika tankediscipliner är ibland olyckligt. Samhällsvärnen växer fram i samspel mellan ekonomiska och juridiska överväganden.

Samhällsvärnen styrka avgörs i slutändan av politiken. Vilka maktresurser kan olika aktörer samla för sina intressen? Ska det rika fåtalets intressen styra eller är det folkliga majoriteter som bestämmer? Facklig påverkan är nödvändig. 📖 s. 60

När man jämför olika länder kan man se att det finns många olika sätt att konstruera samhällsvärnen. Marknadskrafternas betydelse kan bero på en intressegrupperings relativa styrka – eller omvänt – arbetarklassens svårigheter att organisera sig.

Att bygga ett långsiktigt hållbart och konkurrenskraftigt samhälle är svårt. Att kopiera andra – och ekonomisk sätta fart på ett land – kan gå förhållandevis snabbt. Det är som i höjdhoppning. Det går i regel snabbt fram-

TRE TYPER AV MAKT

Påverkan av andra människors beteende kan uppnås på olika sätt. Man kan tala om tre typer av makt. Fackligt kan arbetsgivare och politiker påverkas genom:

- Destruktiv makt. Man kan förfoga över ett hot som gör andra människor rädda. Det kan röra sig om allt mellan fysiskt våld till ilska. Fackligt kan det handla om hot om revolution eller demonstration. Strejk eller hot om strejk är kanske det tydligaste exemplet på facklig destruktiv makt. Även arbetsgivarna har destruktiv makt. För dem är lockouten motsvarigheten till strejk.
- Konstruktiv makt. Man förfogar över något som någon annan vill ha, exempelvis pengar. Även beröm och erkännande kan ge konstruktiv makt. Fackligt kan det handla om att bidra till långsiktiga politiska lösningar som gynnar samhällsutvecklingen. Medverkan till att upprätta etableringsjobben kan beskrivas som konstruktiv makt.
- Övertalningsmakt. Kriget om bilderna och föreställningarna om vad som är gott och önskvärt pågår ständigt inom massmedia och sociala medier. Man försöker informera och argumentera. Fackligt innebär det att man deltar i samråd på regeringskansliet, skriver debattartiklar, bemöter argument på sociala medier, medverkar i seminarier och intervjuer och mycket annat.

åt från 70 cm till 140 cm. Men sedan blir utvecklingen svårare. Att hoppa högt regelbundet kräver långsiktighet. Sverige tillhör de länder som hoppar högst. Att bygga starka samhällsvärn, i synnerhet politiska värn, kräver fackliga insikter, utbildning, tjtande och politisk långsiktighet.

Samhällsvärnen gör tillvaron begriplig, hanterbar och meningsfull för var och en av oss. Genom värnen skapar vi förutsättningar för att vara våra "bästa jag". Men det finns inga givna svar på vad som gör att ett samhälle rör sig i rätt riktning.

Varför gör vi som vi gör?

Den här boken utgår från en förenklad bild av mänskligt handlande. Man kan föreställa sig vårt agerande från två utgångspunkter. Å ena sidan är människan en biologisk varelse med starkt sociala instinkter. Vår förmåga till samverkan och samlevnad är ett utslag av evolutionen. Vi samverkar i grupper för att vi är människor, ungefär på samma sätt som myror bygger myrstackar. Vi väljer inte samverkan. Den är naturlig i varje mänskligt möte. Låt oss kalla detta perspektiv för samverkan som social instinkt.

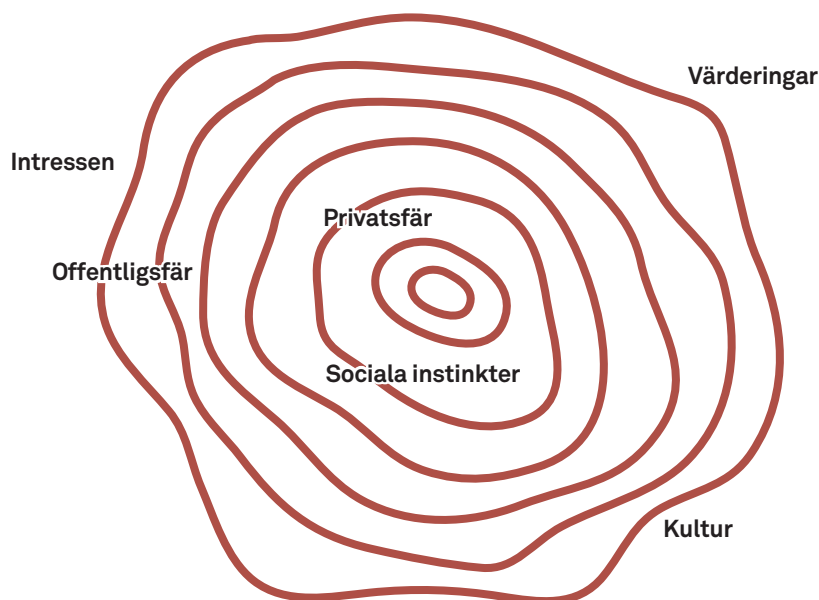
Å andra sidan har människan en unik förmåga: vi kan betrakta oss själva och gruppen utifrån. Vi är inte offer för våra instinkter. Vi kan identifiera värden och intressen och därigenom övervinna kortsiktiga lustar för mer långsiktiga behov och intressen. Vi kan agera i strid mot våra instinkter. Vi inser att den långsiktiga egennyttan kan bli större om man samverkar med andra – även med personer som man kanske inte tycker om. Vår förmåga till samverkan är en förutsättning för upprätthållandet av samhället. Låt oss kalla detta synsätt för samverkan genom självkontroll.

Mänsklig samverkan i stora och komplexa samhällen har inga ”naturliga” instinkter. Sammanslutningar av människor är instabila. Gemenskaper kan snabbt erodera och falla samman. Att människor bildar fackföreningar, skapar socialförsäkringar, bygger industrikoncerner, nationalstater eller gemensamma valutor är inte självklart. Samhället och vår framtid vilar på vår förmåga att samverka utifrån sammanfallande värderingar, intressen och kultur – ytterst genom vår självkontroll.

Intressen, värderingar och kultur

Ju längre man kommer från sammanhang där sociala instinkter kan vägleda, desto viktigare blir värderingar, intressen och kultur för att hålla samman gemenskaper. Men det finns viktiga skillnader. Olika gemenskaper betonar dessutom de olika komponenterna olika.

Värderingar är starkt kopplade till människans föreställningsvärld. Värderingar handlar om ”börat”. Hur bör samhället konstrueras? Hur bör vi leva våra liv? Vad är god moral? Tidsperspektivet är framtiden. Värderingar handlar således om önskan och målsättningar. Det kan vara svårt att kompromissa kring värderingar. När det gäller ”alla människors lika värde” finns inga kompromisser.

Intressen handlar om "varat". Hur byter vi det som "är". Egenintresset är mer framträdande. Tidsperspektivet är här och nu. Kanske har intresset uttryckts mest tydligt av Svenskt Näringslivs tidigare ordförande Leif Östling: "Va fan får jag för pengarna?" Intressen är alltid materiella, ibland brutala. Men med intressen kan man kompromissa. När det gäller löneökningar finns i regel en kompromiss mellan arbetsgivare och fack.

Det fackliga uppdraget präglas starkt av intressegemenskapen. Alla på en arbetsplats ska vara medlemmar i facket oavsett vilket politiskt parti man röstar på. Men värderingar har också betydelse inom facket, likaså seder och kultur. Vi har sångböcker och demonstrerar på 1 maj. Men tyngdpunkten i det fackliga arbetet är det gemensamma intresset av att förhindra lönekonkurrens. I samhällsuppdraget blir värderingarna mer framträdande. Uppdraget börjar i en intressegemenskap, men slutar inte där.

För politiska partier är värderingsegenskapen däremot viktigare. Människor samlas kring föreställningar om hur samhället borde vara. Men även här finns gemensamma intressen, seder och kultur. Traditionerna mellan olika partier kan variera. För kristdemokrater är värderingar huvudsaken, medan Sverigedemokraternas tyngdpunkt tycks vara kulturella frågor.

För frimärksklubbar, middagssällskap och bokklubbar är kulturen huvudsaken. Tillhörigheten och gemenskapen är i sig själv syftet med gemenskapen. I många sammanslutningar blir kulturen de sedvänjor och riter som skapas inom gemenskapen.

Gränserna mellan värderingarna och intressen är inte alltid självklara. Inte sällan kan värderingar användas för att "maskera" intressen. Intressen är ofta mer maktorienterade än värderingarna. Både värden och intressen vill uppnå saker, men värden är immateriella medan intressen är materiella. Värderingar kan även fungera som grimma för intresset. Att kidnappa, fängsla eller skrämja politiska motståndare kan vara ett rationellt intresse. Men vissa saker gör man inte – även om det ligger i ens intresse. Intresseanalyser kan inte tillåtas löpa amok.

Vad avgör vilka komponenter – värderingar, intressen eller kultur – som är viktigast för en gemenskap? Det är svårt att säga. Sammanslutningar tycks kunna vandra mellan de olika fälten över tid. Kanske är det vad man ska göra tillsammans som bestämmer gemenskapens tonvikt?

Att hålla isär intresseperspektiv och människans sociala instinkter har blivit viktigare då de två fälten allt oftare blandas samman. Det privata, exempelvis det som händer på sociala medier, blir lätt en del av det offentliga. En ogenomtänkt uppdatering på Facebook får offentlig spridning. Men även motsatsen, där det offentliga blir det privata, kan hända. Ibland hör man talas om familj och släkt som splittras efter politiska bråk på sociala medier.

Sammanhållning har varit en brutal nödvändighet genom människans historia. Samma intressen gör sig gällande även i dag. Men kanske måste vi anstränga oss än mer för att skapa sammanhållning när internet, sociala medier och större motsättningar riskerar att dra oss isär. Vår självkontroll ställs inför allt fler utmaningar.

KÄRLEKENS HISTORIA

Det är en mycket sentida föreställning att äktenskap ska vila på kärlek. Genom människans historia har äktenskapet grundat sig på intresse. Klanfejder kunde överbryggas genom att söner och döttrar giftes samman. Gårdar kunde dra nytta av varandra. "Jag har gräs och du har ko – låt oss tillsammans gå", kunde det låta. Även allianser mellan kungariket bildades genom giftermål. Äktenskapet var både storpolitik och förenande av intressen. Ibland uppstod tycke. Man fick lära sig att älska varandra.

Det klassiska samverkansproblemet

Mellan individuell egennytta och kollektiva nyttigheter finns en inneboende spänning. Hur håller vi samman trots motsättningar? Detta är det klassiska samverkansproblemet.

Ibland är samverkan en självklarhet. En grupp fiskare som sitter tillsammans i en båt när en kraftig storm plötsligt drar in kommer att ro för livet. Att ro snabbt är viktigt för alla. Det individuella självintresset och gruppens intressen sammanfaller helt.

Men det finns situationer där samverkan är omöjlig. Fiskebåten sjunker. Det finns en flytväst och tio fiskare. I tragedin är samverkan omöjlig. Här finns ingen överlappning mellan det individuella och kollektiva intresset.

Samverkan är enbart ett problem när individuella och kollektiva intressen inte är helt överensstämmande. När samverkan är självklar – eller omöjlig – finns i praktiken inget samverkansproblem.

Att hantera samverkansproblemet handlar om att få kollektiva och individuella intressen att samspela. Alla mänsklighetens villkor, från det lilla till det stora, bygger i praktiken på att vi lyckas med att lösa samverkansproblemet.

Det finns nästan alltid kortsiktiga individuella fördelar med att lämna en samverkan. Vilka är villkoren för avvikelser? Vad är rättesnörena för alla? Hur stora skillnader mellan människor kan tillåtas? Att upprätta en gemensam auktoritet är viktigt. Vilka krafter gör att var och en låter sig disciplineras? Hur upprättas och hanteras de sociala hierarkierna inom gruppen? Accepterar man kollektivets auktoritet? Många av frågorna känner du sannolikt igen i det vardagliga fackliga arbetet.

DEN SOLIDARISKA LÖNEPOLITIKEN

Kan beskrivas som en metod för att hantera det klassiska samverkansproblemet. Enskilda LO-grupper kan tjäna på att ta ut mer i löneökningar än vad som följer av det nationella löneutrymmet. Konsekvenserna av de högre löneökningarna varierar mellan olika avtalsområden. Vissa grupper, exempelvis inhemska tjänstesektorer, kan övervältra kostnaderna på andra. Andra, exempelvis internationellt konkurrensutsatt industri, har inte samma möjligheter. Den solidariska lönepolitiken vilar på en insikt om att ett bredare långsiktigt kollektivt intresse. Om alla förbund tar ut hela löneutrymmet i sin bransch och endast ser till det egna kortsiktiga intresset förlorar alla i långa loppet. Vi kommer att återkomma till den solidariska lönepolitiken senare.

För ett samhälle och en grupp som vill leva i samförstånd är utmaningarna många. Kollektiv kan vara mer eller mindre kollektivistiska. Styrkan och betydelsen av det kollektiva varierar. All samverkan utspelar sig i spänningsfältet mellan individuella / egoistiska och gemensamma / altruistiska intressen. Var balansen går varierar mellan olika kollektiv. 📖

Kärnan i all moral handlar i grund och botten om att vara osjälvisk, att hjälpa andra att bära bördor och agera med kollektivets intressen för ögonen. Människans moral handlar om att möjliggöra samverkan mellan själviska individer.

För individen är konsekvenserna av misslyckad samverkan nästan alltid personliga. När det ett kollektiv misslyckats är dock alla förlorare. Kollektiva misslyckanden är ofta omfattande och dramatiska.

Samhällsuppdraget handlar om att hantera de klassiska samverkansproblemen. Att stärka strukturer och institutioner som motverkar att samhället faller samman. Samhällsuppdraget handlar det att hitta överlappningar mellan kollektiva och individuella intressen. 📖 s. 66

Vi och dom

En högstadieskola består av tre byggnader, A-, B- och C-huset. Elever som på mellanstadiet gått i samma klass delas upp. Inte långt efter skolstarten har nya gemenskaper bildats. De som går i A-huset anser sig själva vara på det ena sättet och de B-huset är på det andra sättet. Vi är coola och smart. De andra är tontiga och dumma. De i C-huset är alternativa och konstiga.

Forskningsfronten har flyttats fram de senaste trettio åren. Vi vet i dag mycket mer om människans hjärna. "Vi är goda – dom är onda", brukar det heta. Detta är den evolutionära baksidan av att vara flockdjur. Våra liv utspelar sig ofta i ett "vi" och ett "dom".

Människans evolutionära färdigheter att hantera konflikter inom grupper är avancerade. Inom gruppen, i tillhörigheten, är rättvisa och jämlikhet viktig. Vår förmåga till solidaritet och medkännande är starkt. Men i mötet med andra grupper är förmågan till samverkan svagare.

Människans förmåga att tänka i termer som är vidare än gruppens intresse är unik. Inga andra sociala djur tänker på artens fortlevnad. Så vitt vi vet tänker varken apor eller myror i termer av artens intressen.

ELLINOR OSTROM OCH ALLMÄNNINGENS TRAGEDI

Enligt marknadsliberala ekonomer råder ingen konflikt mellan egennytta och allmännytta. Den som agerar för egen vinning på en fri marknad bidrar också till samhällsnyttan. ”Genom egenytan gynnar han ofta samhället mer än när han verkligen eftersträvar detta”, skriver Adam Smith i den klassiska *Nationernas välstånd* (1776). Detta tack vare det han kallade marknadens ”osynliga hand”. Men senare forskning har visat att egennyttigt beteende tvärtom kan få väldigt negativa konsekvenser för samhället. Det gäller kanske särskilt i lägen då människor eller företag utnyttjar våra gemensamma resurser.

I *Allmänningen som samhällsinstitution* (1990) ger nobelpristagaren i ekonomi Ellinor Ostrom ett exempel: ”Om till exempel en grupp fiskare har fri tillgång till ett fiskevatten kommer det från den enskildes sida alltid vara bäst att fiska så mycket som möjligt, även om det leder till att fiskebeståndet bryter samman någon gång i framtiden. Enda sättet att hantera allmänningens dilemma är att reglera tillgången till fisket. Den fråga som Ostrom ställde i sin forskning var hur en sådan reglering kunde komma till stånd. Eftersom alla på kort sikt tjänar på att bryta mot reglerna och tjuvfiska så mycket som möjligt, måste aktörerna lita på varandra och lita på att kontroll- och sanktionsmöjligheterna fungerar tillräckligt bra. Uppdelningen av fiskekvoter måste upplevas som legitim.”

Ostrom menar att det finns ett alternativ till marknadslösningar och statlig reglering, nämligen frivillig gemensam organisering. Exempelvis att fiskarna själva skapar en demokratiskt styrd institution som reglerar fisket och fördelar kvoter.

Klimatförändringarna är också en ”allmänningens tragedi”, fast i större skala. Egennyttigt agerande leder till problem som marknaden inte kan lösa på egen hand. Därför behövs reglering och styrning. Men på vilken nivå? Vad är mest effektivt och mest legitimt?

Samtidigt är människans förmåga att känna sympati och solidaritet med andra grupper begränsad. Att demonisera motståndaren är frestande. Vi har färdigheter för att hantera konflikter inom grupper, men mellan grupper är vi i regel dåliga på att hantera motsättningar.

Samverkan mellan grupper är den svåra typen av samverkan. Det handlar om att förhindra att motsättningarna eskalerar. Att kortsluta tendensen att skapa ett "vi" och "dom".

Flera av de strukturer som vi i dag tar för givet bidrar till att överbygga konflikten mellan "vi och dom". Pengar och religion kan uppfattas som splittrande krafter. Historiskt har dock samma krafter som kan dra isär haft enande verkan. Gränsöverskridande handel och en ekonomisk ordning kan förena fiender kring vissa intressen. Religion kan förena grupper i konflikt kring ett system av normer och värderingar utifrån en föreställning om en övermänsklig ordning.

I samverkan mellan grupper är intressen och värderingar avgörande. Långsiktigt är människan aldrig gynnad av konflikter. Inte sällan säger känslorna något annat, men förnuftet har ofta en lösning. Självkontroll är alltid att föredra. I mötet mellan grupper är förhandling och kompromiss – nästan alltid – en bättre väg framåt än konflikt.

Att hålla samman en fackförening kräver samverkan inom och mellan grupper. I facket måste vi ständigt kompromissa, förhandla och göra upp internt, men även med arbetsgivare och politiker som kan ha både olika värden och intressen. För den som enbart tänker på facket som "kamporganisation" kan det vara nödvändigt att erinra om att den fackliga tillvaron nästan helt präglas av kompromisser.

Att skilja på politisk och ekonomisk liberalism

Liberalism är en frihetsrörelse men även en insikt om att man måste hitta metoder för samlevnad med motståndaren. I den bemärkelsen är facket liberalt. Vi vill inte förgöra motståndarna. Vi vill förhandla och göra upp med de som köper arbete. Fackliga organisationer är verksamma i två fält, de har både politisk och ekonomisk makt. Det är viktigt att särskilja politisk och ekonomisk liberalism. Inte minst nyliberaler vill blanda samman korten.

Politisk liberalism tar fasta på den allmänna rösträtten och politiska friheter, i synnerhet förenings- och yttrandefrihet. I facket är vi i den me-

ningen politiskt liberala. Staten och demokratin måste kunna användas för att främja olika intressen. Vi tror att parlamentarismens förhandlingar och bearbetning av intressekonflikter går att lagstiftas på ett sätt som långsiktigt är till godo för alla intressen.

I en demokrati måste det vara självklart att även facket, som en sammanlutning av arbetstagare, genom förenings- och yttrandefriheten kan agera politiskt för att främja sina intressen. Så är det dock inte överallt.

Den ekonomiska liberalismen handlar om friheten på marknaden. Hur ska näringslivet regleras? Vilka bestämmelser ska gälla för köp och sälj av varor, tjänster och arbete? I den ekonomiska liberalismen är facket en utbudskartell på arbetets marknad. Uppgiften är att i förhandlingar med arbetsgivarna åstadkomma rättvisare och bättre löne- och anställningsvillkor.

De ekonomiska konsekvenserna av fackföreningar har debatterats sedan industrialismen och kapitalismen tog fart. Och ekonomerna tycks inte ha kommit närmare någon samsyn. En sak är dock säker: fackets primära intresse är inte en långtgående ekonomisk liberalism.

Nyliberalismens och marknadsliberalernas poäng är att det ekonomiska frihetsbudskapet ska överskugga det politiska. Ekonomisk liberalism ska ha företräde framför det politiska, vilket förklarar det intensiva motståndet till fackföreningar. För facket är det tvärtom. Samhällsuppdraget är att verka för att det politiska har företräde framför det ekonomiska.

Fackliga strategier i den politiska liberalismen varierar mellan yrkesgrupper och länder. En del fack startar egna politiska partier, andra har en mer passiv strategi och stödjer de partier som vill förverkliga deras förslag. Strategierna varierar från land till land. För arbetarfacken i Sverige har nära samverkan med Socialdemokraterna varit den givna strategin.

Samhällsvärnen är allmänna intressen

Alla människans fördelar och brister är resultatet av en evolution utan mål. Det finns ingen anledning att tro att människan har de egenskaper som behövs för att överleva långsiktigt. Många arter, liksom civilisationer, har kommit och gått genom årtusendena.

Människan har de senaste två seklerna byggt upp en osannolikt avancerad teknologisk civilisation. Men frågan är om vi har förmågan att långsiktigt upprätthålla och förvalta samhället.

Att upprätthålla och skapa stabilitet är ett gemensamt intresse, men människor agerar inte alltid i enlighet med sina intressen. Kortsiktighet hamnar ofta före långsiktighet. Känslor kan tränga tillbaka rationalitet. En grundtes i den här boken är att människan är ganska illa anpassad för de stora, tekniskt avancerade, sekulära och mångfaldiga samhällen som vuxit fram. Vår överlevnad bygger på att vi kan överbrygga motsättningar och kompromissa. Vägen dit går genom att förtydliga de intressen som förenar oss, men även de intressen som skiljer oss åt.

För att möjliggöra ett liv tillsammans måste vi tillsammans etablera ett antal strukturer, vilka sin tur vilar på några viktiga förutsättningar. Nationalstaten med dess inre och yttre samhällsvärn har visat sig vara en förhållandevis välfungerande metod för att förmå människor att samverka. Att bygga ett samhälle är ett hantverk. Det kräver vissa färdigheter, men även vissa insikter. Samhällsuppdraget är att skydda samhället från kaos och ofärd.

För en grupp som bestämt sig för att göra det bättre för sina medlemmar uppstår snart följdfrågor. Vad händer med dem som står utanför gruppen? Är det bara medlemmarnas intressen som ska främjas? Ibland kallas problematiken för insider/outsider-frågan. Inte sällan anklagas facket för att enbart se till egenintresset och de egna medlemmarnas intressen.

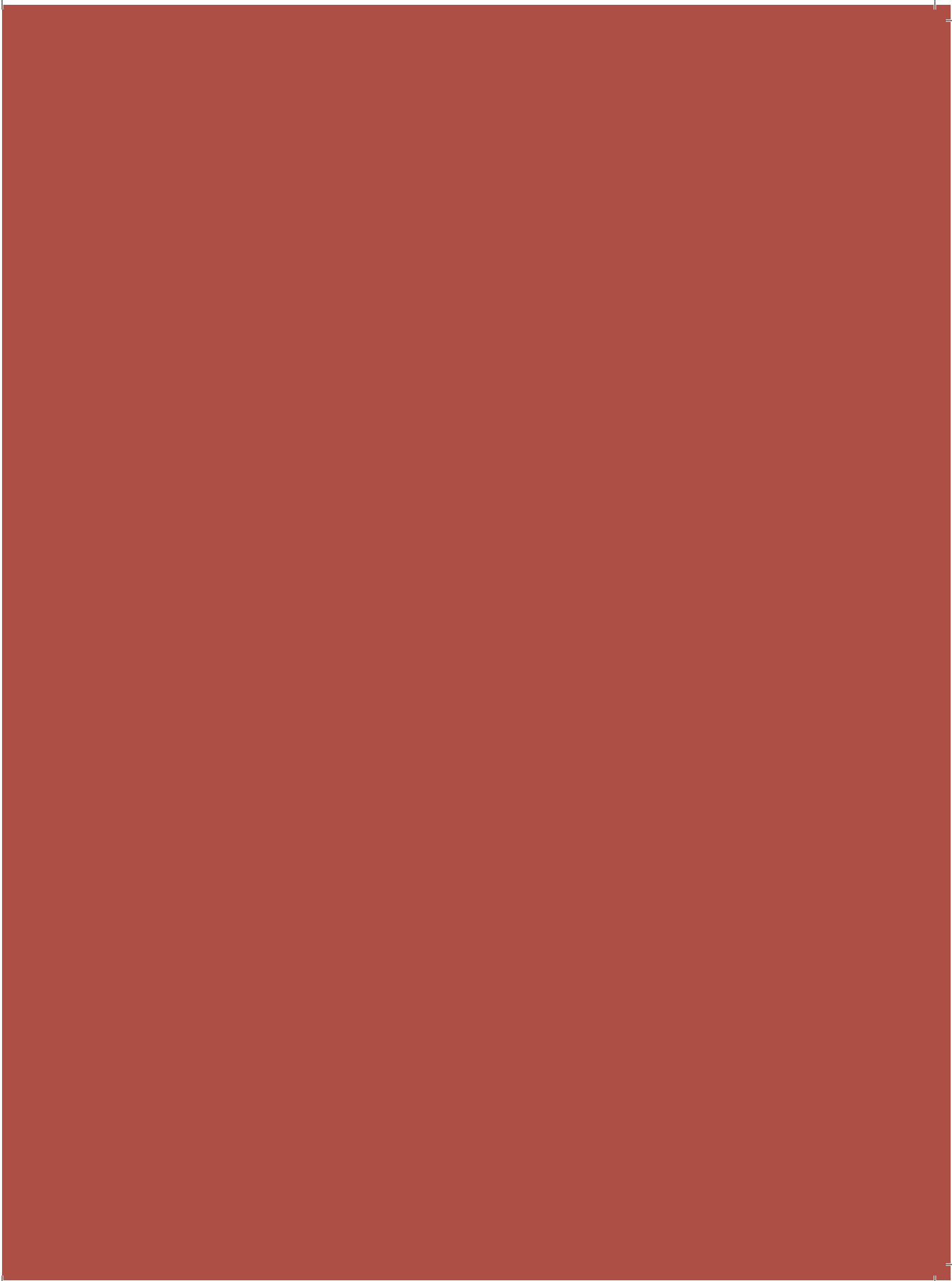
Vår fackliga uppgift är att göra det bättre för medlemmarna. Men våra intressen stannar inte där. Med hjälp av samhällsvärnen kan vi lösa upp motsättningarna mellan snävare egenintressen och bredare allmänintressen. Genom att göra samhällsintresset till ett gruppintresse, och vice versa, gruppintresset till samhällsintresse, kan motsättningen upphöra. I bästa fall blir gruppintresset till samhällsvärderingar.

Konflikten mellan grupp- och allmänintresset överdrivs ofta. Det som är bra för en grupp behöver inte stå i strid med breda samhällsintressen och sakna stöd hos en bred majoritet. Mycket av den fackliga politiken utspelar sig i spänningen mellan ett snävare organisationsintresse och ett bredare allmänintresse. Ibland uppstår det konflikter där inre motsättningar måste kunna överbryggas. Kan facket agera utifrån ett samhällsintresse ökar vårt inflytande.

En arbetarrörelse som byggs upp av medlemmar med en positiv grundsyn på frihandel och strukturomvandling i näringslivet är inte en natur-

lag. Optimism om framtiden är inte given. Det krävs att löntagare upplever delaktighet i samhällets ekonomiska och demokratiska utveckling. Arbetarklassen får inte förlora övertygelsen om överlappande intressen mellan grupp och samhälle. I ett samhälle där människorna förlorat hoppet om framtiden kan det snabbt gå utför.

För att nå långsiktig framgång i samhällsuppdraget gäller det att göra arbetarklassens intressen till allmänintresse – eller samhällsvärderingar om man så vill. I ditt engagemang, glöm aldrig att samhällsvärnen måste resas med allas intressen för ögonen.

KAPITEL FYRA

NATIONALSTATEN:

PLATSEN DÄR VI RESER VÄRNEN

GEMENSKAPEN UTGÖR EN grundförutsättning för att göra något tillsammans. Det kan handla om att förändra schemat på arbetsplatsen eller byta ut lekställningar på förskolan. Nästan alltid går förändringen genom gemenskapen. Man sluter sig samman med andra och gör det tillsammans. Samma sak gäller för samhället som helhet. För samhällsupdraget utgör nationalstaten den viktigaste gemenskapen.

Nationalstaten är grundförutsättning för samhällets fortlevnad. Alla de inre samhällsvärnen har vuxit fram i nationalstaten. Delaktighet, fördelning, rättsstat, organisationer och demokrati byggs ytterst på nationalstaten.

Människans förmåga att skapa gemenskaper är fascinerande. I väntrummet på en station eller på en flygplats kan en samhörighet snabbt uppstå – men också blixtnsnabbt upplösas. Nationalstaten, liksom den fackliga samhörigheten, vilar på mer varaktiga intressen.

Det hävdas ibland att nationalstaten är död. Jag hävdar att det är tvärtom. För nästan alla människor är den nationella tillhörigheten materiellt viktigast. Nästan alla regler, rättigheter och skyldigheter – men även kulturell samhörighet – som definierar vardagen fastställs för oss svenskar i Sverige. Det är på nationalstatens grund som vi rättsligt och varaktigt kan bindas till varandra.

Nationalstaten – inte bara den svenska – står inför stora utmaningar. Det är bara genom nationalstater i stark samverkan som vår tids viktigaste problem kommer att kunna hanteras. Att begränsa finanskapitalets makt, hantera migrationskris och vidta åtgärder mot klimathotet kräver handlingskraftiga nationalstater.

Det finns all anledning att vara stolt över den gemenskap som vi kallar den svenska. Men allt är inte perfekt. Och inte heller är allt åt skogen fel. I samhällsuppdraget ska vi vara stolta, men inte nöjda. Vi ska värna nationalstaten som arena för politiska kompromisser och problemlösning. Samhällsuppdraget är inte att avveckla Sverige.

Plats för förändring

Att kontrollera och styra staten ger stor makt. I många människors föreställningsvärld är staten överordnad alla andra strukturer. De intressegrupperingar som bestämmer över staten kan styra över alla andra. Det är inte konstigt att kampen om makten över staten förs – och alltid har förts – med stor kraft och intensitet.

Staten är i dag den enda gemenskap som tvingas på oss. Medlemskap i kyrkan är numera frivilligt. Tillhörigheten till nationalstaten är inte vald – och få, om ens någon i Sverige, väljer helt bort ett medborgarskap för att bli statslös. Staten kan inte heller välja bort sina medborgare och göra dem statslösa.

Statens uppdrag är samhällets gemensamma intressen. Staten är ständigt uppvaktad av olika intressegrupperingar som vill att staten ska främja just den egna gruppens intressen – vilket vi återkommer till i samhällsvärnen. Det finns inga andra institutioner eller organisationer med samma uppdrag och intresseöverbyggande uppgifter som staten. 📖

Det är lätt hänt att man föreställer sig regeringen som staten. Men staten är en institution med flera departement och många myndigheter. Att förstå staten kräver även att man förstår dess organ, men regeringen är statens huvud. I den svenska regeringsformen heter det att ”regeringen styr riket”.

Nästan all ekonomisk, social och politisk utveckling har sedan kapitalismens genombrott varit knuten till nationalstaten. Industrialisering, masskonsumtionen, finansmarknader, men även demokratis genomslag hade sannolikt varit omöjlig utan nationalstaten. Marknader kräver politiska institutioner för att fungera. Marknader skapar inte sig själva, de kan inte heller reglera sig själva och åstadkomma stabilitet. Marknader kräver externa institutioner för att legitimeras. I praktiken har alla de strukturer som möjliggör marknader vuxit fram i nationalstaten. Marknader tycks behöva någon form av geografisk avgränsning för att långsiktigt fungera.

”DET GODA MEDBORGARHEMMET”

”Vid högtidliga och för övrigt ibland även vid vardagliga tillfällen tala vi gärna om samhället – staten, kommunen – såsom det för oss alla gemensamma hemmet, folkhemmet, medborgarhemmet. Bilden har måhända efter den senaste stora författningsreformen fått en flitigare användning än tillförne, men även under det politiska fåväldets tid tillgreps den från makthavarnas sida i synnerhet när det gällde att hos massorna inpränta känslan av förpliktelse till det allmänna, skyldigheten att bära bördor och bringa offer. Det är kanske också i plikt-känslan som uppfattningen om samhället såsom det gemensamma hemmet starkast och bäst kommer fram. Sin egen rätt och sin egen andel är den enskilde sällan sen att hävda, men i omtanken om andra är han icke lika snar.

Hemmets grundval är gemensamheten och samkänslan. Det goda hemmet känner icke till några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn. Där ser icke den ene ner på den andre. Där försöker ingen skaffas sig fördel på andras bekostnad, den starke trycker icke ner och plundrar den svage, I det goda hemmet råder likhet, omtanke, samarbete, hjälpsamhet. Tillämpat på det stora folk- och medborgarhemmet skulle detta betyda nedbrytandet av alla sociala och ekonomiska skrankor, som nu skilja medborgarna i privilegierade och tillbakasatta, i härskande och beroende, plundrare och plundrade.

Det svenska samhället är ännu icke det goda medborgarhemmet. Här råder visserligen en formell likhet, likheten i politiska rättigheter, men socialt består ännu klassamhället och ekonomiskt råder fåtalets diktatur. Olikheterna äro stundom skriande; medan några bo i palats betraktar många det som en lycka om de får bo kvar i sina kolonistugor även under den kalla vintern; medan en del leva i överflöd, gå många från dörr till dörr för att få en beta bröd, och den fattige ängslas för morgondagen, där sjukdom, arbetslöshet och annan olycka lurar. Skall det svenska samhället bli det goda medborgarhemmet måste klasskillnaden avlägsnas, den sociala omsorgen utvecklas, en ekonomisk utjämning ske, de arbetande beredas andel även i det ekonomiska förvaltandet, demokratin genomföras och tillämpas även socialt och ekonomiskt.”

Per Albin Hanssons tal vid remissdebatten i riksdagens andra kammare den 18 januari 1928, allmänt kallat Folkhemstalet.

Euron är ett pågående experiment, men historiskt sett har penning- och finanspolitiken, behövt en nationalstat att verka inom.

Statens inflytande sträcker sig över alla livets områden. Det finns egentligen inga frågor där staten inte har ett intresse. Ingen undkommer statens krav och regler, varken fack, kyrka eller universitet.

På senare år berättas sällan om nationalstatens lov. I Sverige och andra länder med stabila och goda samhällsvillkor är det som medborgare lätt hänt att man tar sakernas tillstånd för givna. Man glömmer lätt att nationalstaten är en grundläggande förutsättning för mycket i vår tillvaro.

Transportnät, internet, telefoni, men även polis och domstolar, institutioner som förhindrar fusk och "smitning" och lägger grunden för ordning och reda i ett samhälle har uppstått i nationalstaten.

Det är endast i nationalstaten som inkomster kan omfördelas. Det är också bara här som åtgärder för allas delaktighet i samhället kan säkerställas.

Vem bestämmer egentligen?

I nationalstaten utspelar sig flera motsättningar mellan olika intressegrupperingar. Den första motsättningen är kanske den viktigaste – kampen om makten över staten, eller demokratin om man så vill. Vilka intressegrupperingar kan styra över staten?

Under lång period kunde arbetarrörelsen inte föreställa sig att staten skulle kunna användas i arbetstagarvänlig riktning. Staten var länge de härskande klassernas maktinstrument och dess intresse var att skydda de rika minoriteterna. Det är efter första världskriget som arbetarrörelsens syn på staten förändras. Parlamentarisk demokrati blir en hörnsten i ett mer rättvist och socialt orienterat samhällsbygge. Med demokratin minskade de rika och etablerades makt över staten.

Ska man verkligen förändra någonting ska man förändra formerna för hur besluten fattas. Den i särklass viktigaste formförändringen har varit just beslutet att införa politisk demokrati. Alla viktiga beslut fattas enligt principen: en person = en röst. Men att genomföra allmän och lika rösträtt tog lång tid. I Sverige dröjde det till 1919 innan kvinnor fick rösträtt. Parlamentarismen, att den beslutande statsmakten utses genom allmänna val, har enorm betydelse. Genom parlamentarismen får människor inflytande och även arbetarklassen kan kanalisera sina intressen genom staten.

För de etablerade samhällsgrupper som utövade inflytande över staten var, innan demokratin, det överordnade intresset att exkludera grupper som ville förändra eller påverka äganderätt och den kapitalistiska ekonomin. Strategin för att lyckas med detta var att begränsa rösträtten. För att få rösta i parlamentsvalen kunde krävas att man ägde egendom, betalade skatt eller hade viss utbildning.

Med demokratin, allmän rösträtt och införandet av parlamentarism, blev staten en kraft till förändrade livsvillkor även för arbetarklassen. Men när den politiska sfären öppnas upp för parlamentariskt inflytande möjliggörs nya strategier för facken och arbetarklassen.

Hur arbetarklassen ska förhålla sig till demokratin och dess kompromisser är inte självklart. I många länder splittrades arbetarrörelsen. Revolutionära och reformistiska socialister bröt med varandra. Likaså delades arbetarklassen upp mellan "nationalister" och "internationa-

lister”. I Sverige splittrades arbetarpartiet under dramatiska former 1917.

Trots oroligheterna är demokratin tveklöst den viktigaste politiska framgången någonsin för facket och arbetarrörelsen. Samhällsuppdraget är att försvara demokratin. Och nationalstaten kan inte frikopplas från demokratin – än så länge. Att försvara nationalstaten är således också ett fackligt intresse.

Begränsad eller stark stat?

Den andra grundläggande motsättningen handlar om vad staten ska göra. Nationalstaten återspeglar alltid maktförhållandena mellan olika samhällsklasser. Vad staten faktiskt gör i politiska handlingar bestäms ytterst av hur makten fördelas mellan olika intressegrupperingar i samhället – inte minst motsättningen mellan rik och fattig, arbetare och kapitalist, avgör vad staten fattar för beslut.

Demokratiska socialister vill ha mer demokratisk styrning, till skillnad från marknadsliberaler som inte sällan vill ha mer teknokratisk styrning och en stat med begränsade möjligheter att bygga samhällsvärn. Demokratiska socialister vill ha en stat med kapacitet att resa samhällsvärn.

Marknadsliberalerna har flera metoder för att begränsa statens räckvidd. Att upprätta federala strukturer med oklara gränser för vilken nivå som bestämmer kan försvaga nationalstaten. Även upprättandet av olika teknokratiska och byråkratiska expertstrukturer, med inslag av beslutsfattande, kan begränsa statens möjligheter att reglera frågor.

De olika uppfattningarna återspeglar olika intresseståndpunkter. För samhällsuppdraget innebär populismen en särskild utmaning i detta sammanhang. Demokratiska socialister och populister har likartad kritik av teknokratiska lösningar, men drar ofta gränsen för experternas autonomi på olika platser och ser olika förutsättningarna för dialog mellan expertis och politik.

Stat eller marknad?

Den tredje grundläggande motsättningen handlar om *hur* staten ska utföra saker. I huvudsak står två alternativ till buds. Antingen låter staten marknadskrafterna sköta både organisation och drift. Hur marknadsaktörerna ska utföra uppdragen kan variera beroende av det handlings-

utrymme som staten medger. Alternativt organiserar och sköter staten själv utförandet av det som ska göras.

I sammanhanget finns ytterlighetspositioner. Den extrema marknadsliberala utgångspunkten är att all marknadsdrift alltid är överlägsen offentlig drift, att marknads konkurrens alltid ger effektivare verksamhet och lägre priser. Den andra ytterlighetspositionen är att all verksamhet ska ske i offentlig drift. En traditionell kommunistisk uppfattning är att allt privat ägande ska upphöra och all produktion ska vara gemensamt ägd, ytterst genom staten.

Demokratiska socialister intar ett mellanläge – om stat eller marknad ska utföra något beror på. Varken den ena eller andra positionen är given. Marknaden är ett redskap – aldrig ett mål. Det avgörande är vad som ger bäst lösning för medborgarna.

Privatisering och marknadsdrift av offentliga tjänster har ökat väsentligt i omfattning under de senaste decennierna. Marknadskrafterna har fått stort inflytande över skola, vård och omsorg. Frågan om offentlig eller privat drift präglar flera av inre samhällsvärnen och vi återkommer till den i kommande kapitel.

Vad är Sverige för något?

Nationalstaten som idé växer fram under slutet av medeltiden. I ätternas kamp om makt över jord och blod tar Sverige form. Från vikingatiden och framåt finns flera konkurrerande småkungar. När Erik Jedvardsson, en av småkungarna, dör under oklara omständigheter nyttjas hans död i byggandet av nationalstaten Sverige. Han blir Erik den helige och görs till nationalhelgon. När en av ätterna och kyrkan börjar samverka läggs grunden till det som kom att bli Sverige.

Men det är först under 1500-talet som nationalstaten får fastare form i Sverige. I andra länder tar det ännu längre tid. Nationalstaten sammanfaller med statsbildningen. Statens perspektiv är nationellt, en ordning som är större än det lokala, men som samtidigt har en gräns. Utanför den egna nationalstaten finns andra nationalstater.

Staten är motsatsen till klansamhället. Staten är ett våldsmonopol där makten centraliseras. Brott som riktas mot andra människor i samhället är också ett brott mot staten. Staten lovar ordning och rätt i utbyte mot loja-

litet. Staten finansieras genom skatten. I många länder blir kungen den första centrala maktpunkten i nationalstaten – ett slags ”småkungarnas kung”.

Staten är en fantastisk innovation. Om staten inte fanns så skulle den behöva uppfinnas. Lojaliteten som grund för gemenskapen var tidigare riktad mot en hövding eller ledare. Banden mellan de härskande och undersåtarna var personlig.

I svallvågorna av franska revolutionen ändras bilden. Staten blir till för alla. Genom staten blir lojaliteten riktad till gemenskapen som helhet. Lojaliteten blir opersonlig, men samtidigt mer individuell och förankrad i varje människa.

Övergången från blodets och markens lojalitet till vår tids lojalitet utifrån rättsstat och demokrati tar lång tid. Arbetarrörelsens lojalitet med staten, genom demokratins genombrott, är inte mer än en hundra år gammal idé.

Från blind till seende stat

För några hundra år sedan, i den förmoderna världen, var staten i de flesta avseenden blind. Man visste knappt vilka som var medborgare, vilka tillgångar som fanns, vem som ägde mark, var folk bodde eller vem som var släkt med vem. Staten saknade en karta över både folk och terräng. Varje stad hade sin egen tidszon, sitt egna vikt- och måttsystem och andra standarder.

I Sverige var staten förhållandevis tidigt ute med att kartlägga folk och land. Syftet var kontroll och makt. Vet man vilka naturtillgångar som finns tillgängliga, arbetskraftens omfattning, jordbrukets utformning och så vidare möjliggörs kontroll. Man kan styra centralt och uppifrån. Napoleon i Frankrike, som slutförde den franska revolutionen, visade slutligen vägen för centraliseringen. I många länder dröjde det fram till 1800-talet innan staten lyckades samla makten centralt.

Befolkningsregister, permanenta familjenamn, standardiserade mått och vikter, bestämmelser och språk, organisering av vägar och transporter, allt detta och mycket annat, har möjliggjorts av staten.

Konsekvensen av en ”seende” stat är att möjligheterna till verklig förändring har stärkts. Politiken kan göra skillnad i människors vardag. Att skapa enhetlighet var länge en av statens viktigaste uppgifter. Att hantera mångfald och olikhet har alltid varit – och tycks fortsättas vara – en utmaning för staten.

Nationalstatens antagonister

Vem behöver nationalstaten? Kritiken mot nationalstaten kan vara både kulturellt och ekonomiskt motiverad och angreppen på nationalstaten är många. Inte sällan uppstår oheliga allianser när nationalstaten kritiseras, där marknadsliberaler, utopister och anarkister förenas i kampen.

För *utopister* är nationalstaten huvudsakligen ett uttryck för människans sämre sidor – ”vi och dom” och ”stammoral”. Kritiken riktar sig oftast mot den del av nationalstaten som handlar om ”nationen”, nationalstatens mörka baksida. Nya kommunikationsredskap, internet, flygresor och så vidare anses ha skapat en helt ny värld. Allt är nytt! Nationalstaten representerar ett gammalt sätt att tänka. Världen är nu global. Vi behöver en ny filosofi, säger utopisterna.

Invändningarna mot ett sådant utopistiskt synsätt är många. Undersökningar visar att tillhörigheten till en nationalstat fortfarande upplevs som den viktigaste tillhörigheten. Ett medborgarskap representerar ett stort ekonomiskt värde – särskilt för arbetarklassen. Men framförallt: det är bara i nationalstaten som samhällsvärn kan lyftas. Det är inom nationalstaten som verklig politisk förändring är möjlig. Föreställningen om en globalisering vilar på nationalstater som möjliggör internationell samverkan.

För strikt marknadsliberalt skolade ekonomer finns en grundläggande skepsis mot nationalstaten. Nationalstater representerar friktion och transaktionskostnader i affärsrelationer. De skapar tullar och handels hinder som försvårar den fria rörligheten för varor, tjänster, kapital och personer. Olika valutor, lagstiftning, språk och så vidare – allt sådant som odlas inom nationalstater – skapar transaktionskostnader. Om alla skillnader mellan länder kunde tas bort skulle handeln underlättas.

Det finns många invändningar mot ett strikt marknadsliberalt synsätt. De internationella regelverken som kan ersätta de nationella reglerna vilar ytterst på nationalstaterna. De grundläggande villkoren för produktionen återfinns i nationalstaterna och kan inte frikopplas från staten. Inte heller är människors liv enbart ekonomiskt nyttomaximerande. Nationalstaten bygger våra identiteter. Även för en ordförande i EU-kommissionen finns det en medlemsstat som man ”känner bättre till”.

Marknadsliberalernas och utopisternas kritik av nationalstaten sammanfaller inte sällan med de förmögna intressen. De som äger pengar,

mark och saker har ett starkt intresse av att den ekonomiska globaliseringen är stark. Vi återkommer till detta i kapitlen om de yttre värnen.

Ryktet om nationalstatens död är kraftigt överdrivet. I samhällsuppdraget kan det vara värdefullt att reflektera över vilka intressen som främjas av ett sådant synsätt. Vem behöver nationalstaten? Alla behöver den!

Vem är svensk?

En av demokratins sårbarheter är frågan om vilka som tillhör en demokratisk gemenskap. Vilka tillhör det "folk" som utövar makt genom demokratin? Nationalstatens territorium är inte givet. Byar samordnar sig i domkretsar, städer förs samman i landskap, domkretsar och landskap bildar nationalstaten. Vad som utgör nationalstatens gränser är ett resultat av historien. Folkvandringar, krig och erövringar i det förgångna har skapat förutsättningar för vissa grupperingar att göra anspråk på att vara ett folk. Men vilka grupper som tillhör en nationalstat är endast provisoriskt. För nationalstater gäller som för andra gemenskaper principen om att de aldrig kan göras helt varaktiga. Katalaner i Spanien, svenskar i Finland, skottar i Storbritannien, jämtlänningar i Sverige, överallt finns grupper som söker självreglering eller vill skapa egna nationer. Vilka individer och grupper som tillhör vilka gemenskaper har ingen slutlig lösning.

Länge var Sverige, liksom många europeiska länder, en blodets gemenskap. I hud- och hårfärg tyckte man sig kunna utläsa tillhörighet. Oändliga konflikter och motsättningar underbyggdes av nationella vanföreställningar – inte minst i Europa. Ända fram till andra världskriget förekom folkförflyttningar på grund av föreställningar om folklig tillhörighet.

Efter andra världskriget och insikterna om nazismens vidrigheter upprättades en ny ordning för att definiera politisk gemenskap. Tillhörigheten till gemenskapen definieras juridiskt och medborgarskapet görs till huvudsaken. Svensk är alltså den person som har ett svenskt pass. Synsättet kallas för författningspatriotism. Tillhörigheten är rättslig – inte etnisk.

Den juridiska gemenskapen har många fördelar. Den motverkar konfliktskapande frågor om tillhörighet. Dessutom kan skillnader mellan olika grupper i samhället överbryggas eftersom alla tillhör samma gemenskap.

Att en juridisk gemenskap har kommit att ersätta blodets gemenskap innebär inte att alla accepterar detta. Det finns fortfarande dem som häv-

dar att svenskt medborgarskap inte gör någon till svensk. Blodet som tillhörighet utgör en segdragen föreställning som kommer att ta tid att helt övervinna. Kanske är kampen om föreställningarna av en juridisk gemenskap oändlig och omöjlig att slutligt vinna. Men i diskussion om vem som är svensk är detta pudelns kärna. Det handlar om att förlika sig med att blodets gemenskap tillhör historien och att den juridiska gemenskapen kräver uppoffringar av alla. Det är samma sak som gäller för demokratins värden – det handlar om måttfullhet, förhandling, kompromiss och förståelse för meningsmotståndaren, men även om gemensamt ansvar för helheten.

I samhällsuppdraget måste man vara beredd på att diskutera frågan om vem eller vilka som ingår i en gemenskap. Frågan har inte ett svar. Kanske är detta poängen, att frågan kräver ständig diskussion och bearbetning. I samhällsuppdraget är medborgarskapets juridiska gemenskap alltid huvudsaken.

Nationalism

Begreppet nationalstat skapar lätt associationer till nationalism. Nationalismen är nationalstatens mörka baksida. För samhällsuppdraget är "staten" huvudsaken snarare än "nationen". Nationalstaten är viktig för att resa samhällsvärnen – inte för att den utgör en plats för nationens "uråldriga" blod- och jordmystik.

Målet för staten var länge enformighet. När en gemenskap står inför utmaningar ställs lojalitet och konformitet på sin spets. Historiskt har mångfald varit ett problem för staten. Variation betraktades som något "onaturligt". Enformigheten ansågs vara ett uttryck för självbevarelse-drift, en förutsättning för gemensam överlevnad. Många människor har farit illa i enformighetens fotspår. Rasism och intolerans hör fortfarande till nationens mörka potential. 📖 s. 84

Hur blir man svensk?

Att göra medborgarskapet till huvudsak förenklar tillvaron. I vart fall på ett abstrakt plan. De med svenskt medborgarskap tillhör gemenskapen och är svenskar. De utan svenskt medborgarskap är inte svenskar och kan inte heller fullt ut göra anspråk på svenska rättigheter och svensk välfärd. Men verkligheten är mer komplex.

Vårt ansvar för mänskligheten slutar inte vid den egna gemenskapen. Varken blodsgemenskap eller juridisk gemenskap frigör oss från omvärlden. I en orolig värld kommer det alltid finnas människor som vill komma till Sverige – tillfälligt eller permanent.

En del flyr hemska konflikter och krig, andra förföljs för sina åsikter och engagemang. En del vill bygga sig ett bättre liv och en framtid, andra söker ett äventyr. Vilka länder som uppfattas som attraktiva är inte konstant. Under lång tid var Sverige ett land med många utvandrare. Sverige som en attraktiv plats att leva i är sentida – och kanske samtida med att vi här lyckats resa samhällsvärnen?

Det brukar sägas att bilden av ett land inte bör målas med bred pensel. Samma sak gäller för de människor som söker sig hit. Varje människas liv är en egen punkt i bilden av Sverige.

I Sverige kommer det alltid att finnas människor som i strikt mening inte är medborgare. Man kan tänka sig antingen en trappa eller cirk-

ATT VARA PATRIOT

I samhällsuppdraget finns det många skäl att vara stolt över Sverige. Ibland försöker nationalister att lägga beslag på begreppet ”patriot”. Men skillnaderna mellan en patriot och en nationalist är stora. Att visa sin uppskattning av Sverige gör man inte genom att vara nationalist. Det gör man genom att vara patriot:

- En patriot vill ha en trygg och stabil omvärld.
- En patriot betalar skatt i Sverige och försöker inte kringgå gemensamma förpliktelser.
- En patriot uppmuntrar och verkar för att alla människor ska vara sitt ”bästa jag” – inte sitt ”sämsta jag”.
- En patriot inspireras inte av nationalister och populisterna i andra länder. Inte heller umgås man med högerpopulister i exempelvis Ungern och Ryssland.
- En patriot delar uppfattningen om samhällsvärnens betydelse och deltar i demokratisk debatt om hur dessa ska utformas.
- En patriot låter sig inte lockas av blod- och jordmystik.

lar för hur man tas in i samhället. Kring det svenska samhället finns asylsökande, arbetsmigranter, studenter, kvotflyktingar, EU-migranter, men även papperslösa. Världen är inte svart eller vit. Hur ska man egentligen se på dessa grupper?

Vad som avgör om en människa lämnar en plats avgörs ytterst tre faktorer. På engelska pratar man om "push" och "pull".

Med "push" menas att situationen i det land man befinner sig inte längre är uthärdligt och förändring till det bättre upplevs inte som möjlig. Man riskerar att utsättas för våld och ofärd. Fattigdomen och svälten tränger sig på. Men det kan också handla om ett politiskt förtryck.

Med "pull" avses de krafter som lockar. New York har för många svenskar en stark dragningskraft. Det kan handla om livsstil, möjligheter eller annat som uppfattas som önskvärt på den plats som har "pull". De svenskar som flyttar till New York gör det inte längre på grund av "push"-faktorer som förtryck, fattigdom eller svält.

En tredje faktor i människors migration handlar om svårigheter. Vilka hinder medför avskedet, resan och etablerandet? Hindret kan vara en båtresa över ett oroligt hav, ett obegripligt språk eller ansvar och oro för familj och vänner. Hur migrationen ska hanteras debatteras nästan överallt. Det är en utmaning för nationalstaten som saknar givna eller enkla svar. s. 86

Kompromisser och uppgörelser

Ett återkommande dilemma i alla samhällen är att binda människor till deras löften. Hur säkerställer man att den som utlovat något också gör det som lovats? Även i detta sammanhang är nationalstaten en fantastisk innovation. Staten tillhandahåller tvångsmedel där människor kan

ATT BLI SVENSK MEDBORGARE

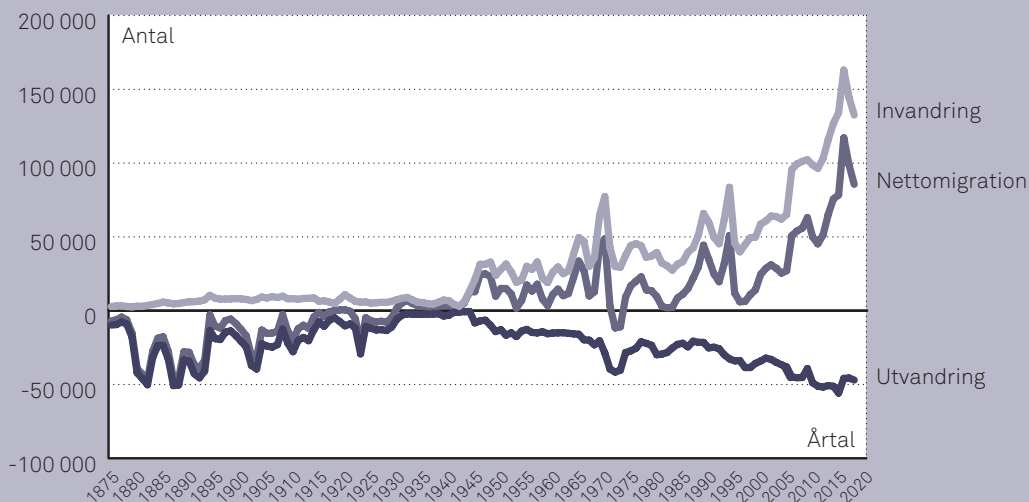
För att bli svensk medborgare ska du:

- kunna styrka din identitet
- ha fyllt 18 år
- ha permanent uppehållstillstånd (PUT), uppehållsrätt eller uppehållskort
- ha uppfyllt kraven för hemvist (bott i Sverige en viss tid)
- ha levt ett skötsamt liv i Sverige.

Källa: Migrationsverket

MIGRATION TILL OCH FRÅN SVERIGE, UTVANDRING OCH INVANDRING

Källa: SCB

bindas till sitt ord. Domstolarna, kronofogden och polisen, som är de viktigaste statliga institutionerna för statens tvång, skapar ramarna för överenskommelserna

Statens förmåga att binda parter till uppgörelser är synnerligen viktig för facket. När kollektivavtalslagen antogs 1928 betraktas lagstiftningen först som förlust för facket, men stegvis insåg man vinsten av att staten och domstolarna kan användas för att binda motparten rättsligt till uppgörelserna. Nationalstaten har en avgörande betydelse i det avseendet. Det är genom staten som förhandlingarna och uppgörelserna med motparten kan få rättslig stadga.

Att förneka att motparten existerar är grunden för motstånd. Utan motståndare finns ingen motsättning. Det första steget mot fredlig samlevnad är således bildandet av en partsrelation. Det är så förutsättning-

ar för förhandling och kompromiss grundläggs. På svensk arbetsmarknad dröjde det ända till decemberkompromissen 1906 innan arbetsgivarna erkände facket som motpart. 📖

I decemberkompromissen reglerades inte parternas förhållande till staten. Fram till demokratins genombrott kände sig arbetsgivarna trygga i att staten var lojal med dem. Med demokratins införande 1918 blev dock staten även ett verktyg som arbetarrörelsen kunde använda i intresse-motsättningarna med motparten.

Efter några stormiga år kunde parterna i Saltsjöbadsavtalet 1938 slå fast hur staten skulle användas i partsrelationerna och på arbetsmarknaden. När parterna samverkar får de gemensam makt över staten. I länder där parterna inte kan förmå sig att ta gemensamt ansvar för staten blir staten en egen aktör.

Villkoren för arbetsmarknadsreglering

Konsekvenserna av första världskriget revolutionerade arbetsmarknaden. Den förändrade rollen för parlamenten och de folkvalda institutionerna hade stor betydelse för partssystemet och den kollektiva självregleringen. De politiska partierna tvingades genom demokratin att konkurrera även om arbetarklassens röster. Särskilda arbetarpartier växte fram. Efter första världskriget infördes i många länder lagstiftning som stärkte förenings-, förhandlings- och strejkrätten, det vill säga samhällsvärnets organisationer.

Staten blir ett instrument för att förbättra villkoren även för arbetarklassen. I den parlamentariska demokratin kan man sätta tryck på och förhandla med staten i syfte att främja egna intressen. Staten kan användas för att intervensera även i

VARFÖR GÖR KAPITALET KOMPROMISSER?

Orsakerna kan inte sällan spåras i villkoren för produktionen. Allt som äventyrar produktionens stabilitet motiverar till uppgörelse: politiskt kaos, strejk, förändringar i pengavärdet, hot mot äganderätten och så vidare. Uppgörelserna kan göras på flera olika nivåer. I vissa sammanhang kan staten vara den aktör som man söker uppgörelse med. Men i frågor med betydelse för arbetsmarknaden är inte sällan de fackliga organisationer part i kompromissen. Uppgörelser med facket kan ha längre hållbarhet. Och om parterna är överens kan parterna tillsammans vinna makt över staten.

den ekonomiska sfären, och inte enbart i det som tillhörde den offentliga sfären. Inom svensk fackföreningsrörelse är den reformistiska socialismen stark. På LO-kongressen i Stockholm 1941 deklarerades: Staten – det är vi (underförstått folket och arbetarklassen).

Att den ekonomiska liberalismen underordnades den politiska liberalismen har stor betydelse för den kollektiva självregleringen. Staten kan användas för att främja kollektivavtalsförhandlingar och parternas ansvar. Staten får en mer aktiv uppgift i att balansera upp och säkerställa parternas jämbördighet.

När det svenska kollektivavtalssystemet införlivas i rättsordningen 1928 kan det betraktas som utvidgning av den demokratiska liberalismen, men även som en försmak på den utvidgade samverkan som ska komma efter andra världskriget. 📖 s. 90

Tre modeller i Europa

Varje land har sin modell för att bygga värn för att trygga och skydda det goda livet. Det är i samspelet mellan värnen som modeller uppstår. Ofta får de en starkt nationell prägel och låter sig sällan föras över från ett land till ett annat.

Även om varje land har sin modell så är det sällan så att de ”valts”. Modellerna ärver man från sina föregångares argument och kompromisser. Man talar ibland om ”stigberoende”. Att vika av från en upptrampad väg är svårt. Ett samhälle väljer sällan modell, den utvecklas och växer fram. Modeller som framgångsrikt hanterar samtidens problem blir ofta populära. Bara sedan 1970-talet har de tyska, holländska, amerikanska, danska och andra modeller varit omhuldade. Även den svenska modellen har till och från varit omtalad.

Den exakta utformningen mellan olika länders samhällsstrukturer kan variera kraftigt. I vissa länder är jämlikheten viktigare, på andra platser kan individuella möjligheter betonas. Avancerade välfärdsstater i Västeuropa, Nordamerika och Japan har samtidigt många gemensamma drag. Alla samhällsvärnen finns upprättade, men strukturer och samspel mellan dem skiljer sig åt. Skillnaderna erinrar om att det inte finns en väg till ekonomisk framgång. Likheter däremot visar på att syftet i grunden är detsamma.

I Europa kan vi lite förenklat tala om tre olika modeller: den latinska, den germanska och den anglosaxiska. Den grundläggande skillnaden dem emellan finns i synen på hur motsättningen mellan arbete och kapital, mellan de som inte äger och de som äger, kan balanseras.

Dessa tre stigar som länderna har vandrat till dags dato har starka kyrkliga rötter. Den latinska hämtar idéer från katolicismen i synen på individens ställning, den germanska från protestantismen i synen på församlingens betydelse och den anglosachsiska modellen i synen på individens självständighet och frihet från underordning.

I den latinska modellen, främst i Frankrike, Italien, Spanien, balanserar staten motsättningen mellan arbete och kapital genom att med lagar och regler stödja den svagare partens, den enskilde individens, rättigheter gentemot arbetsgivaren. Parterna på arbetsmarknadens uppgift blir att påverka lagstiftningen samt att bevaka och hävda den enskildes rätt.

I den germanska modellen, främst i Tyskland, de nordiska länderna, Österrike och Nederländerna, balanserar staten motsättningen genom att med lagar och regler stödja den svagare parten, fackförningarna, som kollektiv. Parterna på arbetsmarknadens uppgift blir då att samverka och i kollektivavtal utveckla och förfina reglerna på arbetsmarknaden.

I den anglosachsiska modellen, främst i Storbritannien och Irland, är staten mer passiv, rättigheter och villkor får avgöras på en friare marknad. Inte sällan leder det till stora orättvisor och omfattande protester. I framförallt Storbritannien griper staten mer aktivt in för att försvåra facklig organisering och förhindra fackliga aktioner och strejker.

Kampen om statens regleringar av arbetsmarknaden avgörs aldrig slutligt. I politiken och mellan parterna pågår en ständig kamp om vad staten ska och inte ska göra. Både arbetsgivare och arbetstagare försöker få regler och lagar som stärker den egna maktpositionen. Men den enskilde arbetstagarens beroende av staten och lagstiftningen är olika i de olika modellerna. Minst är den i den germanska och störst i den latinska. Men med parternas beroende av staten är det omvänt. Minst är den i den latinska och störst är den i den germanska modellen.

SALTSJÖBADSAVTALET

Vägen till Saltsjöbadsavtalet och upprättandet av grunderna för svenska kollektivavtalsmodellen var lång. Genom stora och många konflikter, inte minst 1909 års storkonflikt, men även demokratins framväxt, kan Saltsjöbadsandan anas.

Den svenska kollektivavtalsmodellen bygger på att fack och arbetsgivare inte försöker förintä varandra. Parterna delar en intention om att dela världen med meningsmotståndaren. Självregleringen kan således ses som ett uttryck för en djupare insikt om att intressemotsättningarna på arbetsmarknaden inte är ett problem som kan "lösas". Motsättningarna mellan parterna är förhållanden som man har att "hantera". Relationen mellan arbetsmarknadens parter är som ett äktenskap utan möjlighet till skilsmässa. Man måste lära sig att leva med motparten.

Den ömsesidiga insikten om självregleringens fördelar växte i Sverige fram ur ett antal viktiga erfarenheter.

För det första: samarbete är bra för båda parter. Konflikter är kostsamma för både arbetsgivare och arbetstagare. Reallöneökningar och vinster i företagen kommer från produktionen. På 1920- och 30-talet har Sverige världsrekord i strejker.

För det andra: förståelsen av ett behov av långsiktig styrka. Både fack och arbetsgivare måste bygga stabila organisationer på långsiktiga intressen.

Det tog nästan femtio år för fackföreningarna i Sverige att bygga varaktig och långsiktig styrka. Ömsesidig respekt och acceptans av varandras intressen växer ur långsiktigheten.

För det tredje: självförtroende. Båda sidor måste lita på sin styrka och förmåga att upprätthålla sin position i kollektiva förhandlingar. Att främja egna intressen i den politiska sfären bör göras med omsorg och med respekt för gemensamma intressen.

I Saltsjöbaden 1938 var tiden mogen för parterna att göra ett stort handslag. Förutom att man tillsammans tar på sig att försöka lösa ut konflikter mellan sig utan statlig inblandning så hanterar man en surdeg som funnit med allt sedan decemberkompromissen 1906: Hur ska staten användas?

Hur parterna använder sitt inflytande över staten, och hur staten sätter ner sin tyngd i relationen mellan parterna, är direkt avgörande för hur självregleringen och kollektivavtalsmodellen fungerar. 1938 kommer parterna överens om att på respektive sida visa återhållsamhet. Staten ska inte användas för att ensidigt främja egna intressen.

Uppgörelsen fungerar i huvudsak bra fram till 1970-talet. Handslaget om att inte använda staten i uteslutande egna syften kommer då i gungning. Bilderna av vilka handlingar som leder fram till MBL och LAS skiljer sig mellan parterna.

Men Saltsjöbadsandan är inte död. Hösten 2018 träffar LO, SN och PTK en uppgörelse om samverkan på EU-nivå. Uppgårelsen ger på många sätt uttryck för samma insikter som i Saltsjöbaden 1938.

När oron i omvärlden ökar, sociala oron tilltar i styrka och politikerna försöker att blanda sig i självregleringen tenderar parterna att sluta sig samman. Det finns flera förhållanden som binder vår tid till 1930-talet:

- ökande politisk oro i omvärlden
- ökande statlig inblandning/intresse för villkoren på arbetsmarknaden
- ökande klyftor mellan vanligt folk

och eliter (vilket ger ojämlikhet och politisk populism)

- snabb takt i den tekniska utvecklingen.

Det är en dynamisk tid mellan arbetsmarknadens parter. Vad som bestämmer villkoren för självregleringen, då som nu, är förmågan att vårda den ömsesidiga insikten om att motsättningarna mellan fack och arbetsgivare inte kommer att upphöra. Motparten kommer inte att försvinna. Då som nu handlar det om att motstå impulsen att agera egennyttigt på motståndarens bekostnad. Kan parterna genom konflikt och samverkan hitta nya former för samexistens?

ARBETSMARKNADENS EU-RÅD 2018

I oktober 2018 bildade LO, Svenskt Näringsliv och PTK arbetsmarknadens EU-råd. Samarbetet kan beskrivas som en fortsättning på Saltsjöbadsavtalet. I ingressen till arbetsmarknadens EU-råds urkund skrivs:

- Den statlig inblandning i regleringen av arbetsmarknaden måste vara begränsad, både på nationell och europeisk nivå, och förutsätter

att parterna agerar långsiktig och balanserat med ömsesidig insikt om och respekt för intressemotsättningarna parterna emellan.

- Kollektivavtalen måste ha stark förmåga att åstadkomma konkurrensneutralitet och reglera anställningsvillkor. Det förutsätter att parterna gemensamt hävdar, och utvecklar, sitt ansvar för regleringen av förhållandena på arbetsmarknaden.”

Den svenska modellen

Ord och begrepp är politiska och dynamiska. Så även ”den svenska modellen”. Politiska i den meningen att olika grupper och intressen försöker att få draghjälp för egna uppfattningar genom att stoppa in dem i ett populärt begrepp. Dynamiska i den meningen att innehållet förändras över tiden med den omgivning som ett ord eller ett begrepp ska försöka fånga.

Även om det svenska synsättet är en del av den germanska modellen finns det även särdrag som är typiska för den svenska modellen.

Det första draget är en konstruktiv samverkan mellan jämbördiga parter på arbetsmarknaden. En samverkan som är bräcklig och som förutsätter att staten nogsamt balanserar maktförhållandena. Det sker framförallt inom tre områden:

- Inga viktiga begränsningar i parternas rättigheter att vidta stridsåtgärder i form av lockout, strejk och blockad. Dessa oinskränkta rättigheter bidrar starkt till att stärka parternas vilja till gemensamma och långsiktiga lösningar.
- Inom delar av arbetsrätten överlåter staten till parterna att komma överens om avvikelser från lagen i kollektivavtal. Att lagstiftningen är dispositiv gynnar starkt parternas samverkan och vilja att träffa kollektivavtal.
- Med olika åtgärder försöker staten balansera utbudet och efterfrågan på arbetskraft eftersom betydande skillnader snabbt och kraftigt påverkar maktbalansen och därmed förutsättningarna för en konstruktiv samverkan.

Det andra särdraget är en politik för frihet och oberoende från arbetsgivarna när det gäller trygghet och grundläggande behov. Det kräver en politik för en jämlik och rättvis fördelning av resurser, av kunskap och köpkraft mellan olika grupper. Detta sker inom framförallt tre skattefinansierade områden:

- En omfattande, generell välfärdspolitik med skola, vård och omsorg. Samlade lösningar för alla med målet om en trygghet som ger frihet från oro kring grundläggande behov.

- Ett socialförsäkringssystem i två delar. Ett med ersättningar som inte är inkomstprövade för grundläggande ekonomisk trygghet vid oförmåga till arbete och vid ålderdom. Ett som bygger på principen om inkomstbortfall vid sjukdom och arbetslöshet.
- Ett utbildningssystem som är tillgängligt för alla oberoende av de egna eller föräldrarnas ekonomiska resurser. Det ger frihet och goda möjligheter för var och en att välja utifrån intresse och fallenhet.

Alla dessa lösningar beskrivs ofta i termer av rättvisa och jämlikhet mellan olika grupper. Nog så sant och betydelsefullt. Men av större och avgörande betydelse är att de alla påverkar maktförhållandet i samhällets grundläggande motsättningen mellan arbete och kapital.

Våra "bästa jag"

Det finns flera sätt att tänka kring relationen mellan medborgare och stat. Hur människor knyts till gemenskaper – i synnerhet nationalstaten – kräver särskild eftertanke.

En del vill betona statens skyldigheter för individen. Andra vill betona individens rättigheter i förhållande till staten. Ett för samhällsuppdraget fruktbart sätt att tänka om relationen mellan stat och individ handlar om våra "bästa jag".

Om statens mål är att tillhandahålla de förutsättningar och villkor under vilka medborgarna kan förverkliga sitt "bästa jag" tydliggörs även spelet mellan medborgarnas rättigheter och skyldigheter.

Rättigheter i förhållande till staten handlar om de villkor som måste skapas för att människor ska kunna sträva mot att vara våra "bästa jag". Sjukvård, skola och välfärd lägger grunden. Utan grundtrygghet hindras

REGERINGSFORMEN OM STATENS UPPGIFTER

I grundlagen (regeringsformen 1 kap 2 §) kommer den svenska statens uppgifter till uttryck:

"Den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd ska vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten. Det skall särskilt åligga det allmänna att trygga rätten till hälsa, arbete, bostad och utbildning samt att verka för social omsorg och trygghet."

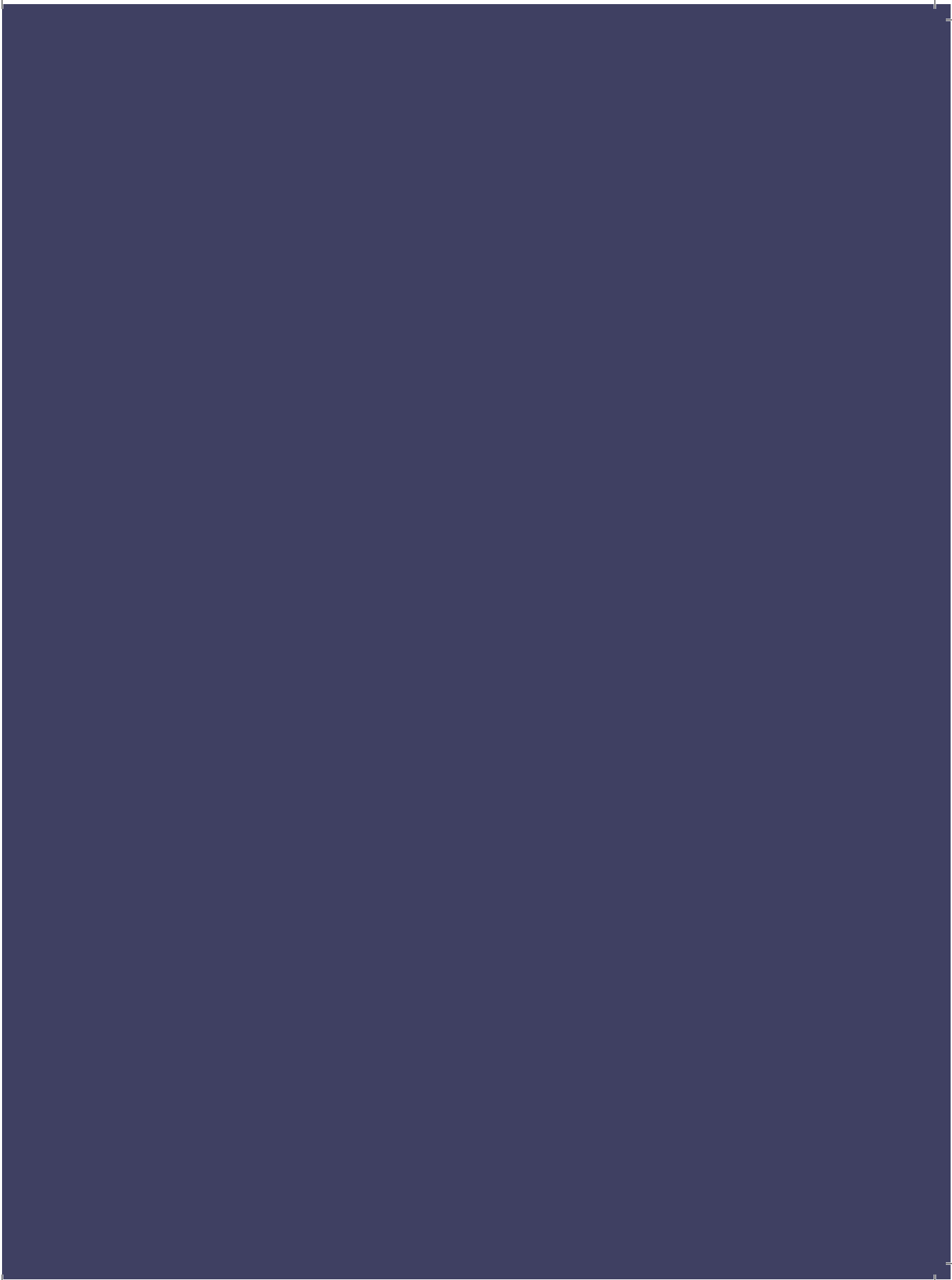
vår strävan. Statens intresseområden omfattar även anställningstrygghet, arbetstid, medbestämmande och andra samhällsområden där våra liv utspelar sig.

Medborgarens skyldighet är att ständigt söka att utveckla och vara sitt "bästa jag". Att sträva mot att förverkliga sin egen potential, den bästa versionen av sig själv. Enskilda kan ställa krav på staten att tillhandahålla de nödvändiga förutsättningarna för att kunna utvecklas.

Marknadsliberaler tänker annorlunda om relationen mellan medborgare och stat. Samhällets mål är att hålla staten borta. Var och en ska sköta sig själv. Marknadsliberaler brukar anföra att målet med staten är en "nattväktarstat" där skyldigheter och rättigheter ska hållas till ett minimum.

I samhällsuppdraget, där ett "bästa jag" görs till politiskt mål, kan det gemensamma intresseområdena vidgas till andra frågor än lag och ordning. Det gör det enklare att bemöta marknadsliberaler, men även att argumentera kring jämlikhet. Människor föds med olika livsförutsättningar. Några av oss kommer att behöva mer stöd och hjälp av staten för att bli sitt "bästa jag". Andra kommer att behöva mindre. Alla har inte samma behov av alla samhällsvärn. Resurserna behöver fördelas olika. Samhällsvärnen ska stödja alla utifrån de behov man har.

Medborgarna och statens ömsesidiga engagemang i varandra har inte något givet slut. Ingen blir någonsin färdig med sitt "bästa jag", vi kämpar på. Statens och medborgarnas engagemang slutar inte med skolgången. Arbetsliv och livet som helhet blir en gemensam angelägenhet. Samhällsuppdraget är ett livslångt engagemang.

KAPITEL FEM

DELAKTIGHET:

GRUNDEN TILL SAMMANHÅLLNING

SÅNG I EN KÖR, jakt i ett jaktlag, språk i en studiecirkel, lek i en förskola, vilja i en partiförening, resultat i en idrottsförening. Eller varför inte lön och arbetsvillkor i en fackförening? Delaktighet kan vara en glädje och en tillhörighet. Men också en plats för att lösa problem och dela sorg.

Den som står utanför kommer alltid ha lättare att vända sig mot gruppen. Vara kritisk mot mycket och många, bli bitter och ta avstånd. För den som inte är med i gemenskapen blir medmänniskorna motståndare och samhället blir fientligt.

Den viktigaste grunden för delaktighet är arbete. För den enskilda ger arbetet tillhörighet, en yrkesidentitet, som svetsare, sköterska eller målare. Hälsan förbättras i samhörighet. När någon frågar hur vi mår, mår vi bättre. Vi trivs i gemenskaper. Arbetet ger mening och delaktighet. Vi är det vi gör!

Arbetet är även viktigt för samhället som helhet. Det är så vi bygger vår materiella välfärd och trygghet. Genom arbete blir ekonomisk tillväxt och produktivitetsökningar möjliga. Vi får bättre prylar och fler tjänster. Våra liv förenklas.

Alla som någon gång varit arbetslösa vet hur starkt och snabbt känslan av oduglighet och utanförskap kan sätta sig. Allas delaktighet genom full sysselsättning är och förblir en viktig del av samhällsuppdraget. Det är grunden för att hålla både materiell och psykisk ofärd borta.

”Arbete åt alla” betyder att alla har möjlighet och skyldighet att med eget arbete bidra till det gemensamma. Alla ska ha möjlighet att vara delaktiga. Människors omedelbara delaktighet i samhället och gemenskaper är det första värnet för att hålla ofärden borta.

Hur skapas jobb?

Debatten om brist på jobb – arbetslöshet – utgår ifrån två teorier i stark konflikt: nyliberalism och keynesianism. De olika utgångspunkterna har stor betydelse för hur statens och fackens roller i samhällsekonomin kan förstås.

Hur man föreställer sig marknadskrafterna påverkar arbetsmarknaden. Skapar marknadskrafterna för egen maskin full sysselsättning – det vill säga jobb och möjlighet för alla att delta i samhället – eller krävs det att staten aktivt ingriper på arbetets marknad? Skiljelinjerna och konflikterna mellan de två utgångspunkterna – marknad kontra reglering – präglar värnet starkt.

Den nyliberala traditionen vilar på en föreställning om att långvarig arbetslöshet är uteslutet i en marknadsekonomi. Man tänker att utbud och efterfrågan på sikt kommer att hitta ett jämviktsläge. Lönerna måste därför fritt kunna gå upp och ner. Facket betraktas i detta sammanhang som ett hinder mot marknadskrafterna. Arbetslösheten skyller man på att facket kräver för höga löner. Statens uppgift i den nyliberala traditionen är att hålla statsbudgeten i balans. Staten ska inte påverka utbud eller efterfrågan på arbetskraft. För radikala marknadsliberaler är statens uppgift att bekämpa hindren mot prisbildningen på marknaden, motverka och förhindra fackliga organisationer.

I den nyliberala tankevärlden skapas alltså jobben av ”fritt verkande” marknadskrafter och motsatsvis: arbetslösheten beror på att marknadskrafterna inte får verka.

Mot föreställningen om den fria marknaden står en insikt med rötter i 1930-talets politiska och ekonomiska situation. Keynesianismen utgår från att marknaden inte klarar att reglera sig själv. Arbetslöshet uppstår som konsekvens av allt för låg efterfrågan i ekonomin. 📖

Keynes insåg att kapitalismen endast kan räddas om den underkastas effektiv styrning: det vill säga nationell styrning. Kapitalismen fungerar endast om den ges ramar och bindande regler. Skapandet och upprätthållandet av marknader förutsätter en nationalstat. Handel mellan olika länder kräver regelverk som förhindrar att nationella, sociala och politiska system inte undermineras. Med andra ord, marknaden är inte så rationell som man kan tro.

”BEKÄMPA KRISEN MED AKTIV FINANSPOLITIK”

Inför riksdagsvalet 1932 lanserade socialdemokraterna ett delvis nytt recept på hur krisen och arbetslösheten kunde bekämpas: en efterfrågehöjande ekonomisk politik och offentliga jobb med marknadsmässiga löner. Bakom den nya given stod framförallt Ernst Wigforss, som här argumenterar emot kraven på sänkta löner och nedskärningar:

”Kravet på sänkta löner är bara en annan sida av kravet på extraordinär sparsamhet och en allmän inskränkning av alla utgifter. Och socialdemokraterna bekämpar detta borgerliga sparsamhetsprogram därför att det enligt deras mening gör krisen värre och inte mildrar den. Ju mera de enskilda och det allmänna skär ner sina utgifter, ju mindre köper de, desto mindre får affärsmännen sälja och desto mindre får företagen producera. Hur man kan undgå att se de fördärliga följderna av denna sparsamhetspanik, är obegripligt [...]. Mot detta indragnings- och utarmningsprogram sätter socialdemokraterna sina förslag om utvidgning av konsumtion och produktion, sina krav att det kapital som enskilda låter ligga oanvänt, det ska staten ta i bruk för att öka arbetstillfällena, öka inkomsterna, öka rörelsen i hela näringslivet.”

Ernst Wigforss i *Socialdemokraten* # 3 (september 1932).

I den keynesianska traditionen är staten aktiv. Om företagen inte efterfrågar tillräckligt med varor och tjänster måste staten vidta åtgärder för att efterfrågan ska ta fart. Även fackliga organisationer har en viktig roll i att säkerställa att lönerna, och därmed efterfrågan, inte sjunker. Facket bistår således med att hålla konsumtionen och efterfrågan i ekonomin uppe.

Visst finns det bland ekonomer olika uppfattningar om vad staten bör göra och hur mycket. Men det råder en bred samsyn om behovet av ett samspel mellan stat och marknad. Inom politiken är motsättningarna däremot starka. Inte sällan präglas debatterna om stat och marknad av ideologi och värderingar. s. 100

MIKRO- OCH MAKRORATIONELLT

Vad som är rationellt för den enskilde är inte nödvändigtvis rationellt för samhället som helhet. John Maynard Keynes argumentation bidrog till att förändra den ekonomiska politikens teoretiska och praktiska grundvalar. Hans sätt att tänka kan sägas handla om att tänka omvänt. Med utgångspunkt från ett resonemang om att alla aktörer, var och en för sig, agerar rationellt för egen del (mikro), så kan slutsumman kollektivt för alla (makro) likväl bli dålig. För att alla ska få det bättre kan det vara nödvändigt att agera individuellt irrationellt. Just detta, att skilja makro från mikro, var en av Keynes viktigaste bidrag till den ekonomiska politiken som kom att förändra världen. Vi kan använda ett storstadsexempel: Att ta bussen från förorten till centrum tar i genomsnitt 30 minuter. Att ta bil är betydligt snabbare. På 10–15 minuter kan man vara i city. För den enskilde är det således rationellt att ta bilen. Men ... om alla agerar rationellt kommer det snart att bli trafikköer. Det snabba bilalternativet tar plötsligt väsentligt längre tid. Upp emot en timme om det vill sig illa. Det individuellt (mikro)rationella blir kollektivt (makro)irrationellt. Hade alla agerat makrorationellt kunde bussresan kunnat kortas ytterligare. Kanske till 15 minuter, ungefär till samma nivå som det individuellt rationella. Den ekonomiska politikens praktik är fyllt med liknande exempel.

Delaktighet som socialt kapital

Den amerikanske sociologen Robert D. Putnam noterade för drygt tjugo år sedan att allt fler amerikaner bowlade ensamma. Att bowla hade tidigare varit något man gjorde tillsammans i grupp. Utifrån iakttagelsen växte en hel teori om så kallat socialt kapital fram. Boken *Den ensamme bowlaren* blev en modern klassiker.

Teorin om socialt kapital bygger på att sociala nätverk, vänskapskretsar eller bokklubbar representerar ett värde. På samma sätt som en skruvmejsel (fysiskt kapital) eller vidareutbildning (humankapital) kan bidra till ökad produktivitet, kan även sociala kontakter påverka produktiviteten för både individ och samhälle. Det sociala kapitalet handlar om förbindelser mellan människor – nätverk av kontakter – och de värden som uppstår genom förtroende och ömsesidighet.

Det sociala kapitalet är förbindelserna människorna emellan. Ett samhälle som består av många bildade och kloka människor, men som individer är isolerade från varandra, är inte nödvändigtvis rikt på socialt kapital.

Forskningen visar att samhällen med rikligt föreningsliv, som därmed även har högt socialt kapital, är lyckligare, hälsosammare och mer ekonomiskt förmögnet. Samhällen med socialt kapital har lättare att lösa kollektiva problem. Tilltron medborgare emellan gör att både näringsliv och offentligt liv fungerar bättre. Konflikterna i samhället blir mindre allvarliga. Människor med ett rikare socialt liv – oavsett om det är facket, bokklubben, idrottsföreningen eller bostadsrättsföreningen – utvecklar karaktärsdrag som är lönsamma för samhället som helhet. De som deltar i föreningslivet kan exempelvis bli mindre cyniska och mer empatiska inför andras olyckor. Människor som däremot står utanför de sociala sammanhangen kan inte stämma av sina resonemang med andra, vilket kan leda till att man missförstår och feltolkar omgivningen. Isolerade människor är inte bara mer olyckliga, de riskerar även att göra andra olyckliga.

Även i frågan om socialt kapital finns motsättningar. Å ena sidan hävdar demokratiska socialister att en av statens uppgifter är att stödja och främja föreningslivet. Vi återkommer till detta i senare värn. Det är inte ovanligt att marknadsliberaler å andra sidan anser att stimulerande av föreningslivet ligger utanför statens uppgifter. Man kan säga att samhällsuppdraget i sig utvecklar det sociala kapitalet. Det fackliga arbetet är ett av de viktigaste bidragen till att Sverige är ett av världens mest socialt förmögna länder.

Varför arbetar vi?

Länge arbetade människan enbart för överlevnad. I ständig rörelse levde vi av det naturen hade att erbjuda. Vi jagade och plockade bär. När vi blev bofasta och jordbrukare uppstod också arbetet. På en gård i det gamla Sverige producerade man det mesta själva.

I dag är det få som lever i en kamp mot naturen och vilda djur – i vart fall i Sverige. Att få livet och vardagen att gå ihop kan vara nog så svårt, men arbetet för att hålla svält och kyla borta är i dagsläget inte den primära utmaningen för människan som art.

Teorierna om arbetets mening är många. Den grekiske filosofen Platon ansåg att arbetet var ett nödvändigt ont. Något som görs för att få resurser att överleva. Platon menade att arbetet hade ett lägre värde än det som görs på fritiden. Kanske är det på samma sätt i dagens Sverige? Dragspel, krockimålning, dataspel eller vad man nu gör på fritiden, tycks inte sällan värderas högre än arbetet.

ARBETSTIDSFÖRKORTNING.

Hårda fackliga strider föregick genomförandet av åtta timmars arbetsdag. Med demokratins genomslag 1919 kom även lagstadgad veckoarbetstid. Den var då 48 timmar. På lördagar arbetade man. År 1958 kortades veckoarbetstiden till 45 timmar. 1967 blev den 42,5 timmar för att 1973 hamna på dagens 40 timmar. Frågan om arbetstiden ska förkortas ytterligare får till och från förnyad aktualitet. En del hävdar att det inte finns ekonomiska förutsättningar att förkorta arbetstiden ytterligare. Uppoffringarna skulle bli för stora och dessutom inskränka det fackliga handlingsutrymmet i kollektivavtalsförhandlingarna. Andra hävdar att det ekonomiska utrymmet visst finns där och att arbetarrörelsen behöver något att "fightas för". LO-kongressen har beslutat om en långsiktig målsättning om 30-timmars arbetsvecka. Den fackliga målsättningen ligger fast. Men frågan om hur och i vilken takt är fortfarande inte avgjord.

Protestanten Martin Luther hade en annan syn. För honom hade arbetet ett högt värde. Ett inneboende värde. Genom arbetet tjänar vi våra medmänniskor och utgör ett redskap i Guds fortsatta skapel-severk. Men Luther tyckte inte att arbetet skulle tillfredsställa egna behov. Föreställningen om, och förväntningen på, arbetet som något värdefullt i sig självt, eller som ett sätt att förverkliga sig själv, är en förhållandevis ny uppfattning.

Sociologen Max Weber lyfte fram arbetets disciplinerande sidor, hur vi förhindras från att ledas i frestelser. Karl Marx betonade i stället arbetet som källan till all rikedom, där kapitalister berövar arbetstagarne frukterna av arbetet. Med ett sådant perspektiv kan arbetet också beskrivas som en nyttighet för den arbetsgivare som köper det.

Perspektiven på människans arbete är många. Själva ordet har betytt och betyder olika saker för olika människor. Är arbetet ett nödvändigt slit eller en fri aktivitet? Frågan har inget givet svar – men vi fortsätter att arbeta.

Arbetare eller tjänsteman?

Anställda delas ofta upp i två grupper på arbetsmarknaden: arbetare och tjänstemän. Det finns olika grunder för denna uppdelning.

Det är arbetsuppgifterna man utför som avgör om man är arbetare eller tjänsteman. Fackförbunden för tjänstemän och arbetare tillämpar helt olika strategier i kollektivavtalen. Basen för tjänstemännens avtal är den enskilde individens betydelse för verksamheten, basen för arbetaravtalen är kollektivets betydelse för verksamheten.

Historiskt sett har tjänstemän varit de som arbetar på kontor eller i förberedande arbetsuppgifter. Arbetare har varit de som arbetar i den direkta verksamheten. Tjänstemän har arbetsuppgifter där ett tjänstemannaavtal gäller och är därför medlemmar i ett TCO- eller ett SACO-förbund. Arbetare har arbetsuppgifter där ett arbetaravtal gäller och är därför medlemmar i ett LO-förbund. Dessa avtal skiljer sig åt på en väsentlig punkt.

Tjänstemäns löner och villkor bestäms av arbetsgivarens utbyteskostnad för den enskilde individen. Utbyteskostnad är lika med kostnaden för rekrytering, upplärning och produktionsförluster. Arbetares löner och villkor bestäms av gruppens kollektiva styrka. I tjänstemannaarbeten är oftast utbyteskostnaden högre än den kollektiva styrkan. I arbetares arbeten är utbyteskostnaden i stället lägre än den kollektiva styrkan. Det är alltså inte personliga egenskaper utan arbetsuppgifterna man utför som avgör om man är arbetare eller tjänsteman. s. 104

Aktiv arbetsmarknadspolitik

Statens insatser för att hjälpa till med jobben har flera former. Det handlar om att staten hela tiden måste stödja individer att komma tillbaka till jobb och förhindra att den som förlorar jobbet blir utslagen från arbetsmarknaden.

Den aktiva arbetsmarknadspolitiken ger den enskilde nya chanser genom utbildning till ett nytt yrke. Arbetsmarknadspolitiska åtgärder handlar om att ingen ska behöva förlora kontakten med arbetslivet. Ju längre i arbetslöshet, desto svårare blir det att komma tillbaka.

Men aktiv arbetsmarknadspolitik har även vinster för samhället som helhet. Utbildningsnivån ökar i hela samhället vilket skapar bättre förutsättningar för produktivitetssökningar. Man kan även identifiera och få

STRATEGIER I KOLLEKTIVAVTALEN - INDIVIDUELL ELLER KOLLEKTIV STYRKA

Fackförbunden för tjänstemän och arbetare tillämpar helt olika strategier i kollektivavtalen. Dessa olika strategier kan bara förstås utifrån hur arbetsmarknaden delas upp.

Basen för tjänstemännens avtal är den enskilde individens betydelse för verksamheten, basen för arbetaravtalen är kollektivets betydelse för verksamheten. I ett arbetaravtal är höjningar av utgående löner, minimilöner, höjda ersättningar och starka arbetstidsregler viktiga.

Olika tjänstemannaförbund har tecknat extremt renodlade tjänstemannaavtal. De är sifferlösa, anger inte löner och löneökningar. Tryggheten ligger i ett befattningsskydd. Avtalen innehåller procedurregler. Det ska ge den enskilde medlemmen en rätt och en möjlighet att gentemot arbetsgivaren hävda sin betydelse för verksamheten och sitt värde på arbetsmarknaden.

Arbetsgivarna vill att arbetarna ska byta från en kollektiv strategi till en individuell strategi. De vill att arbetarnas avtal ska bli mer lika tjänstemännens och att varje arbetare ska förhandla sin lön individuellt. Ett sådant byte av strategi, från att lämna arbetets kollektiva betydelse för verksamheten till att hävda den enskilde individens betydelse för verksamheten, är i arbetarnas intresse bara i ett enda fall. Det är om arbetarnas arbetsuppgifter har

förändrats så grundläggande att utbyteskostnaden har blivit högre än arbetarnas kollektiva styrka.

Men utbyteskostnaden har i de flesta arbetararbeten inte ökat jämfört med deras kollektiva styrka. Tendensen är snarare den motsatta. Med datorer och ökad arbetsdelning sker det en förenkling av allt fler tjänstemannarbeten. Arbetarnas arbetsuppgifter håller inte på att bli tjänstemannalika. Tvärtom tycks fler och fler av tjänstemännens arbetsuppgifter blir mer lika arbetarnas. Det betyder att utbyteskostnaden för tjänstemännens jobb sjunker och deras kollektiva styrka ökar.

Det finns naturligtvis mindre grupper av arbetararbeten där utbyteskostnaden är hög. Detta är dock ingen anledning för hela kollektivet att byta strategi. Det är naturligtvis så att alla anställda, även arbetare, har nytta av ökade kunskaper i yrket. Det stärker dem på arbetsmarknaden. Med ökade kunskaper ökar deras anställningsbarhet på marknaden.

Arbetarnas utbyteskostnad blir däremot inte högre på grund av utbildning och ökade kunskaper. En person med lång utbildning i ett arbetararbete har inte högre lön, däremot har denne sannolikt lättare att hitta ett nytt arbete än en person med kort utbildning. I den meningen finns det ingen grund för arbetarkollektivet att byta strategi. Tvärtom. Ett byte till en individuell strategi skulle allvarligt försvaga arbetarnas ställning i arbetslivet.

bort ”flaskhalsar” – brist på arbetskraft i vissa branscher – genom att styra utbildningen i rätt riktning.

När arbetsmarknadspolitiken fungerar bidrar den starkt till att Sverige kan hävda sig i den internationella konkurrensen. Med ökade skatteintäkter blir det också enklare att finansiera samhällsvärnen.

Motsättningarna om arbetsmarknadspolitiken har på senare år ökat. Marknadsliberaler vill att driften och verksamheten ska vara marknadsbaserat med privata aktörer. Demokratiska socialister hävdar mot detta en starkare och effektivare offentlig drift. I det fackliga uppdraget är den primära uppgiften att få bort överskott av arbetskraft från arbetsmarknaden. I samhällsuppdraget kan ansvaret beskrivas bredare: att se till individ, samhälle, kunskapsförsörjning och den ekonomiska utvecklingen i stort.

FACKET OCH DEN AKTIVA ARBETSMARKNADSPOLITIKEN

LO-ekonomerna Gösta Rehn och Rudolf Meidner ordinerade i slutet av 1940-talet en ”solidarisk lönepolitik” med utjämnande ambitioner, i kombination med en aktiv arbetsmarknadspolitik. Tanken var att folk som förlorade jobbet i olönsamma företag och branscher skulle omskolas, utbildas och erbjudas arbete på annat håll. Detta blev också den socialdemokratiska regeringens linje. I stället för att till varje pris försöka rädda alla befintliga jobb stimulerade staten tillväxten av nya företag och arbetstillfällen genom en aktiv finanspolitik. Genom Arbetsmarknadsstyrelsen (Ams) satsade staten samtidigt betydande resurser på arbetslivsutveckling (ALU), arbetsmarknadsutbildning, utbildningsvikariat, ungdomspraktik och inskolningsplatser. Till en början slukades en stor del av den omskolade arbetskraften av industrin. När rationaliseringarna tog fart och oljekrisen slog till på 1970-talet skapades i stället flest nya jobb inom stat, kommuner och landsting, genom en kraftigt utbyggd vård och omsorg.

Arbetet är bra för samhället

Stora sekulära samhällen är instabila. Olika värderingar, intressen, traditioner, språk, ojämlikhet, livsmöjligheter och mycket annat tenderar att skapa splittringar och dra isär samhället.

Ett arbete till alla är en av samhällets viktigaste stabilisatorer. Arbetsmarknaden skiljer sig i det avseendet från många andra marknader. Obalanser och störningar på arbetsmarknaden kan snabbt leda till motsättningar och konflikt i samhället i stort.

Efter första världskriget spred sig arbetslösheten som en löpeld i Europa, inte minst i Tyskland och Italien. Nazismen på 1930-talet hade stark dragningskraft på arbetslösa män. Av historien lär vi oss att sysslösa människor, inte minst unga män, lättare lockas till aktiviteter som är skadliga för samhället.

I dag är arbetslösheten bland ungdomar i förorterna stor. I många europeiska storstäder är de sociala problemen stora. Ökad psykisk ohälsa kan knytas till arbetslöshet, men även självradikalisering och bristande delaktighet.

”FOLKFRIHETENS FRÄMSTA VÄRN”

1930-talet var ett mörknande årtionde, då diktaturerna växte sig starkare och människovärdet kränktes. Svensk arbetarrörelse slogs mot nazism, fascism och nationalism med stor medvetenhet och att döma av Helsingborgs arbetarekommunstyrelsens uttalande från 1932, också med en stor ansvarskänsla:

”Arbetslösheten frestar kanske till desperata handlingar, men vi får inte glömma, att det mest välkomna för den borgerliga och fascistiska reaktionen skulle vara att arbetarna förlorade besinningen och själva avvek från demokratins väg. Europas miljontals arbetare förvänta att Sveriges arbetare skola bli den mur som obevekligt stänger vägen för den fascistiska reaktionen. Förmå vi motsvara dessa förväntningar, så komma Sveriges arbetare att i historien framstå som kulturens och folkfrihetens främsta värn.”

Ur *Vi bygger landet*, Yvonne Hirdman.

I arbetet möter vi nya människor. Det är nästan alltid en kollektiv process som kräver samverkan. Förtroendet mellan främlingar kan öka. Det sociala kapitalet stärks. När arbetslösheten sprider ut sig minskar även tilltron till omgivningen.

Arbetet skapar resurser för samhället som helhet. Ju fler som arbetar, desto större blir skatteintäkterna och utrymmet för gemensamma investeringar. I samverkan mellan olika yrkeskunskaper kan komplicerade produkter utvecklas. Det är genom arbetet vi tillsammans bygger samhället och landet. Samhällsuppdraget är att konstruktivt delta i detta arbete. 📖

Arbetet är bra för individen

Genom vårt arbete skapar vi ett ökat värde – ett mervärde. För detta arbete ska vi ha en rättvis andel av värdet. Lönen gör det möjligt för oss att trygga vår tillvaro och bidrar till att tillfredsställa materiella behov.

Ett arbete skapar individuell frihet och möjlighet att själva bestämma hur vi vill leva våra liv. Att flytta hemifrån kräver egen inkomst. Lönen ger oss chans att bredda våra perspektiv genom att resa och nyttja kultur, eller kanske till att få vara bekväma och skapa ett fint hem.

Arbetet ger oss identitet. Vi blir någon. Vi blir en del av ett sammanhang. Med en yrkesidentitet kommer även självtillit. En tro på sig själv, men kanske även tilltro till andra som kan spilla över på samhället som helhet.

Ett arbete ger i regel möjlighet till utveckling, även om arbetets mening kan vara extremt ojämnt fördelat. En del har arbeten som de skulle utföra även om de inte fick lön för att utföra dem. Andra har jobb som de endast utför av ekonomiskt tvång. De flesta jobb pendlar mellan det meningslösa och meningsfulla.

Otrygga anställningar och osäkerhet om arbetet är ett allvarligt problem. Det förhindrar personlig utveckling och försvårar en yrkesidentitet. Livet sätts i limbo. Viktiga beslut – att flytta hemifrån eller bilda familj – skjuts på framtiden.

Ibland hävdas att jobben håller på att ta slut. Robotarna tar över. En arbetsmarknad utan arbetstagare kan beskrivas som arbetsgivarnas långsiktiga utopi. Omvandlingen av arbetsmarknaden är konstant. Arbeten försvinner och nya tillkommer. Många har i dag arbeten som inte existerade för hundra år sedan. Digitalisering, artificiell intelligens, plattforms-

DET ÄR SKILLNAD PÅ MÄNNISKOR OCH KYLSKÅP.

Arbetets marknad är skilt från andra marknader. Arbetet finns inom en människa.

- När en vara byts på en marknad övergår äganderätten helt och fullt till köparen. Den nya ägaren kan fritt disponera över varan. Detsamma gäller inte en löntagare. Den som köper arbete äger inte löntagaren.
- En vara bryr sig inte om vem köparen är. Det gör däremot löntagaren. En vara ställer inga krav på hur det ska hanteras eller bevaras. Det gör arbetskraften. Löntagaren vill inte bara ha en rimlig lön, god arbetsmiljö och rättvis behandling kan vara lika viktigt.
- Betalningen – lönen – är bara en faktor i transaktionen. Icke-ekonomiska faktorer har stor betydelse på arbetets marknad. Jobbet ska inte bara ge lön, det ska också ge personlig tillfredsställelse, utveckling, identitet och status.
- Relationen mellan köpare och säljare är långvarig. Ett anställningsförhållande kan fortgå ett helt yrkesliv. Transaktionen pågår år efter år.
- Varje löntagare är unik. Det finns ingen standardiserad människa med givna egenskaper. Den som köper arbete får ta löntagaren som den är.

ekonomi och många andra företeelser kommer att fortsätta omvandlingen. Förändringarna av arbetsmarknaden kommer sannolikt att vara fortsatt intensiv. Samhällsuppdraget är att skapa trygghet för enskilda i omställningen. Mycket tyder på att utmaningarna i uppdraget kommer att vara många framöver.

Arbetet är bra för den fackliga sammanhållningen

Full sysselsättning är det första värdet som skyddar det fackliga löftet. Att säkerställa att utbud och efterfrågan på arbete väger jämnt är en mycket viktig uppgift. Full sysselsättning gör att enskilda får en starkare ställning på arbetsmarknaden; även de som blivit kantstötta av livet får ökade chanser till ett jobb.

Full sysselsättningspolitiken har även en jämlikhetsdimension. Utmaningen med full sysselsättning är att hålla ihop rättvisan. När jobben är många är det lätt hänt att vissa grupper eller delar av landet får snabbare löneökningar. Att få hela landet att öka i takt med produktivitetsökning-

arna är en utmaning som hör samman med lönepolitiken och den fackliga samordningen. Att förena full sysselsättning med en löneökningstakt som inte ger löneinflation samt en rättvis fördelning är en av de viktigaste och svåraste utmaningarna i alla länder.

Att jobben är många är bra för facket. Med full sysselsättning tvingas inte löntagarna att hålla sig på defensiven. Hoten mot kollektivavtalen och sammanhållningen minskar. Det fackliga löftet blir lättare att upprätthålla. Full sysselsättning är därför ett av de viktigaste målen i det fackliga uppdraget. Samma sak gäller i samhällsuppdraget. 📖

LIVET PÅ EN PLATÅ

Mycket av våra liv handlar om att upprätthålla en normalitet, en balans mellan mani och depressivitet. Föreställ dig en bergsförskjutning, en platå, där den ena sidan utgörs av ett stup mot depressionen. Den andra sidan faller brant mot manin. Att hålla sig kvar på platån, det vi kallar normalitet, kan vara en utmaning. En del av oss kämpar för att inte falla över kanten. Ekonomisk politik präglas av en likartad utmaning. Att säkerställa att samhällsekonomin utvecklas stabilt, utan att drabbas av depression eller överhettning, är en ständig svårighet. Både låg- och högkonjunkturer riskerar att bli långsiktigt skadliga för samhället. Under en lågkonjunktur minskar den totala efterfrågan i ekonomin och arbetslösheten stiger. Högkonjunkturen å andra sidan skapar till en början hög efterfrågan och sysselsättning. Men pågår den en längre tid kan investeringarna blir större än behoven. Risken för finansbubblor, och medföljande depression, kan vara stor. Att upprätthålla "normalitet" i samhällsekonomin kan verka enkelt – men är i praktiken mycket svårt.

Begränsningar av marknaden

För ett otränat öga kan det ibland verka som att nyliberala ekonomer har rätt när man hävdar att marknadskrafterna behöver vara "fria".

Människor måste få vara fria att "själva välja", bara på det sättet uppstår verklig effektivitet. I debatten om "enkla jobb" och "behovet" av sänkta löner kan det vara bra att erinra sig om några viktiga insikter.

För det första, det finns inga "fria" marknader. Alla marknader har regler och begränsningar för valfriheten. Att en marknad framstår som fri beror vanligtvis på att vi inte ser begränsningen. När förbudet mot barnarbete infördes i Storbritannien var debatten stor. Att barn som var under nio år förbjöds att arbeta sågs som en allvarlig begränsning av avtalsfriheten. I dag är det sannolikt få, inte ens extrema marknadsliberaler, som väljer att se förbud mot barnarbete som en inskränkning av den fria företagsamheten. Samma sak kan sägas om slaveri.

Normer förskjuts, tidigare kontroversiella frågor får bred acceptans och lämnar den politiska debatten. Varje marknad omges i praktiken av begränsningar. Oftast är de "osynliga" för oss eftersom vi tar dem för givet. I samhällsuppdraget kan det vara bra att erinra om några viktiga typer av begränsningar av marknader:

Begränsningar i vad som kan bytas/handlas med. Många saker är uppenbara att man inte kan och bör handla med, exempelvis droger och människoorgan. Andra saker kan kräva mer eftertanke, exempelvis röster i demokratiska val, anställningar i offentlig sektor eller beslut i domstolar. På arbetsmarknaden brukar det inte sällan betonas att "arbete inte är en vara".

Begränsningar av vilka som agerar på marknaden. Att barn inte ska arbeta är självklart. Men exemplen på reglering av marknadsaktörerna är många. Vem som helst kan inte agera som läkare, lokförare eller ingenjör. Inte heller kan vem som helst komma direkt till stockholmsbörsen med värdepapper och sälja dem. Ofta brukar olika marknader själva hitta sätt att reglera vilka som kan delta. Vid självreglering gäller det att vara uppmärksam. I stället för att skydda aktörerna på marknaden riskerar syftet att bli utestängande av konkurrenter.

Begränsningar av hur byten/handeln går till på marknaden. Även om avtalsfriheten är stor finns alltid lagstiftning som vilar i bakgrunden. Som konsument har man exempelvis alltid bytesrätt. Men även mellan företag finns det en tvingande avtalsrätt i bakgrunden, exempelvis om fel och förseningar av varor och tjänster, tredje mans rättigheter och annat. Det kan även finnas begränsningar av var försäljning får ske. Kommunerna bestämmer vilka näringsverksamheter som får bedrivas var.

Många marknader har direkta eller indirekta prisregleringar. Ett uppenbart exempel är ockerlagstiftning. År 2018 skärptes även lagstiftningen för sms-lån. Priset på att låna ut pengar – ränta – är inte fritt. I många länder finns även lönelagstiftning (genom lagstiftade lägstalöner eller allmängiltigförklarade kollektivavtal). I Sverige är fackföreningsrörelsen och partssystemet så starkt att prisreglering av löner inte behövs. Men det finns även regler som indirekt påverkar priset på arbete. Exempelvis har migrationsregler stark inverkan på lönerna. Ett stort arbetskraftsutbud sänker i regel priset på arbete.

PRISMEKANISMEN PÅVERKAR ALLT DEN VIDRÖR

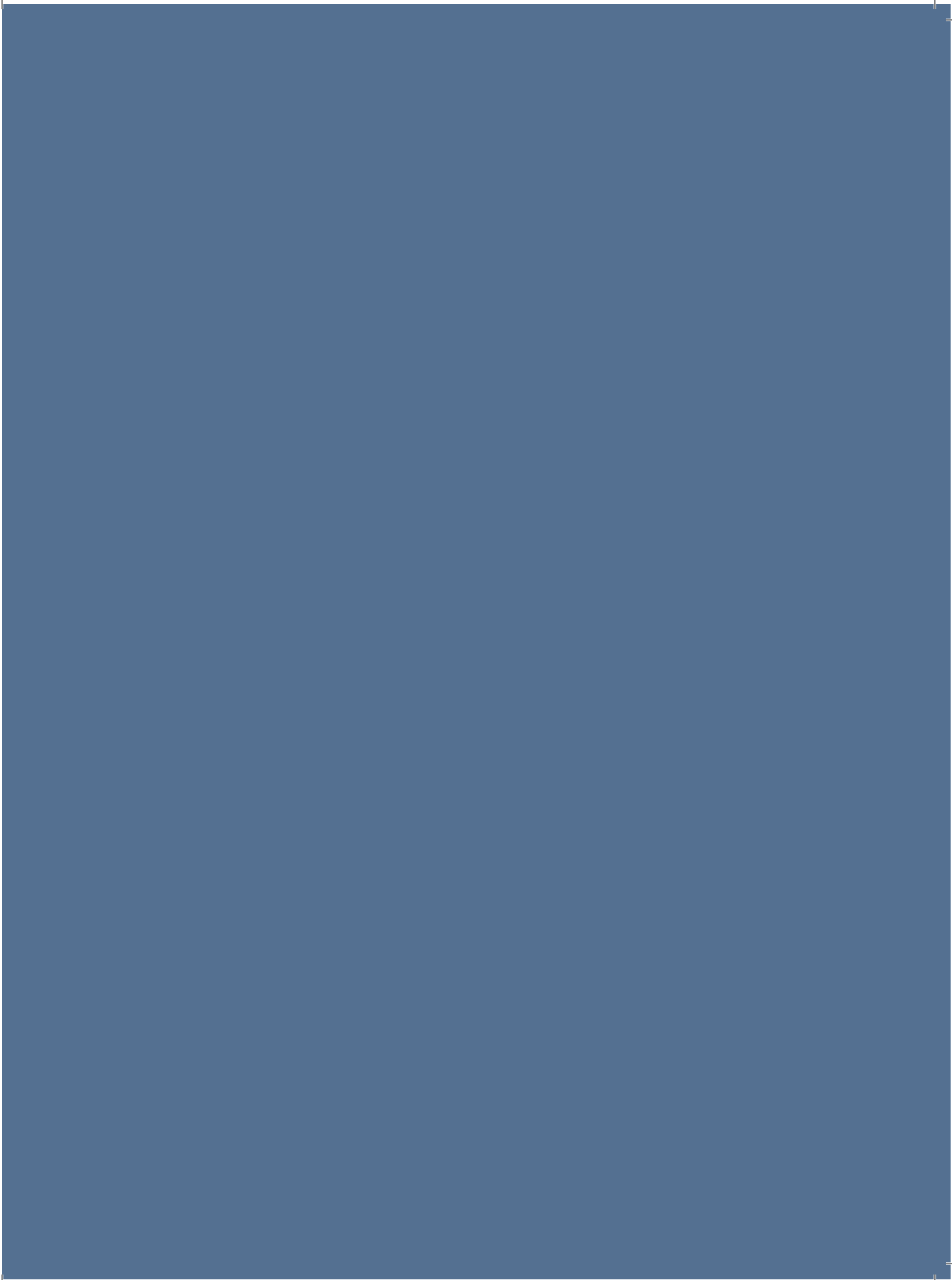
Ett klassiskt exempel på hur marknadskrafter kan påverka relationer mellan människor är ett experiment på en förskola i Schweiz. Under en längre period hade förskolelärarna haft problem med föräldrar som hämtade barnen sent. Förskolan bestämde sig för att införa bötesavgift för sen hämtning av barn. Man var övertygad om att en stigande bot skulle ha en preventiv verkan. Föräldrarna skulle nu bli mer punktliga. En grupp forskare följde experimentet. Verkligheten visade sig dock vara den omvända. Föräldrarna hämtade i stället barnen allt senare. Intervjuer med föräldrarna visade tydligt varför. Med en prislapp på förseningen blev det mer accepterat att komma sent. Man upplevde att man kunde "köpa sig fri". Vissa föräldrar kände nu att man hade "rätt" att vara försenad. Man betalade ju för sig. Den tidigare förpliktelsen att hämta i tid hade varit moralisk – och upplevdes av många föräldrar som mer bindande. Prismekanismen förändrade föräldrarnas moral.

Vad som avgör regleringen av marknaden är i slutändan inte enbart ekonomiska intressen. Värderingar och politisk makt är av stor betydelse. Vad som är ”rätt” lönenivå, bra arbetsmiljö eller goda arbetsvillkor kan inte fastställas genom ekonomisk teori. Allt sedan kapitalismens införande har det förts en kamp om marknadens gränser.

Många av de saker som i dag är underkastade politisk makt snarare än prisbildningen på marknaden – exempelvis människor, jobb, demokratin, universitet, domstolar, läkare med mera – är det på grund av politiska beslut och stark intressekamp.

Hur gränserna mellan marknad och politik ska dras är inte en avslutad kamp. Varje dag förhandlas gränsen mellan det politiska och ekonomiska. Inom vissa frågor är spänningarna stora, i andra frågor har kampen helt upphört. I samhällsuppdraget är du dagligen del i gränsstriderna mellan stat och marknad.

Att vetenskapligt bestämma var gränserna mellan marknad och politik ska dras är inte möjligt. Det är en del av samhällsuppdraget och intressekampen. I debatten med marknadsliberaler är det avgörande att bryta illusionen om att marknader vilar på objektiva kriterier. Vad som utgör en marknad är ingen naturlag – utan resultatet av intressemotsättningar. Vad som handlas på en marknad och utav vilka är utslag av politiska beslut.

KAPITEL SEX

FÖRDELNING:

LIVSMÖJLIGHETERNA MÅSTE STÄNDIGT OMFÖRDELAS

TÄNK DIG EN BLYERTSPENNA som ställs lodrätt. Gravitationen drar den neråt. Pennan vill falla. På samma sätt tycks det vara med fördelningen i ett samhälle. Samhället faller mot ojämlikhet. Utan regler och institutioner kommer ojämlikheten att öka på samma sätt som pennan faller. För att hindra fallet kan man sätta pennan i en mugg. Politiken och demokratin kan stoppa ojämlikheten. Det är därför facket måste engagera sig politiskt: för att stoppa pennans fall.

Det finns dem som hävdar att ojämlikhet alltid varit människans följeslagare: att det är en inneboende tendens i alla samhällen att livsmöjligheter, rättigheter och rikedom fördelas ojämnt. Kapitalismen anses i det avseendet inte vara värre än andra samhällssystem. Hur det förhåller sig med den saken kan diskuteras. Men oavsett vilket, en sak är säker: för att långsiktigt hålla samman ett samhälle krävs att fördelningsvärdet ständigt bearbetas. Arbetet för att begränsa ojämlikheten avslutas aldrig och återkommer i många av fackets viktigaste uppgifter inom samhällsuppdraget.

Samhällen som präglas av kapitalism drar isär människor. De centrifugala krafterna ökar, de politiska, ekonomiska och sociala skillnaderna växer. Men till skillnad från pennan som faller är samhället inte livlöst. Vi kan förändra världen. Människan är inte offer för ett slags ojämlikhetens "naturlag".

I det här kapitlet ska vi titta närmare på några av de viktigaste strukturer som förhindrar att ojämlikheten i samhället ökar: "muggen" som försöker att hålla pennan lodrätt. De viktigaste strukturerna som bekämpar ojämlikheten – från vagga till grav – kallas ibland för jämlikhetens "big five": skola, skatter, fack, välfärdssystem och jämställdhet.

Ojämlighetens motsättningar

Värnet präglas av stora motsättningar mellan marknadsliberaler och demokratiska socialister. En motsättning handlar om den nyliberala idén tagen till sin spets: att omfördelning egentligen inte behövs, i vart fall inte med statlig inblandning. Marknaden anses på egen hand skapa rättvisa och staten ”stör” den processen.

Medan marknadsliberaler hävdar marknadens ”rättvisa” lyfter demokratiska socialister behovet av statliga åtgärder. Marknader påverkas och förvrids, tillsammans med rättvisan, av makt. Vad som är rättvist måste kunna bearbetas politiskt. Genom demokratin kan en legitim fördelning och rättvisa uppnås.

Människor föds in i ojämlikhet, både vad gäller inneboende förutsättningar och behov, men också vad gäller sociala omständigheter. Livets lott faller olika. Vi lever våra liv i skuggorna av barndomen. Samhällsvärnens uppgift är att omfördela livets lott, att skapa förutsättningar för att alla ska kunna bli sina bästa jag.

En annan viktig motsättning mellan marknadsliberaler och demokratiska socialister handlar om intensiteten i jämlikhetssträvandet. Ska åtgärderna för att jämna ut livsvillkoren endast omfatta barndomen eller ska även vuxenåren omfattas? Ibland beskrivs motsättningen mellan jämlika förutsättningar och jämlikt utfall. Ska omfördelningen upphöra? När i så fall?

Extrema marknadsliberaler vill helst inte ha någon omfördelning alls – inte ens av grundförutsättningarna. Även skola och barnomsorg ska helt och fullt underkastas marknadskrafter. Men många marknadsliberaler ser tillkortakommandena med en sådan föreställning. Det viktigaste valet i livet – ”valet” av föräldrar – är trots allt inte ett verkligt val.

Demokratiska socialister bedriver politik utifrån insikten om att livets lott präglar oss livet igenom. Därför krävs aktiv omfördelning hela livet. Ojämligheten behöver ständigt bekämpas. På samma sätt som en gräsmatta – för att inte förvildas – ständigt kräver att klippas behöver även ojämlikheten åtgärdas.

Populister hämtar kraft ur ekonomisk ojämlikhet. Ett starkt fördelningsvärn är även ett värn mot populism och nationalism. När ojämlikheten växer ökar således även trycket mot övriga samhällsvärn. Demokratin

och rättsstaten hotas och det goda samhället försvagas.

Populister utgör ett hot mot flera av samhällsvärnen – inte minst rättsstaten och förenings- och yttranderätten. Men i fördelningsvärdet är konsekvenserna av populisternas politik mer tvetydig. Det finns studier som antyder att den ekonomiska ojämlikheten minskar i länder som styrs av populisterna. Baksidan är förstas minskad politisk jämlikhet och svåra utmaningar för demokratin.

Välfärdsstaten – samhällets senor

Nyliberaler hävdar gärna att ojämlikhet är en nödvändighet i en kapitalistisk ekonomi. Ekonomiska skillnader behövs för att motivera människor till handling. Resonemanget bygger på en föreställning om att marknaden är mer ”naturlig” än demokratin. Marknaden anses vara bättre på att bearbeta information än människan, vilket får till följd att marknaden alltid anses överlägsen staten när det gäller att hantera information.

Många nyliberaler ser inte ekonomisk ojämlikhet som en olycklig bieffekt av kapitalismen, utan som en nödvändig förutsättning för ett fungerande marknadssystem. Ojämlikheten är alltså inte bara en naturlig del av marknadsekonomin, utan en ”motor” för utvecklingen. Rika ska inte betraktas som ”parasiter”, utan som förebilder och inspiration. Krav på jämlikhet anses vara ”förlorarnas bitterhet” eller ”avundsjuka”. Rikedomerna kommer med tiden även att ”sippra ner” till vanligt folk. Marknaden anses alltid belöna ”rättvist”, medan demokratin skapar ”orättvisa”, även när de ekonomiska klyftorna ökar.

Den nyliberala föreställningen vilar på ett grundläggande feltänk. Vill man göra människor lyckligare är vägen framåt inte mer ojämlikhet. Föreställningen om att långsiktig lycka förutsätter olycka i det korta loppet har prövats många gånger i historien – och alltid havererat. Livet är här och nu.

Ojämlikhet främjar inte marknaden. Inte heller är den ekonomiska tillväxten större i ojämlika samhällen. De mest effektiva marknadssystemen är blandekonomier. Sverige, Danmark, Norge och andra avancerade blandekonomier med starka välfärdssystem lyckas ofta bäst när länders konkurrenskraft rankas. Det är sannolikt bättre att argumentera för fördelning som en förutsättning för en fungerande marknad.

Den tyske rättsvetaren Herman Heller kallade den sociala staten – eller välfärdsstaten om man så vill – för samhällets ”senor”. Utan välfärds-system faller samhällskroppen samman. Välfärdsstaten strävan är att frigöra människor från de yttre omständigheternas tryck, klassbundna begränsningar och ekonomisk otrygghet. Vägen dit går genom en mer jämlik fördelning av ekonomiska – och politiska – resurser.

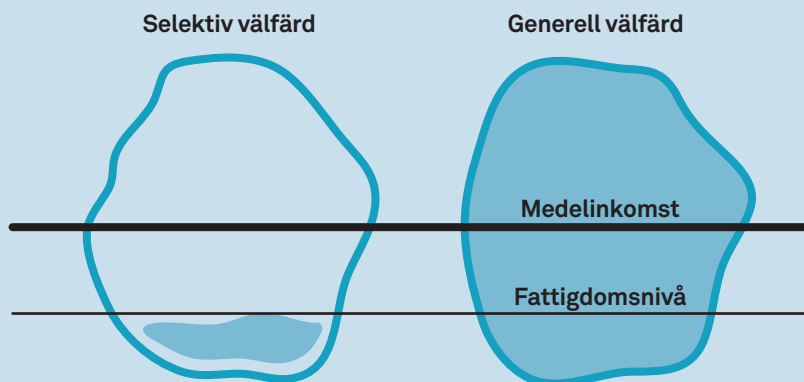
Generell eller selektiv välfärd?

I praktiken förenas alla meningsmotståndare – från demokratiska socialister till marknadsliberaler – av en fråga: Hur kan våra skattepengar användas mer effektivt? Det handlar om vilka metoder som har bäst verkan för att höja och – om det är önskvärt – utjämna levnadsstandarden. Två föreställningar, eller metoder, står mot varandra. Vilka ska omfattas? Alla eller bara de ”behövande”?

Den selektiva välfärden handlar om att stödja de ”verkligen behövande”. Man kan beskriva det som att man bekämpar fattigdomens uttryck. USA har stora inslag av selektiv välfärd. Endast de som lever under en viss tröskelnivå får stöd. Exempelvis ges ekonomiskt stöd till ensamstående mammor med en inkomst under en viss nivå.

OLIKA SLAGS SOCIALPOLITIK

Fyllningen visar hur stor andel av befolkningen som omfattas av välfärdspolitiken

Den generella välfärden, å andra sidan, säkerställer att de flesta medborgare får större delen av sina behov tillgodosedda. Här finns låga eller inga trösklar. Man kan beskriva det som att man bekämpar fattigdomens orsaker. Sverige har en generell välfärd. Alla omfattas av välfärden, oavsett inkomstnivå. Exempelvis betalas ekonomiskt stöd (barnbidrag) ut till alla föräldrar.

För att förverkliga samhällsuppdraget är generell välfärd det i särklass mest rationella sättet att använda skattemedlen. Ibland talar man om fem argument för generella välfärdssystem:

- 1 Med ett minimum av behovsprövning minskar byråkratin. Dessutom försvåras korruption.
- 2 Tillgodoser också medelklassens behov, vilket ger förutsättningar för långsiktig hållbar välfärd. När en majoritet får del av nyttigheterna får välfärdssystemen legitimitet.
- 3 Förhindrar stigmatisering och kan undvika ett ”vi och dom”-synsätt. Barnbidrag blir inte ”skamligt” när alla får det.
- 4 Kraftigt omfördelande effekt trots att alla samhällsgrupper inkluderas. (Vi återkommer till matematiken.)
- 5 Högre kvalitet. När alla omfattas av samma system får politiker svårt att försämra kvaliteten. Dessutom har resursstarka grupper ofta höga kvalitetskrav. Det gynnar alla.

Kort och gott: Selektiv välfärdspolitik tenderar att leda till mer byråkrati, inbjuder till fusk och manipulation och kränker identiteten. Människor blir ”inlåsta” i fattigdomens fälla. Att rikta stödet enbart till dem som behöver kan intuitivt verka klokt men vid närmare eftertanke, i praktiskt utfall och i effektivitet, visar sig det generella stödet överlägset. Jämlikhetens åtgärder måste omfatta alla.

Det sociala medborgarskapet

Meningsmotsättningarna om välfärdspolitikens gränser kan vara starka: barnomsorg, utbildning, sjukvård, bostäder och så vidare. Även välfärdspolitikens förverkligande skapar motsättningar. Hur ska politiken

praktiseras? Ska ersättningar göras i form av utbetalningar eller genom nyttigheter?

För demokratiska socialister är det naturligt att hämta kraft i det sociala medborgarskapet. Rättigheterna bör sträcka sig från grundläggande ekonomisk trygghet till full delaktighet i samhällets framsteg. Medborgarskapet måste innehålla full och lika tillgång till alla samhällets sociala nyttigheter.

Hur välfärdsstatens gränser dras bör avgöras av politiken. Det är det fina med demokrati. Tillsammans kan vi bilda opinion och verka för en stark och omfattande välfärdsstat.

Den nyliberala ekonomen Milton Friedman menade att välfärdsstatens gränser skulle sättas genom marknadskrafterna. Alla skulle få tillgång till ett lika och givet antal välfärdscheckar. Individen själv skulle sedan fritt använda sina checkar utifrån egna preferenser. Problemet är dock att vi föds in i världen med olika förutsättningar – en del har medfödda njurproblem, några har dyslexi och andra har alkoholiserade föräldrar.

Ett system med välfärdscheckar kan för svenska förhållande verka främmande. Men i många länder ges inte bistånd i form av utbetalningar. Man litar helt enkelt inte på att mottagarna av stödet ska använda kontanterna för ändamålet. Föräldrar lägger med nödvändighet inte pengarna på barnens skola eller bra boende.

Hur man ska tänka i dessa frågor är inte självklart. Vad bör ingå i det sociala medborgarskapet? Handlar inte jämlikhet om att jämna ut livsmöjligheterna och skapa upplevelse av tillhörighet oavsett politisk och ekonomisk klass? Uppgiften för välfärdspolitiken är att jämna ut livets spelplan. Att skapa en gemensam social grund. Och kanske är det när vi går utöver minimum som de verkligt svåra situationerna uppstår?

VÄLFÄRDSSYSTEM UNDER ANGREPP

Steg för steg sedan 1980-talet har den socialdemokratiska välfärdsmodellen utsatts för attacker från starka näringslivsintressen som verkat för en mindre välfärdsstat och lägre skattenivåer. På en rad områden har de offentliga välfärdssåtagandena rullats tillbaka och ifrågasatts. Välfärdstjänster har marknadsiserats och socialförsäkringarna har skurits ner. Detta har skapat nya och självförstärkande processer som styr bort från en omfattande och generell välfärdspolitik. Arbetarrörelsen har ställts inför nya utmaningar.

Kjell Rautio, LO-utredare (2019).

Ojämlighetens förrådiska matematik

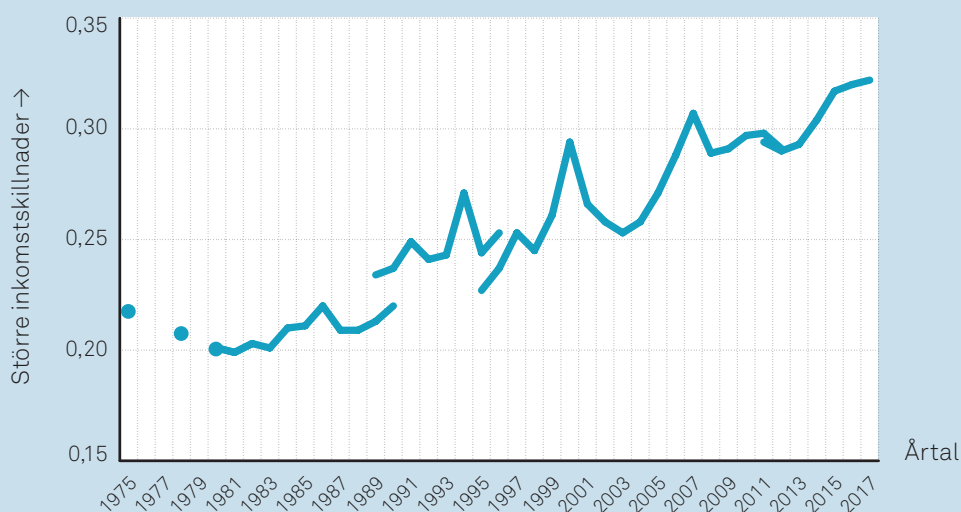
För att förändra någonting behöver man ha klart för sig vad som mäts. Man måste även bestämma vad måttstocken är. Vad är mycket och vad är lite? Vissa saker är enklare att mäta, inkomster och förmögenheter exempelvis. Andra saker är svårare att få grepp om: bildning, social status, kvaliteten i vården eller varför inte upplevelse av orättvisa?

Statistiker och ekonomer har länge letat efter metoder att mäta ojämlikhet. Men som alltid är valet av mätmetod avhängigt det man vill åskådliggöra. Med statistik, grafer och tabeller kan man, med samma grundmaterial, visa många olika bilder. Det är klokt att ta alla statistiska påståenden med en nypa salt – eller i vart fall närmare undersöka vad som bygger upp sambanden.

INKOMSTSKILLNADERNA I SVERIGE

Sverige har länge varit ett land med låg Gini-koefficient. Men sedan 1980-talet har ojämlikheten ökat i Sverige.

Källa, Anna Almqvist, LO och SCB. Över tid har SCB använt olika hushållsbegrepp i sina undersökningar vilket gör att de olika serierna i diagrammet inte är helt jämförbara. Mätningarna i urvalsundersökningen "Hushållens ekonomi" inleddes 1975. Totalundersökningen "Inkomster och skatter" finns tillgänglig från 2011 och har numera ersatt den tidigare urvalsundersökningen.

Det mest använda måttet för att mäta ojämlikhet numera är Gini-koefficienten. Det är ett mått på avståndet mellan den givna fördelningen av inkomsten eller förmögenhet och en helt jämn fördelning. Gini-koefficienten är alltid ett tal mellan 0 och 1. Den är 0 om fördelningen är helt jämn och 1 om en person har alla inkomster eller äger allt. s. 123

I kampen mellan intressegrupperingar kan Gini-måttet användas på olika sätt. Nyliberaler vill ofta att ojämlikheten ska öka. Intresset påverkar hur man räknar. Man kan särredovisa inkomster och förmögenheter, vilket kan ge helt olika utslag när ojämlikheten ska illustreras – förmögenheterna tenderar att vara mer ojämnt fördelade. Man behöver även vara på sin vakt gällande vad som räknas in i förmögenheterna. En grundskopsis rekommenderas. Räknas bostäder in? Onoterade aktier? Hur ska pengar som finns i pensionsfonder räknas? En annan fråga att vara uppmärksam på är om fördelningen mäts på individer eller hushåll. Ofta mäts fördelningen på hushåll eftersom att det sker viss fördelning inom hushållet. I sammanhanget bör också nämnas att Sverige saknar offentlig statistik över förmögenhetsfördelningen sedan förmögenhetsskatten avskaffades av den borgerliga regeringen 2007.

MILJARDÄRER I GENOMSnitt

42 undersköterskor sitter på bussen från Skärvången på väg mot Östersund. De tjänar i genomsnitt drygt 26000 kr/månaden. På en hållplats strax utanför Krokom kliver dollarmiljardären Bill Gates på bussen. Det fotograferas och skrivs på Facebook. Genomsnittsinkomsten på bussen förändras snabbt. Nu är alla på bussen i genomsnitt miljardärer. Men ingenting har egentligen förändrats – mer än statistiken.

Skolan lägger grunden

Barn kan inte välja sina föräldrar. Det är ett utslag av livets lotteri. Tyvärr är alla barn inte vinnare. Men skolan kan kompensera. Skolan är mycket mer än att lära sig läsa, skriva och räkna. Den bör förstås som en av de viktigaste institutionerna för att omfördela livsmöjligheterna. Här läggs grunden till livets första viktiga omfördelning. Här kan de med sämst förutsättningar lyftas.

Varje förälder vill det bästa för sina barn. Men fördelningen av resurser är inte jämlik mellan föräldrar. Den amerikanske pedagogen John Dewey skrev i slutet av 1800-talet att: "Det som den bäste och

klokaste förälder önskar för sitt eget barn, det måste samhället eftersträva för alla sina barn. Alla andra ideal för våra skolor skulle vara trångsynta och kärlekslösa.”

Bakom Deweys resonemang vilar en grundläggande idé om barn som hela samhällets angelägenhet – ungefär som i Per Albin Hanssons folkhemstal 1928 (se s.75). Ibland kallas detta ideal för ”public good”-skola. Den gemensamma grundskolan som infördes i Sverige 1962 vilade på starka jämlikhetsideal.

Strävan i ”public good” är att alla barn ska ges en likartad och jämlik skolgång. Ansatsen är demokratisk. Skolan ska ge en grund för att orientera sig i samhället. Det handlar om att skapa medborgare som kollektivt kan diskutera och besluta om framtiden. Fokus ligger på rätt till likartad utbildning med gemensam demokratisk värdegrund. Skolan blir en viktig gemensam – offentlig – angelägenhet och en gemensam ”nyttighet”.

Mot föreställningen om barnen som samhällets angelägenhet står ”private good”-skola. Perspektivet utgår från föräldrarnas värderingar och intressen. De ska ges rätt att välja sitt barns utbildning och värderingar, vilket med nödvändighet inte återspeglar samhällets intressen. Marknadsmekanismen och privat drift är framträdande och profilering av skolorna blir viktigt. Föräldrarna blir konsumenter av skoltjänster med tanken att konkurrensens ska ge mest kostnadseffektiva lösningar. Speciella inriktningar med utgångspunkt från föräldrarnas och barnens egna värdegrunder står i centrum. Förberedelsen för den privata karriären betonas. Misslyckade skolor får gå i konkurs på samma sätt som ett järnvägskafé som inte klarar sig i konkurrensen. s. 126

Det svenska skolsystemet har efter skolreformerna på 1990-talet utvecklats till ett nyliberalt marknadsexperiment. ”Private good”-skolan har blivit ett ideal. Den senaste tiden har skolans omfördelande uppgift allt mer hamnat i bakgrunden. De politiska motsättningarna kring skolan har varit mycket stora. Debatten handlar inte om hur skolan kan bli mer jämlik och fostra goda samhällsmedborgare. Det är skolan som ”marknad” – utbud och efterfrågan – som står i fokus.

Vinnarna på den nya skolmarknaden, de rika och resursstarka, vägrar att släppa efter. En marknadsliberal konsensus tycks ha etablerat sig: skolans primära funktion är att relatera till marknadens – och inte samhäl-

FRITT SKOLVAL DRAR MOT OJÄMLIKHET

”Såväl politiker som varit drivande för friskolereformen [de förändringar av grundskolesystemet som infördes av den borgerliga regeringen i början 1990-talet] som forskare och andra samhällsanalytiker har nu insett att valfrihetsreformen skapat, inte bara en ojämlik skola, utan också en segregerad skola som bidrar till ett samhälle med djupa klyftor som förefaller bli allt djupare. Genom att lågpresterande elever samlats i förortsskolor med små inslag av medel- och högpresterande [...] så har den stora och för alla gemensamma fördelen med den sammanhållna grundskolans kamrateffekt gått förlorad. Den sammanhållna grundskolans kamrateffekt innebar att den sociala blandningen av låg-, mellan- och högpresterande elever i samma skola hade stora möjligheter att skapa en fungerande skola där även de lågpresterande ’hängde med’ och där olika sociala grupper möttes och lärde sig att respektera varandra. Den sammantagna effekten av det ’fria valet’ är att vi genom att organisera skolan på det fria valets grund skapat en sammantaget sämre och segregerad skola och på sikt ett ojämlikt, otryggare samhälle.”

Professor Tomas Englund, Örebro Universitet (2018).

lets – behov. De långsiktiga förlorarna är de barn som ”väljer” resurssvaga föräldrar, men även samhället som helhet. Valet mellan ”private good” och ”public good” är också ett val av vilket samhälle vi vill ha. Ett samhälle blir aldrig bättre än dess medborgare – eller dess skolor. Frågan är dock: Vad för samhälle är det egentligen ”private good”-förespråkarna ser framför sig?

Det livslånga lärandets betydelse

Skolan ska ge alla barn en god start. Men ingenting i livet är konstant – inte heller värdet av tidigare utbildning. För att förhindra att tidigare misslyckanden inte leder till nya nederlag krävs livslångt lärande som ger människor möjlighet att anpassa sig till förändringen. Strukturomvandlingen blir inte lika skrämmande med omskolning i bakfickan. Livets möjligheter omförhandlas hela tiden. Ingenting ger större möjligheter att lyckas än fortbildning.

Den praktiska sidan av ett livslångt lärande handlar om politiska vägval. Hur utformas gymnasiet och vuxenutbildningen? Det handlar även om universiteten. I många länder får man skuldsätta sig djupt för att läsa vidare och avgifter på universitet är en stor tröskel för barn i arbetarklassen. Skattefinansierad universitetsutbildning kan beskrivas som en del av den generella välfärdspolitiken. Även om systemet gradvis har försämrats är det svenska studiestöds- och finansieringssystemet, där all utbildning är avgiftsfri och lånevillkoren generösa, en viktig hörnsten i fördelningsvärdet.

Men det livslånga lärandet fördelas samtidigt ojämnt och präglas av ett klassperspektiv. Inte sällan är möjligheterna till fortbildning och utveckling i arbetet större för tjänstemän än för arbetare. I allt för många arbetaryrken är kompetensutvecklingen eftersatt.

I grunden för det livslånga lärandet vilar en föreställning om människan, där människosyn och kunskapssyn är nära förbundna med varandra. Är målet med fortbildningen vissa specifika kunskaper, färdigheter eller endast att kunna hantera en viss maskin? Samhällsuppdraget har ett bredare anslag. Livslångt lärande handlar om att vi ska bli våra "bästa jag". Målet med läroprocesserna måste vara att vi blir självständiga och fritt tänkande människor. Att vårt självförtroende växer. Att vi blir bättre demokrater.

Lyckligtvis behöver det livslånga lärandets motsättningar inte utesluta det ena eller det andra. Att sätta individens personliga utveckling i centrum utesluter inte att utbildningen även kan ge särskilda kunskaper.

Jämställdhetspolitiken omfördelar

Genom människans historia har möjligheterna för kvinnor och män sällan fördelats jämnt. Flera faktorer orsakar ojämställdhet, framförallt värderingar och kultur. Det krävs ständiga åtgärder för att villkoren mellan könen ska göras mer jämlika.

Facket kan inom ramen för det fackliga uppdraget göra flera saker för att jämna ut villkoren mellan kvinnor och män. Facket kan verka för att lönerna blir mer – eller helt – jämställda. LO-förbunden har inom ramen för den solidariska lönepolitiken beslutat att verka för att motverka värdediskriminering mellan kvinno- och mansdominerade sektorer.

Värdediskriminering beskriver det faktum att yrken där en majoritet utgörs av kvinnor har lägre löner och sämre anställningsvillkor än yrken

där en majoritet män arbetar. Facket har genom lönepolitiken en viktig funktion i att förändra lönerelationerna i mer jämställd riktning. Men även anställningsformerna varierar kraftigt mellan kvinnor och män. I den kvinnodominerade tjänstesektorn är andelen visstidsanställningar mer än dubbelt så hög än i mansdominerade branscher. Att motverka otrygga anställningar stärker jämställdheten och även fördelningsvärdet.

FÖRSKOLA TILL ALLA

Den första barnavården växte fram i städerna under 1800-talet i form av barnkrubbor för ”fattiga och förvärvsarbetande mödrar” och senare barntädgårdar (kindergarten) med pedagogiska ambitioner för rikare familjer. Barnkrubbor drevs som välgörenhet och barntädgårdar med avgifter från föräldrarna, utan stöd från samhället.

Under folkhemmets första år lanserades en ny familjepolitik, med bostadsbidrag och barnbidrag. Under andra världskriget började staten också betala ett mindre bidrag till organiserad barnomsorg, och bestämde att det skulle heta daghem och lekskola i stället för barnkrubba och barntädgård. Flera kommuner tog nu över det som drivits privat.

Under 1960- och 1970-talet växte den moderna jämställdhetspolitiken fram, med föräldraförsäkring och offentlig barnomsorg som hörnstenar. Kvinnorörelsen, facket, Socialdemokraterna, VPK och Folkpartiet drev på för en kraftig utbyggnad av den kommunala barnomsorgen, som nu fick namnet ”förskolan”.

Tack vare riktade statsbidrag skapades tiotusentals förskoleplatser under 1970-talet, vilket gjorde det möjligt för fler kvinnor att ta steget ut på arbetsmarknaden. Men efterfrågan var hela tiden större än tillgången. Allt fler kvinnor började förvärvsarbete, och allt fler valde att jobba heltid. ”Ropen skalla – daghem till alla!” var en vanlig paroll i demonstrationstågen.

Under de borgerliga regeringsåren i början av 1990-talet drev Folkpartiet igenom en barnomsorgsgaranti som garanterade alla barn plats efter tre månader i kön eller vid ett års ålder, samtidigt som man öppnade upp för vinstdrivande aktörer. År 2002 införde också Socialdemokraterna en så kallad maxtaxa, ett subventionerat avgiftstak.

Att driva på för en mer jämställd inkomspolitik handlar för facket i praktiken om två konkreta uppgifter. För det första, att verka för en hög grad av generalitet i välfärden. Genom skattefinansierad barnomsorg, föräldraförsäkring, äldreomsorg och avgiftsfri skola och universitet utjämnas livsvillkoren radikalt. För det andra, att verka för att det ekonomiska ansvaret för barn är jämlikt oavsett om föräldrarna är sammanboende eller ej. I det fackliga samhällsuppdraget ingår även att driva opinion för jämställdhet i samhället i stort.

Samspelet mellan skatter och välfärdspolitiken

Fördelningens praktik underlättas om man kan åskådliggöra samspelet mellan inkomst, skatt och välfärdspolitik. Omfördelningen kan äga rum i två led. Fördelningens begreppsapparater riskerar ibland att bli komplicerade. Det kan underlätta att tänka på skattepolitiken som ett ”insamlingsled” och välfärdspolitiken som ett ”utdelningsled”.

Vi börjar med ett enkelt räkneexempel. Fem personer har olika månadslön, från 20 000 upp till 100 000 kronor i månaden. För enkelhetens skull betalar de alla samma procentsats i skatt (40 procent). Skattesatsen

Månadslön	Skatt (40 procent)	Månadslön efter skatt	Transferering	Inkomst efter skatt och transferering
100 000	40 000	60 000	24 000	84 000
80 000	32 000	48 000	24 000	72 000
60 000	24 000	36 000	24 000	60 000
40 000	16 000	24 000	24 000	48 000
20 000	8 000	12 000	24 000	36 000
	(=120 000)		(120 000/5)	

LO:s JÄMSTÄLLDHETS-BAROMETER

Varje år undersöker LO hur kön och klass påverkar människors arbetsvillkor. Frågan som ställs är: Har alla människor samma makt att forma samhället och sitt eget liv? Svaret redovisas i Sveriges jämställdhetsbarometer. En genomgång av utvecklingen de senaste tjugo åren visar att resursfördelningen av tid, makt och pengar inte har blivit mer jämn. På flera områden har skillnaderna sett till klass och kön ökat.

är lika för alla oavsett inkomst. Transfereringar, så som pensioner, sjukvård, barnbidrag, A-kassa eller annat, av inkomstskatten sker därefter likvärdigt, utan behovsprövning.

Räkneexemplet kan översättas till konkreta situationer. Låt oss ta avgiften för ett läkarbesök. Är avgiften lika för alla och besöket finansieras genom skatt har en omfördelning ägt rum. För höginkomsttagaren blir läkarbesöket totalt sett dyrare än för låginkomsttagaren när man räknar in hur mycket av skatten som subventionerat besöket.

Med progressivitet, högre skatt på höginkomsttagare, kan omfördelningen bli större. Låt oss ta ännu ett räkneexempel. För den del av lönen som överskjuter 60 000 kronor införs ytterligare 20 procent skatt. Skillnaderna i inkomst efter skatt och transfereringar kan på detta sätt minskas ytterligare.

Månadslön	Skatt 40 procent	Skatt 20 procent på lön över 60 000 kr	Månadslön efter skatt	Transferering	Inkomst efter skatt och transferering
100 000	40 000	8 000	52 000	26 400	78 400
80 000	32 000	4 000	44 000	26 400	70 400
60 000	24 000		36 000	26 400	62 400
40 000	16 000		24 000	26 400	50 400
20 000	8 000		12 000	26 400	38 400
	(=120 000)	(=12 000)		(132 000/5)	

Skatter finansierar samhällsvärnen

Att upprätthålla samhällsvärnen – både de inre och yttre – är förenat med betydande kostnader. Genom skatter kan vi bygga vägar, finansiera skolor och sjukvård och mycket annat. I alla tider har det varit en utmaning att förmå människor att betala det fulla priset för samhällsvärnen. Delaktighet, fördelning, rättvisa, institutioner och demokrati kräver finansiering via skatt.

Genom skatter investerar vi i samhället. Skatt efter förmåga är huvudregeln i det svenska skattesystemet. Men det är viktigt att belastningen

TRIST

- Livets lott.

blir rättvis. I skattesystemet finns också inslag av intresseprincip. Den som drar nytta av något bör betala mer. Biltrafikanter betalar mer av kostnaderna för vägnätet genom fordonsskatten. Även socialförsäkringssystemet har inslag av intresseprincipen – men endast i begränsad utsträckning.

Men skattepolitiken har fler rättvisedimensioner, till exempel genom en omfördelande effekt. Genom att beskatta förmögenheter – kapital, fastigheter, arv, gåvor och annat – som de rika har mer av kan skatten i ett första ”insamlingsled” bidra med omfördelning. Ibland kallas detta för skattepolitikens vertikala rättvisa. I praktisk politik har den vertikala rättvisan försvagats under de senaste decennierna – oavsett regering.

Skattepolitiken har även en rättvisedimension mellan generationer. Ekonomen Knut Wicksell sa att alla utgifter bör vara så stora som en enig väljarkår önskar sig, men tillade att framtida skattebetalare inte kan rösta. Man bör därför vara uppmärksam på utgifter som belastar framtida generationer allt för mycket. Hur skulder – men även intäkter – hanteras mellan generationer skapar inte sällan stora spänningar inom ekonomkåren.

Skattepolitiken har även en geografisk rättvisedimension. Det kommunala utjämningsystemet används för att åstadkomma ekonomisk omfördelning mellan rika och fattiga kommuner.

TRYGGHET VID SJUKDOM

I Sverige har vi en allmän och obligatorisk sjukförsäkring, som finansieras genom sociala avgifter. Den bygger på en äldre tradition av folkrörelsedrivna sjukförsäkringar, som stöddes av alla partier förutom Högerpartiet när den infördes efter många års debatt 1955, och blev en central del i socialförsäkringssystemet och välfärdsbygget.

Socialdemokraterna var drivande och LO påverkade utformningen. LO ville att inkomstbortfallsprincipen skulle gälla, att arbetsinkomsten skulle ersättas. Den som blev sjuk skulle inte behöva gå från hus och hem, menade man, utan standarden måste tryggas.

Till en början var både sjukpenningen och tiden man kunde gå sjukskriven begränsad, och det var tre karensdagar. Men under följande decennier försvann tidsgränser och karensdagar, och ersättningen höjdes till 90 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten, SGI, på 1970-talet. Folk som inte längre kunde arbeta fick förtidspension. Även där höjdes nivån med tiden. Dessutom infördes en robust arbetsskadeförsäkring.

På 1980-talet hade Sverige antagligen världens mest generösa och heltäckande socialförsäkringssystem. De flesta var överens om att den som blev sjuk, skadad eller utsliten skulle fångas upp av ett samhälleligt skyddsnet. Individens självständighet skulle värnas genom en generell välfärd där standardtrygghet blev regeln och grundtrygghet undantaget.

Men under 1990-talskrisen och den så kallade budgetsaneringen försämrades villkoren. En karensdag infördes, och ersättningsgraden sänktes till 80 procent. Under 00-talet sänkte alliansregeringen nivån ytterligare för långtidssjukskrivna, och införde skarpa tidsgränser, då de sjukskrivnas arbetsförmåga skulle prövas. Mest omdiskuterad blev den bortre parentesen, ”stupstocken”, då man utförsäkrades. Försäkringskassans bedömningar har också ändrats, och fokus flyttats från sjukdomsbilden till arbetsförmågan.

BRA BOSTÄDER TILL ALLA

Innan 1930-talet fanns det knappt någon bostadspolitik. Den rådande filosofin var att bostadsbyggande var en privat angelägenhet. Vinstintresset styrde, inte behoven, och bostadsbyggandet åkte berg- och dalbana. Under högkonjunkturer byggdes det en hel del, ofta i spekulationssyfte. Men i lågkonjunkturer vek investeringsviljan och byggandet föll. Över tid byggdes det för lite och för dyrt, och konsekvensen blev svår bostadsbrist. Det var trångbott, låg standard, höga hyror och långa köer med förtur till höginkomsttagare. Bostadsmarknaden var ojämlik, och en bostad långt ifrån en rättighet.

Efter Socialdemokraternas valseger 1932 lanserades en ekonomisk politik för att motverka arbetslösheten, med satsningar på bostäder och infrastruktur. Samtidigt blev bostadsfrågorna en del av socialpolitiken. Staten finansierade bland annat bra bostäder för fattiga barnfamiljer – så kallade barnrikehus.

År 1946 antog riksdagen ett nytt reformpaket. Målet var att bygga bort bostadsbristen och höja standarden. Politiken bars upp av tre pelare: allmännyttiga kommunala bostadsbolag och stiftelser som drevs utan vinstintresse; en hyresreglering som senare övergick i ett system där förhandlingar mellan Hyresgästförbundet och allmännyttan satte taket; och en statlig finansiering av bostadsbyggandet genom lån med lång amorteringstid och låg ränta. Alf Åberg, dåvarande generaldirektör för Bostadsstyrelsen, beskrev det som en ”av staten i huvudsak finansierad och subventionerad bostadspolitik, vars utformning bestämts på bostadssociala, arbetsmarknadspolitiska och familjepolitiska grunder”.

Bostadspolitik blev en del av den generella välfärden, med ambitiösa planer att utradera slummen, åtgärda bostadsbristen och ge svenska folket bra bostäder.

I början av 1990-talet avskaffade den moderatledda regeringen den statliga finansieringen av bostadsbyggandet, och öppnade för en utförsäljning av allmännyttan.

Offentliga välfärdssystem omfördelar

Livets risker kan hanteras på olika sätt. Vi vet att vi kommer att bli sjuka, skada oss och åldras. De flesta får barn. Metoderna för att hantera livets utmaningar varierar mellan olika samhällen. I Nordamerika är marknadsorienterade system viktigare. Sydeuropa präglas av mer familjebaserade system, medan Sverige och andra nordiska länder utmärks av offentliga välfärdssystem. s. 132

De offentliga välfärdssystemen syftar till att underlätta livets utmaningar. Listan kan göras lång: barnomsorg, föräldraförsäkring, skola, barnbidrag, bostadsbidrag, sjukvård, sjuklön, A-kassa, socialstöd, pension, äldreomsorg och så vidare. Omfattningen och nivåerna på välfärdssystemen tillhör politikens och demokratins allra mest centrala frågor. Likaså debatteras utförandet – och finansieringen – ständigt. Ska finansieringen ske via skatten eller privat? Ska driften vara privat eller offentlig? s. 133

INGEN ÄGER RÄTT TILL SIN EGEN PRODUKTIVITETSÖKNING

”I det moderna samhället arbetar vi alla åt varandra för varandra. Vi är ständigt beroende av vår egen – och andras – förmåga att arbeta. Det finns grupper som tycks tro att de själva skapat allt och därför äger rätt till sin egen produktivitetsökning. Synsättet kan vara attraktivt för vissa grupper av löntagare, men i grunden vilar tankesättet på en stor oförståelse för hur samhället fungerar. De löntagare på Google som programmerat sökmotorn står i skuld till väldigt många människor – från dem som arbetar i skolan till industriarbetare till dem som bygger vägar och gör rent. Från dem som arbetar på förskolor och fostrar våra barn till dem som lagar mat. Det feltänkta handlar om synen på hur värden och idéer skapas. I det moderna samhället står vi alla i förbindelse med varandra.”

Från LO:s kongressrapport *Vägen till full sysselsättning och rättvisare löner* (2015).

Facket omfördelar

Utan fackliga organisationer belönas grupper olikvärdigt på marknaden. De som för stunden har marknadskrafterna i ryggen – med färdigheter, kunskaper och utbildning som efterfrågas – kan individuellt höja lönerna för sig själva markant. För de löntagargrupper som organiseras av LO-förbunden är det nödvändigt att sluta sig samman kollektivt. Genom att förhandla och träffa avtal i ett fackförbund kan lönerna höjas.

Facket förändrar marknadspriset på arbete. Marknadens självförstärkande beteende, där mer går till de som redan har mycket, kan förändras genom kollektivt agerande.

Facket utgör en mycket viktig institution för omfördelning av de värden som produceras i en ekonomi. Många svenska löntagare tycks i dag ta reallöneökningar för givet. Men dagens framgångar vilar på tidigare viktiga fackliga segrar.

De kollektiva löneförhandlingarna i Sverige – lönebildningen om man så vill – utspelar sig i fyra dimensioner som alla bidrar till ekonomisk omfördelning. Ibland kallas dessa för lönebildningens fyra rättvisedimensioner.

Den första dimensionen är fördelningen mellan löntagare och kapitalägare; den klassiska frågan om relationen mellan arbete och kapital. Hur mycket av det som produceras tillfaller löntagarna? Hur mycket av vinsten går till dem som investerat med kapital?

Den andra rättvisedimensionen är fördelningen mellan olika grupper av löntagare. På svensk arbetsmarknad handlar det om hur stor del av löneandelen som ska tillfalla arbetar- respektive tjänstemannakollektiven.

Den tredje rättvisedimensionen utspelar sig inom arbetarkollektivet: Hur fördelas löneandelen inom LO-kollektivet? Som tidigare nämnt, under senare år har särskilt frågan om löneskillnaderna mellan kvinno- och mansdominerade områden kommit att få allt större uppmärksamhet.

Den fjärde handlar om fördelningen mellan olika individer inom ett kollektiv. Kanske är det den del av rättvisan som är mest påtaglig i vardagen. Den hanterar frågan om hur lönerna skiljer sig åt mellan olika personer på en arbetsplats.

Samhällsuppdraget och det grundläggande fackliga uppdraget sammanfaller i detta sammanhang: att förändra de utfall som åstadkoms av marknadskrafterna allena. Inom samhällsuppdraget verkar vi för att alla de

regelverk som omger kollektivavtalssystemet gör det möjligt att nå fackliga framgångar. Att säkerställa ett starkt skydd för förenings-, förhandlings- och strejkrätt är grundläggande. Vi återkommer till detta i kapitel 8.

Rättvisans konsekvenser

I alla tider har människor klagat över kostnaderna för gemensamma utgifter. Debatten hamnar ofta på irrvägar. Låt oss avslutningsvis lyfta fram några av de viktigaste bieffekterna av fördelningsvärdet.

Ekonomisk forskning visar att samhällen med stor ojämlikhet tenderar att ge mycket begränsade möjligheter till social rörlighet. Människor blir kvar i samma liv som sina föräldrar. Motsatsvis tycks mer jämlika samhällen skapa hög social rörlighet. Ibland kallas detta förhållande för "Gatsby-regeln". "The American dream" – att alla kan bli framgångsrika, bli "något", oavsett social bakgrund och klass, förverkligar man enklast i Sverige. Kanske borde man i stället prata om "the Nordic dream".

En annan konsekvens av jämlikheten är att samhället som helhet mår bättre. Den sociala tilliten mellan människor ökar samtidigt som korrup­tion och maktmissbruk minskar. Även den ekonomiska tillväxten tycks öka. Folk mår på det hela taget bättre i jämlika samhällen. Nästan alla mätningar av internationell konkurrenskraft, men även välmåendex, visar att Sverige och våra nordiska grannländer tillhör världens mest framgångsrika ekonomier – trots, eller kanske mer egentligt på grund av, stark jämlikhet och stor offentlig sektor. Det fackliga samhällsuppdraget är att fortsätta utvecklandet och arbetet för att stärka fördelningsvärdet.

KAPITEL SJU

ORDNING & REDA:

ALLA MÄNNISKORS LIKHET INFÖR LAGEN

VARJE SAMMANSLUTNING AV människor behöver gemensamma regler. Ibland skrivs reglerna ner. Ibland upprätthålls regelverk muntligt. Det måste finnas regelsamlingar – vissa handlingsmönster – som är mer eller mindre kända inom gruppen. Dessa regler påverkar på ett avgörande sätt gruppmedlemmarnas uppförande.

En rättsordning är alltså inte med nödvändighet avhängig staten. Även i ett klan- eller i stamsamhälle finns det regelverk som uppfattas som bindande och som påverkar beteendet hos gruppens medlemmar. Men den demokratiska statens rättsordning skiljer sig på väsentliga punkter från andra rättsordningar: Rättsreglerna gäller lika för alla i samhället och efterlevnaden av reglerna är formaliserade. Vi är alla genom demokratin inkluderade i upprättandet av de gemensamma reglerna – lagstiftningen.

Överallt där människor upprättar gemensamma regelverk finns det grupper som vill skydda sig själva och sina privilegier. Demokratins genomförande är även en rättslig revolution: att avskaffa privilegier som tillhör vissa samhällsklasser. Att alla behandlas lika innebär exempelvis att alla behöver betala skatt, att alla behandlas lika i domstol eller att offentliga poster inte tillsätts utifrån klasstillhörighet.

En del kan uppfatta rättsstaten som självklar. Verkligheten är dessvärre den omvända. Rika och privilegierade människor – makthavare – föreställer sig gärna att regelverken gäller andra men inte dem själva. I länder där rättsstaten havererar tar klaner, eller sammanslutningar av kriminella, makten. För dem gäller andra regler än för vanligt folk. Det tycks vara en inneboende tendens hos människor att skikta rättigheter mellan olika grupper. Rättsstaten är motsatsen till klansamhället och det godtyckliga maktutövandet.

Rättsstaten handlar i grund och botten om godtyckesminimering. Reglerna ska vara förutsägbara. Den offentliga makten ska vara lagbunden med tydligt avgränsade maktanspråk. Alla ska gentemot det allmänna vara tillförsäkrad grundläggande fri- och rättigheter och, om någon rättighet kränks, ha rätt att få sin sak prövad av en självständig domstol. I samhällsuppdraget värnar vi rättsstaten. En stark rättsstat bygger förtroende i samhället och lägger grunden för ett demokratiskt samhälle.

Minimerande av godtycke är en uppgift för alla offentliga verksamheter. Det är inte endast jurister som ska se till allas likhet inför lagen och ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet – eller inte låta sig korrumpas av mutor. Även personalen i sjukvården, barnomsorgen eller polisen agerar under samma principer. Samhällsuppdraget handlar alltså inte bara om domstolar.

Vad är en rättsordning?

Gemensamma regler – en rättsordning – innebär begränsningar av vad man kan göra, men ger också stabilitet och trygghet i ett samhälle. Förbud mot stöld och skadegörelse innebär att ingen får ta något från någon annan. Utan en rättsordning är samhället långsiktigt inte möjligt. Då råder anarki.

I ett rättssystem är det viktigt att skilja på lagregler och moraliska regler. Lagar beslutas av den offentliga makten, ytterst av riksdagen. Moral handlar om vad vi uppfattar som rätt och fel. Moralen är inte nedskriven. Inte heller finns några rättsliga sanktioner för att bryta mot moralen. Det är fel att ljuga, men inte straffbart (med undantag för särskilda situationer, exempelvis i domstol).

Lagstiftning kan uppstå på olika sätt. Innan demokratin genombrott kunde kungen på egen hand besluta om lagar. Men parlamentarismen och demokratin förändrade grunderna för statens maktutövande. Makten över lagarna blev folkets.

Genom politiska representanter i riksdagen kan lagstiftningen i dag beskrivas som ett utflöde av "folkviljan". Lagstiftningen är en kompromiss mellan olika intressen. Förhoppningen är också att de gemensamma reglerna även ska stämma med vad folk i allmänhet uppfattar som moraliskt riktigt.

De regelverk som växer fram i ett samhälle avspeglar ofta kompromisser mellan olika intressen. Hur viktigt är det exempelvis med finansiell stabilitet? Det finns många olika sätt att reglera hur en bank ska bedriva sin verksamhet. Men regleringen återspeglar i slutändan en balans mellan två intressen: stabilitet och innovation. Ungefär på samma sätt är det med anställningstrygghet. Hur starkt olika intressen kan göra sig gällande, men även värderingar och kultur, avgör rättsordningens avvägning. Variationerna mellan olika länder kan bli stor. Där arbetarklassen är starkt organiserad är tryggheten i regel större.

Lagstiftningen fungerar även som ett styrmedel för samhället. Det är genom lagar som samhällsvärnen regleras. Höjda skatter, förändringar av föräldraledigheten, arbetsrätt, höjd A-kassa, ekonomiskt bistånd till civilsamhällets organisationer. Nästan alla förändringar och finjusteringar av samhällsvärnen kräver lagstiftning. Rättssystemet kan beskrivas som ett verktyg – medlet – för att demokratiskt styra och upprätthålla samhällsvärnen. s. 142

För att förhindra att lagstiftning används ensidigt för vissa intressen skyddas demokratins spelregler av särskilda regler: grundlagar. I Sverige stiftas grundlagar precis som vanliga lagar av riksdagen, men till skillnad från vanlig lag krävs två riksdagsbeslut, med mellanliggande riksdagsval, för att ändra grundlagen.

Grundlagarna skapar en stabilitet i hur ett land styrs, men garanterar även ett skydd för särskilt viktiga demokratiska fri och rättigheter – exempelvis förenings- och yttrandefriheten. Populisternas angrepp på demokratin riktar sig särskilt mot förenings- och yttrandefrihetens praktiska utövande. Vi återkommer till detta i kapitel sju.

Rättsstatens motsättningar

Rättsstat och demokrati hör samman. Det är svårt att tänka sig det ena utan det andra. Genom den demokratiska parlamentarismen tar folket makten över staten, lagstiftningen och rättssystemet. Men det finns olika uppfattningar om hur demokratins beslut ska påverka en rättsordning.

Demokratiska socialister ser gärna att de gemensamma beslutade regelverken – lagstiftningen – som antas av riksdag och regering i demokratiska former har en överordnad roll. Politiken är huvudsaken. Mark-

FRANSKA NATIONALFÖRSAMLINGENS AUGUSTIDEKRET

Efter att Bastiljen stormats i juli 1789 antogs en deklARATION om grundläggande rättigheter. Redan i artikel 1 angavs att människor är födda lika och ska förbli lika i rättigheter. Rättsordningen revolutionerades. Tidigare "rättigheter" fick man genom att födas in i en socialgrupp eller genom att upptas som medlem. Många rättigheter tas av många i dag som självklara, exempelvis yttrande- och föreningsrätt, men även "likhet inför lagen". Augustidekretet förtjänar att återges i sin helhet. Ta tid på dig. Läs det motsatsvis. En bild av samhället innan den demokratiska revolutionen kommer att växa fram.

- 1 Alla människor är födda och förblir fria och lika i rättigheter. Sociala skillnader får endast grundas på det allmänna bästa.
- 2 Målet med alla politiska sammanslutningar är bevarandet av de naturliga och oförytterliga mänskliga rättigheterna. Dessa rättigheter är frihet, egendom, säkerhet och motstånd mot förtryck.
- 3 All suveränitet ligger principiellt hos nationen. Ingen sammanslutning eller individ kan utöva någon laglig makt som inte uttryckligen kommer därifrån.
- 4 Frihet består i att kunna göra allt som inte skadar någon annan; utövandet av de naturliga rättigheterna för varje person har därför inga andra begränsningar än de som försäkras andra medlemmar av samhället om samma rättigheter. Dessa begränsningar kan endast fastställas genom lag.
- 5 Lagen kan endast förbjuda sådana handlingar som skadar samhället. Ingen får hindras från att göra något som inte är förbjudet i lag, ingen kan tvingas att göra något som inte är föreskrivet i lag.
- 6 Lagen är ett uttryck för den allmänna viljan. Varje medborgare har rätt att delta, personligen eller genom en representant, i dess författande. Den måste vara lika för alla, vare sig den skyddar eller bestraffar. Alla medborgare är lika i lagens ögon, har lika tillträde till alla samhällets värdigheter, positioner och arbeten, efter förmåga, och utan annan åtskillnad än den baserad på deras dygder och talanger.
- 7 Ingen person får anklagas, arresteras, eller fängslas utom i de fall och i den form som lagen föreskriver. Varje person som begär, vidarebefordrar, utför eller låter utföra en godtycklig order ska bestraffas; men varje

- medborgare som kallas till domstol eller arresteras enligt lagen ska genast lyda: han gör sig skyldig genom att göra motstånd.
- 8 Lagen får inte skapa andra bestraffningar än de som är strikt och uppenbart nödvändiga, och ingen ska straffas efter en lag som skapats, utfärdats och verkställt efter brottet.
 - 9 Alla människor antas vara oskyldiga intill dess att de har förklarats skyldiga. Om det anses ofrånkomligt att arrestera någon så är all hårdhet som inte är nödvändig för att omhänderta den personen strängt förbjuden av lagen.
 - 10 Ingen skall antastas på grund av sina åsikter, inkluderande hans religiösa övertygelse, förutsatt att deras uttryck inte stör den allmänna ordningen som fastställts i lag.
 - 11 Det fria utbytet av idéer och uppfattningar är en av de mest värdefulla av de mänskliga rättigheterna. Varje medborgare får därför tala, skriva och trycka fritt, men är ansvarig för missbruk av denna frihet i de fall som lagen fastställer.
 - 12 För att kunna garantera de mänskliga och medborgerliga rättigheterna krävs ett gemensamt försvar. Försvaret är alltså skapat för allas väl och inte till nytta för de som anförtros befälet över det.
 - 13 För upprätthållandet av ett allmänt försvar och för att bekosta förvaltningen behövs en gemensam skatt. Denna ska fördelas rättvist mellan alla medborgare i proportion till deras tillgångar.
 - 14 Alla medborgare har rätt att undersöka, antingen för sig själva eller genom sina representanter, nödvändigheten av denna skatt, rätt att fritt bevilja den, rätt att följa hur den används; rätt att bestämma dess storlek, hur den beräknas, hur den tas ut, och hur länge den varar.
 - 15 Av varje offentlig befattningshavare har samhället rätt att kräva en redogörelse för dennes ämbetsutövning.
 - 16 Varje samhälle som inte har en säker garanti för rättigheterna och en bestämd maktdelning, har ingen konstitution.
 - 17 Ägandet är en okränkbar och helig rättighet; ingen ska berövas den utom när det är uppenbart nödvändigt för det allmänna bästa, lagligen bestämt, och under förutsättningen ägaren får en rättvis ersättning i förväg.

Översättning från franska av Jonas Hagerlid, Wikisource.

DEMOKRATI OCH MÄNNISKOVÄRDE

”För oss är demokratin en fråga om människovärde. Och människovärdet är de politiska friheterna, rätten att fritt få uttrycka sin mening, rätten att få kritisera och bilda opinion.

Människovärde – det är rätten till hälsa och arbete, utbildning och social trygghet. Människovärde – det är rätten och den praktiska möjligheten att tillsammans med andra forma framtiden.

Dessa rättigheter, demokratins rättigheter, kan inte få vara förbehållna ett visst skikt i samhället. De måste vara hela folkets egendom.

Socialdemokratin har alltid betonat den politiska demokratin som ett värde i sig. Det förekommer ibland löst prat om så kallade ’borgerliga friheter’, om den ’borgerliga demokratin’. Men det är ju våra friheter det är fråga om, det är vår demokrati det är fråga om – som vårt folk med möda tillkämpat sig och som vi socialdemokrater alltid till det yttersta kommer att försvara.

Samtidigt har socialdemokratin alltid betraktat demokratin som någonting mer än formella rättigheter. Vi har betraktat den som en väg att förverkliga människors önskningar, genomföra sociala framsteg, omdana samhället.

De arbetarmassor som samlades till de stora rösträttsdemonstrationerna vid seklets början bar på två plakat. På det ena stod ’Allmän rösträtt’, på det andra ’8 timmars arbetsdag’. De såg sambandet. Demokratin gav dem förhoppning om att kunna lyfta sig ur nöden och fattigdomen, att förverkliga sina viktigaste sociala önskemål. [...]

Så här sa Per Albin Hansson: ’Först ska vi befästa den politiska demokratin, därefter ska vi förankra den sociala demokratin, och den sociala välfärden. Sedan är tiden inne att gripa sig an den ekonomiska demokratin.’”

**Olof Palme. Utdrag från ett anförande vid
den socialdemokratiska partikongressen 1975.**

nadsliberaler vill i stället ha en starkare roll för domstolar som står friare från demokratins krafter. För dem är att frigöra marknadskrafter och skydda äganderätten huvudsaken. Ibland formuleras motsättningen som en fråga om ”maktindelning”, men det handlar även om olika uppfattningar om hur ”trögrörlig” lagstiftningsprocesserna ska vara.

Demokratiska socialister har större tillit till de demokratiska processerna. Man förlitar sig på att de politiska partierna och en öppen debatt ska balansera intressena. Marknadsliberaler har i regel låg förväntan på demokratins förmåga att åstadkomma ”rätt” balans. Statens viktigaste uppgift anses i stället vara att värna äganderätten. Vi kommer att återkomma till frågan om demokratins räckvidd i kapitel nio.

Motsättningarna kring rättsstaten handlar inte enbart om kapitalismens krafter. I flera avseenden är motsättningarna mellan marknadsliberaler och demokratiska socialister inte lika starkt i detta värn, snarare står kampen mot populismen. Rättsstaten är ett mäktigt verktyg och auktoritära ledare har ofta ett starkt intresse att ta makt över rättssystemet. 📖

Populister angriper rättsstaten

Populister utgör ett allvarligt hot mot rättsstatens grunder. Auktoritära makt-havare är ofta innovativa och utnyttjar oreglerade ”svagheter” i lagstiftningen. Inte sällan angrips domstolarna. Det kan handla om att byta ut enskilda domare mot ”regimtrogna” tjänstemän som inte förhindrar eller begränsar verkningarna av regeringens beslut.

För populister handlar det om att förhindra rättslig granskning av sig själva och anhöriga. Men det kan även handla om att använda rättssystemet ”offensivt” för att komma åt politiska rivaler. Med makt över domstolarna kan dessa bli redskap för att förhindra politisk konkurrens. 📖

LOCK HER UP!

I den amerikanska presidentvals-kampanj 2016 skanderade Donald Trump regelbundet att den politiske motståndaren Hillary Clinton skulle ”låsas in”. Efter att han valdes till president har Trump gjort sitt yttersta för att förhindra politisk och rättslig granskning av hans korruption, privatekonomi och personliga förehavanden. Trump har systematiskt förhalat och förhindrat åklagare och domstolar från att undersöka maktmissbruk. Hitintills har han lyckats undanhålla sina skatteuppgifter och mycket annat.

POLEN SOM EXEMPEL PÅ POPULISM

I det polska parlamentsvalet 2015 vann det högerkonservativa partiet Lag och rättvisa 37,6 procent av rösterna. Valdeltagandet var lågt. 51 procent röstade. Många politiska grupperingar hamnade under spärren och fick ingen plats i parlamentet (spärren är 5 procent för partier). Resultatet av detta var att Lag och rättvisa fick egen majoritet med 235 av 460 mandat. Omedelbart efter makttillträdet ändrade Lag och rättvisa grunderna för maktskicket. Ewa Letowska, tidigare domare i den polska författningsdomstolen, beskriver det som hände:

”Inom två veckor ändrades lagen om åklagarväsendet. Justitieministern blev samtidigt riksåklagare, med rätt att ingripa i varje förundersökning, förordna om anhållande och överklaga domslut. Flera lagändringar följde i snabb takt. Enligt parlamentsordningen ska regeringens lagpropositioner granskas av experter och skickas ut på remiss. Regeringen kringgår detta genom att lägga fram sina förslag som enskilda motioner, vilket inte kräver samma hantering. I praktiken innebär det att ett lagförslag kan läggas fram på morgonen, klubbas i sejmen [den ena av polska församlingens två kamrar] vid lunchtid, skickas till omröstning i senaten samma dag och undertecknas av presidenten på kvällen. [...] En lag kan börja gälla från samma dag den stiftas. Drygt ett år senare står det uppenbart att Polen är på väg bort från den liberala demokratin och mot ett auktoritärt system”.

Ewa Letowska, från *Hoten mot Rättsstaten i Europa*, Premiss förlag (2017).

Varje demokratisk process innehåller i regel tröghetsmekanismer. Rättsstaten och demokratin innebär friktion för makthavare. Populister förändrar därför ofta formerna för hur lagstiftningen antas för att få bort demokratin ”friktioner”. Domstolarna ska ställa krav på att demokratin spelregler efterlevs. Rättsstaten ska skydda oppositionen och politiska motståndare. Men det finns även en politisk logik bakom upplösandet av rättsliga och politiska begränsningar. Genom att involvera allt fler i korruption och kriminalitet öppnar sig en annan typ av lojalitet: massklientelism, ett omfattande system av lojalitet genom mutor. Populister kan således utöva kontroll över samhället utan öppet och direkt förtryck.

Sverige har i stor utsträckning varit förskonat från allvarliga angrepp mot rättsstaten. I samhällsuppdraget ingår att vara ständigt vaksam på populismens hot.

Ett rättssystem måste vara moraliskt legitimt

Föreställ dig att kriminella – eller politiska extremister – tar fullständig kontroll över Sverige. Regering och riksdag störtas. Hela rättsväsendet med polis, åklagare och domstolar slås sönder. I stället utfärdar man egna rättsregler och skapar egna domstolar med egna funktionärer. Kan man verkligen betrakta ett sådant system som en rättsordning?

En uppfattning är att hävda att alla regelsamlingar som upprättas utgör rättsordningar. Det avgörande är om det finns institutionella arrangemang med regler och domstolar. En rättsordning kan ha både goda och onda syften. De kan användas för att skipa rättvisa eller bidra till att utplåna minoriteter.

Ett annat sätt att argumentera är att hävda moralen. För att kunna tala om en rättsordning krävs även en rättvisa som möjliggör mänsklig samlevnad. En rättsordning måste bestå av regler som folk kan identifiera sig med och respektera. Rättsordningen kan inte frigöras från moralen.

Frågan om vad som utgör en rättsordning kan verka filosofisk, men frågan har praktisk betydelse. När nazisterna tog över Tyskland på 1930-talet blev rättsordningen godtycklig och utan moral, men var det egentligen en rättsordning? s. 148

I flera av de länder där högerpopulister tagit makten angrips rättsordningen. Rättsstaten ersätts av ett slags ”maffiastat” där ”politiska familjer” tar makten. Absolut lojalitet byts mot ekonomiska tjänster. Korruptionen tar enorma proportioner. Gränslandet mellan politik och

KLIENTELISM

Det innebär ett utnyttjande av relationer med andra parter (klienter). Ett exempel på klientelism är inom politiken, när politiker i syfte att gagna sig själva eller det egna partiet köper röster genom betalning eller politiska löften. Klientelism innebär ofta ett köpslående mellan å ena sida en part som har mer makt/ekonomiska tillgångar (gynnare/patron) och å andra sidan en svagare och mindre rik part(klient) och ger upphov till ojämlika system. *Institutet mot mutor* (2019).

NAZISTERNAS FULLMAKTSLAG

”Det är den 23 mars år 1933. Den nyvalda tyska riksdagen samlas i Krolls operahus i Berlin, eftersom den ordinarie byggnaden har bränts ner. En enda fråga står på dagordningen: Ska man godkänna en märkvärdig lag, benämnd Ermächtigungsgesetz, eller Fullmaktslagen, även kallad ”lagen för att häva folkets och rikets nöd”? Det är enkelt uttryckt en lagstiftning som ger regeringen som leds av den nytillträdde Adolf Hitler diktatorisk makt. Riksdagen kommer att ställas åt sidan, regeringen kommer kunna styra landet genom dekret. Det är en dramatisk åtgärd för en demokratisk nation, men nazisterna har argumenterat för att det är nödvändigt. Det tyska samhället är på väg att falla ner i kaos, säger man. En kommunistisk revolution hotar, se bara på vad som hände med riksdagshuset (det hade bränts ner av en förvirrad holländsk kommunist, som därmed gav nazisterna en perfekt ursäkt att slå till). Akuta åtgärder måste därför vidtas, och Adolf Hitler är rätt man att leda nationen i denna svåra stund. Men var inte oroliga, lovar nazisterna, det här är förstås bara tillfälligt [...]”

Från SO-rummet.se.

näringsliv suddas ut. Inte sällan finns den auktoritära ledarens egen familj i den närmaste kretsen. Rättssystemets uppgift blir inte att förhindra att oskyldiga döms för brott, utan att säkerställa att skyldiga inte ställs inför domstol.

För demokratiska socialister finns ingen rättsordning utan demokratiskt beslutsfattande och moral. I samhällsuppdraget står vi upp för ett rättssystem som ger rättvisa.

Några grundläggande principer

Ett utmärkande drag för den demokratiska rättsstaten är att alla handlingar som inte är uttryckligen rättsligt förbjudna är tillåtna. Med en sådan ordning begränsas godtyckligheten. I synnerhet har det betydelse på straffrättens område. Ingen ska dömas till straff för ett brott om det inte finns en lag om detta. Inte heller kan man senare, efter att någon

utfört en handling, lagstifta om ett förbud av handlingen och döma för tidigare brott. Kravet på lagstöd brukar kallas legalitetsprincipen.

I Sverige kommer legalitetsprincipen till uttryck redan i regeringsformens första paragraf ”den offentliga makten utövas under lagarna”. Legalitetsprincipen kan i dag tyckas vara en självklarhet – men inte för populisterna. Där auktoritära populisterna vinner makt marginaliseras oppositionen.

Nazityskland skildras ofta som laglöst och kaotiskt. Men bilden är felaktig. Tidigare lagar fortsatte att gälla på många områden: affärsavtal, kontraktsrätt, äktenskapsrätt och så vidare. Den tyske juristen Ernst Fraenkel har beskrivit den nazistiska staten som en ”dubbelstat”. Vid sidan av den normala rättsordningen växte en ”godtycklig stat” fram. Reglerna var oförutsägbara och syftade till att förtrycka fackföreningsaktiva och den politiska oppositionen. Samma system användes även mot judar och andra grupper. Maktutövandet var fullständigt godtyckligt samtidigt som

UNGERSK STREJKRÄTT SOM INTE KAN PRAKTISERAS

När Viktor Orbán blev premiärminister 2010 var en av hans första åtgärder att kraftigt begränsa förenings- och strejkrätten. Innan en stridsåtgärd träder i kraft måste facket ha en uppgörelse med arbetsgivarna om den servicenivå som ska gälla under det att arbetet ligger nere. En sådan uppgörelse är i praktiken omöjlig att få till. Arbetsgivaren vill att strejken inte alls ska märkas – medan facket vill att konsekvenserna är så omfattande som möjligt. Om parterna inte kan nå en uppgörelse avgör domstol vilken servicenivå som ska gälla. Även om domstolen ska hantera ärendet skyndsamt så tenderar prövningen att ta lång tid på sig. Det har hänt att domstolar aldrig kommer till något beslut. Till detta kommer även att Orbán har tagit makten över domstolarna genom att avskeda tidigare domare och ersätta dem med lojala partifunktionärer. Prövningen av strejken blir således politisk i stället för rättslig. Det nya regelverket har i praktiken urholkat strejkrätten i Ungern.

majoriteten av tyskarna fortsatte sina liv i den ”normala” rättsordningen. Inte sällan valde man ”att titta åt ett annat håll” när den ”godtyckliga” rättsordningen drabbade andra.

I varje land där populisterna vinner makten tycks rättsordningen dra mot den ”dubbla staten”. Politiken fortsätter att på ytan fungera som vanligt, men statens roll förändras, särskilt i näringslivet. Affärsmän som inte är lojala med den politiska regimen utsätts för djupgående granskningar av skatteverket, medan lojala affärsvänner inte granskas alls. I Putins Ryssland är den dubbla staten satt i system. Godtycket sprider ut sig.

Populister kan också, som i Ungern, använda staten för att locka utländska företag. Bakgrunden till de så kallade ”slavlagarna” och förändringarna av strejkrätten är förhoppningen att ”minskad ekonomisk och politisk friktion” ska attrahera investeringar från Västeuropa, inte minst tysk bilindustri. 📖

Rättsreglernas praktiserande

Rättssystemet måste förstås i en praktisk kontext. Det är inte tillräckligt att rättsregler ger ett visst teoretiskt skydd för fackföreningar eller jour-

nalister. I samhällsuppdraget sätter vi det praktiska utövandet av rättigheterna i centrum.

Åren efter första världskriget var inte bara ett genombrott för demokratin. I många länder var det även en rättsideologisk revolution – inte minst i Sverige. Rättssystemet hade tidigare varit ett instrument för upprätthållandet av klassamhället. Hur rättsreglerna fungerar i praktiken blev nu en viktig fråga.

Med rättsrealismen kunde rättssystemet i stället göras till ett system i demokratins tjänst. Äldre föreställningar om en högre absolut rätt utgående från "gud", "förnuft" eller "natur" försvann. Abstrakta begrepp som "rättigheter" och "skyldigheter" utsattes för noggrann granskning. Begreppen skulle bli verifierbara. Vad innebär en rättighet – eller skyldighet – i praktiken?

Framstående rättsvetare, inte minst socialdemokraterna och professorerna Östen Undén och Vilhelm Lundstedt, argumenterade för att rätten skulle vara ett system av handlingsregler för och av staten. Genom att grunda rättssystemet i faktiska och verifierbara omständigheter begränsades utrymmet för personligt präglade värderingar hos aktörer i rättssystemet – det vill säga reaktionära och konservativa domare.

Rättssystemet blev i stället ett instrument för alla samhällsklasser i hela samhällets tjänst. Rätten upphörde att tjäna den makt som fanns samlad i de kapitalägande högre samhällsklasserna. Rätten blev ett instrument för att uppnå politiska mål – ett redskap för demokratisk förändring.

I samhällsuppdraget är det viktigt att reflektera över reglernas "verklighet". Hur kommer ett regelverk att påverka löntagare i praktiken? Samhällsuppdraget handlar om att stå upp för regler som är realistiska.

"Land ska med lag byggas"

Ofta tas initiativ till ny lag eller lagändring av regeringen utifrån ett önskemål om att reglerna ska ändras. Även införlivandet av EU-beslut kan kräva förändringar av lagar. Regeringen har ett regeringskansli till sin hjälp att styra riket. Lagstiftningsprocessen inleds vanligen med tillsättandet av en utredning bestående av experter. Slutsatserna av utredningen publiceras i serien Statens offentliga utredningar (SOU-serien).

SOU:n skickas sedan på remiss till olika intressegrupperingar, univer-

sitet, myndigheter och andra grupper som kan tänkas beröras av förslaget. Remissinstanserna ges på detta sätt möjlighet att yttra sig över utredningens förslag.

Ibland görs utredningar även direkt av regeringskansliets departement. Utredningen publiceras då i Departementsserien, förkortat Ds. Även en Ds kan gå på remiss för yttrande av intresseorganisationer och myndigheter på samma sätt som en SOU.

Viktigare lagförslag skickas till Lagrådet för att granska om lagförslaget är förenligt med grundlagarna och rättsordningen i övrigt. Lagrådet består av domare i Högsta domstolen och Regeringsrätten.

Om regeringen nu vill fortsätta och lägga fram ett förslag till ny eller ändrad lag för omröstning i riksdagen görs det i form av proposition. Frågan bereds därefter i ett av riksdagens utskott, som presenterar ett utskottsbetänkande.

Slutligen kan riksdagen fatta beslut genom omröstning. Om riksdagen röstar igenom den nya lagen eller förändringen utfärdar regeringen lagen så att den officiellt kan träda i kraft. Lagar i Sverige publiceras i Svensk Författningssamling, som förkortas SFS.

MÅLET FÖR RÄTTSVÄSENDET ÄR DEN ENSKILDES RÄTTSSÄKERHET OCH RÄTTSTRYGGHET

”Rättssäkerhet innebär att rättsskipning och annan myndighetsutövning ska vara förutsebar och enhetlig samt bedrivs med hög kvalitet. Med rättstrygghet menas att enskilda personer och andra rättssubjekt ska vara skyddade mot brottsliga angrepp på liv, hälsa, frihet, integritet och egendom. Avgörande är att rättsväsendet tillsammans med det övriga samhället arbetar för att förebygga och bekämpa brottsligheten samt stödjer dem som har drabbats av brott. Rättstryggheten förutsätter också en lättillgänglig ordning för att lösa tvister som uppstår i samhället.”

Från *Det svenska rättsväsendet*, Justitiedepartementet (2015).

Den tyske kanslern Otto von Bismarck ska ha sagt att ”folk mår bäst av att inte veta hur korv och lagar kommer till”. Den svenska lagstiftningsprocessen får dock anses synnerligen genomtänkt och utarbetad. I svensk rätt har lagens förarbeten, de dokument som föregår lagstiftningen, stor betydelse för hur lagen ska tolkas och förstås.

Hur lagstiftning antas varierar kraftigt mellan olika länder. Likaså finns stor variation i traditionerna av vilken betydelse förarbete har för tolkning av lagstiftningen. Hur mycket oklarheter som lagens förarbeten lämnar efter sig avgör tolkningsutrymmet för domstolar.

När förarbeten har en stor roll blir den demokratiska och politiskt beslutande makten starkare. En sådan ordning är dock inte given. I många länder kan demokratiskt och formellt beslutade regler ogiltigförklaras av konstitutionella domstolar. I Sverige granskas dock lagarnas förenlighet med grundlagarna innan antagande och underkastas offentlig debatt. I många andra länder sker sådan granskning först efter att lagen antagits. I samhällsuppdraget handlar det om att stå upp för granskning innan lagarna antas. Efterhandsgranskningar ökar möjligheterna för godtyckliga bedömningar hos enskilda domare.

Hur säkerställs efterlevnaden rättsreglerna?

Alla gemensamma regelverk kräver efterlevnad för att respekteras. Utan fackens kontroll av kollektivavtalen riskerar villkoren på arbetsplatsen att försämrats. Ibland används begreppet ”rättsväsendet” för att beskriva alla de myndigheter som i praktiken upprätthåller lag och ordning. I första hand brukar man räkna polis, åklagare, domstolar och kriminalvård, men även andra myndigheter kan ha uppgifter som knyter an till upprätthållandet av lag och ordning, exempelvis rättsmedicinalverket och kronofogdemyndigheten. Men att säkerställa efterlevnad av regler handlar inte enbart om att utreda och döma för redan begångna brott. En stor del av rättsväsendets verksamhet handlar i praktiken om att förebygga brott. Starka samhällsvärn med skola, socialtjänst, penningreglering, bostads- och arbetsmarknadspolitik och mycket annat underlättar arbetet för rättsväsendet.

Polisens uppdrag är att minska brottsligheten och öka tryggheten. Polisen ska förebygga, förhindra och upptäcka brottslighet, övervaka allmän

ordning och säkerhet, och utreda brott. Polisen har också andra arbetsuppgifter, exempelvis att hantera vapenlicenser.

Åklagaren har en central roll inom rättsväsendet: att utreda brott, att fatta beslut om åtal ska väckas samt att företräda staten i domstolen. När det finns anledning att anta att ett brott har begåtts inleds en förundersökning. I regel leder åklagaren förundersökningen medan polisen utför själva utredningsarbetet. Åklagaren följer hela tiden utredningen och tar ställning till vilka åtgärder och beslut som krävs.

Domstolarnas grundläggande uppgift är att se till att den åtalade får sin sak opartiskt prövad. Domstolarna har en självständig ställning. Det innebär att varken riksdagen, regeringen eller någon myndighet får bestämma hur en domstol ska döma i det enskilda fallet. Allmänheten ska ha insyn i rättskipningen, vilket i regel innebär att allmänheten har tillträde till förhandlingar och andra sammanträden som hålls av domstolen och har rätt att ta del av handlingar i mål och ärenden, men i vissa mål råder sekretess.

Kriminalvården ansvarar för fängelser och häkten. Uppdraget är inte bara att låsa in brottslingar, utan även att arbeta för att antalet återfall i brott ska minska.

OFFENTLIG OCH PRIVAT RÄTT

Inom juridiken skiljer man på offentlig rätt och civilrätt. Offentlig rätt handlar om den offentliga makten och hur den utövas. Det är relationen mellan statsmakten och den enskilde. Straff- och processrätt hör hit, liksom förvaltningsrätten med skatterätt, migrationsrätt och kommunalrätt. Offentlig rätt är ”vertikal”. Mål mellan det offentliga och enskilda avgörs i förvaltningsdomstolar. Civilrätten handlar om relationer mellan enskilda. Privata aktörer kan vara du själv som konsument eller arbetstagare, men även företag. Civilrätten består av många rättsområden: avtalsrätt, skadeståndsrätt, arbetsrätt och familjerätt osv. Tvister mellan enskilda avgörs i regel i allmän domstol, men för vissa typer av tvister finns särskilda domstolar. Arbetsdomstolen är ett exempel på en specialdomstol som handlägger tvister på arbetsmarknaden.

I Sverige bestämmer riksdagen hur polisen i Sverige ska arbeta och vad polisen ska göra. Att myndigheter följer lagar och förordningar är mycket viktigt för att upprätthålla förtroendet för samhällsvärnen.

Hierarkier i en rättsordning

Det mest effektiva sättet att framtvinga en viss syn på saker och ting är att helt enkelt ta ett synsätt för givet. Inte sällan är det precis så en rättsordning fungerar. Man föreställer sig gärna att rättsordningen består av en samling regler som upprättats som handlingsprogram i ett samhälle. Men vad som är gällande rätt är sällan givet. För det mesta måste lagen tolkas. Vad som kan verka självklart är ofta inte så självklart som man först tror.

I en rättsordning finns därför regelhierarkier. Riksdagen stiftar grundlag och lag. Regeringen utfärdar förordningar och myndigheter utfärdar föreskrifter. Förordningar och föreskrifter innehåller preciseringar av sådant som följer av lag. Hierarkin mellan reglerna innebär att grundlag står över lag. Lag står över förordning. Förordning står över föreskrift. Riksdagen kan således alltid ändra och upphäva regler på lägre nivå.

Med EU-medlemskapet har svensk rätt underkastats EU-rätten. Överstatlighet är ett begrepp som används för att beskriva att EU:s beslut och regler kan bli direkt tillämpliga i Sverige. EU-samarbetet skiljer sig från andra internationella samarbeten genom principen om EU-rättens företräde. Det "normala" är annars att det krävs riksdagsbeslut för att införliva regler i svensk rätt. Vi återkommer till EU-rätten i kapitel tio.

Även lagarna följer en hierki där grundlagen väger tyngst. En uppfattning är att grundlagens uppgift är att ge de grundläggande spelreglerna för den politiska verksamheten – riksdagens sammansättning, funktionsfördelning mellan riksdag, regering, domstolar, myndigheter med mer. Det som är politikens innehåll ska vara öppet att förändra genom politiska val. Den som förespråkar ett stort demokra-

FOLK MÅR
BÄST AV ATT
INTE VETA HUR
KORV OCH LAGAR
KOMMER TILL.

tiskt handlingsutrymme kan beskrivas som politiskt liberal – vilket alltså är något helt annat än att vara ekonomiskt liberal. Möjligheten att praktisera rättigheterna utgör det ”liberala” i en ”liberal demokrati”.

En motsatt uppfattning är att grundlagen även ska garantera ett visst politiskt innehåll. Om man väljer att betrakta EU-fördragen som grundlagar kan EU-samarbetet beskrivas som en extrem form av materiell politik där ekonomiska friheter överordnas politiska friheter. När grundlagen reglerar politikens innehåll begränsas även demokratins verkningsområde. Uppfattningen kan beskrivas som politiskt illiberal. Inte sällan förenas uppfattningen, politisk illiberalism, med en föreställning om ekonomisk liberalism.

En mindre kontroversiell begränsning av den politiska verksamheten är ett konstitutionellt skydd för grundläggande rättigheter. Grundlagskydd bidrar till att skydda människor och föreningar mot politiska beslut. I Sverige utgörs grundlagsskyddet av regler som förhindrar tillfälliga majoriteter från att fatta beslut som begränsar grundläggande fri- och rättigheter utan mellanliggande riksdagsval.

I Sverige har dessutom Europarådets konvention om mänskliga rättigheter från 1950 fått särskild status. I regeringsformen har det tagits in ett förbud att införa lagar eller andra föreskrifter som strider mot konventionen om mänskliga rättigheter.

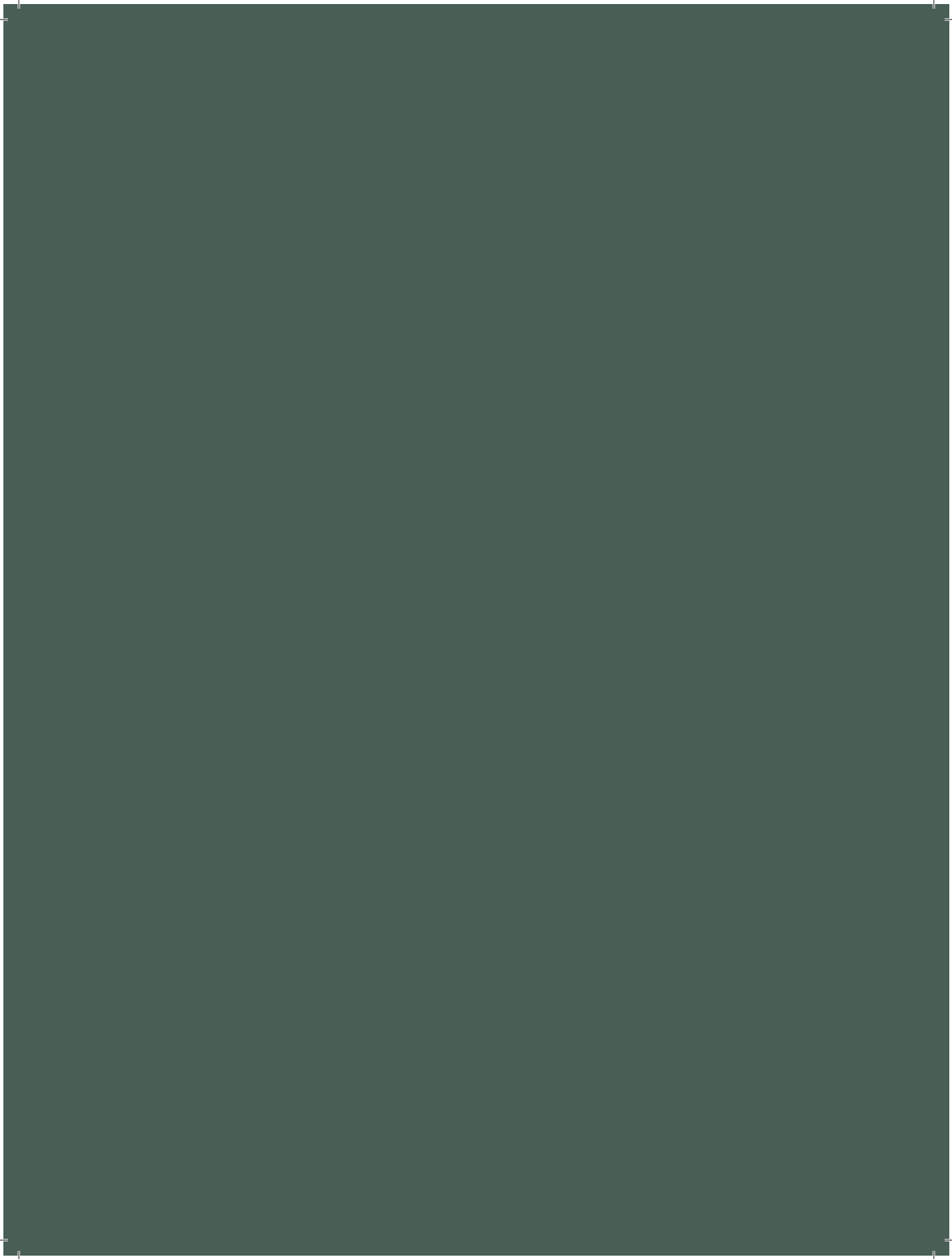
Minimera godtycket och göra samhället begripligt

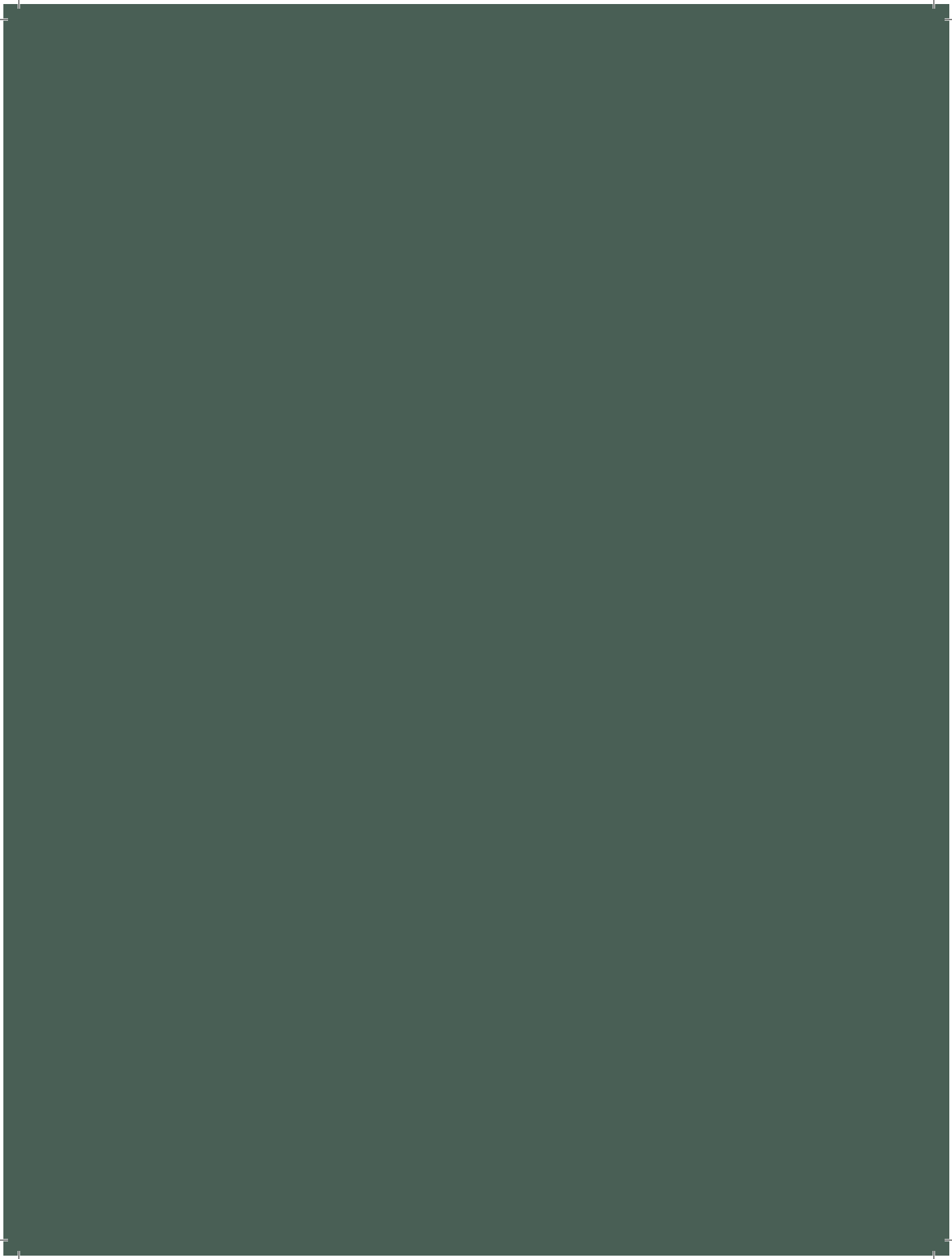
För att ett samhälle ska fungera krävs det att människor upplever att saker och ting fungerar ungefär som man förväntar sig. Ett grundläggande krav på rättvisa handlar ytterst om att samhället görs begripligt. Samhällsuppdraget är att försvara rättsordningens grundläggande funktion. Genom rättsstaten skapas en känsla av ordning och reda. I detta ingår även att begränsa utrymmet för godtyckligt maktutövande.

Flera av de principer som behandlats i det här kapitlet bidrar till att göra samhället mer rättvist och förståeligt. Likhhet inför lagen, förenings- och yttrandefrihet, legalitetsprincipen och andra grundläggande principer lägger grunden för rättsstaten. Utan en upplevelse av rättvisa kan ett samhälle inte långsiktigt hålla samman.

I samhällsuppdraget kan det i praktiken vara svårt att särskilja rättsstaten från demokratin. Det är rättsstaten, tillsammans med institutio-

nerna som behandlas i nästa kapitel, som ger demokratin dess innehåll. Man kan jämföra det med en krukväxt. Inga plantor kan leva utan jord, vatten och näring. Det har populisterna insett och riktar därför sin kraft mot demokratins förutsättningar. Samhällsuppdraget är att fylla demokratin med innehåll. Motståndarna, populisterna, vill tömma demokratin på innehåll.

KAPITEL ÅTTA

INSTITUTIONER OCH ORGANISATIONER:

FÖRUTSÄTTNINGARNA FÖR ETT LEVANDE CIVILSAMHÄLLE

ATT SAMHÄLLET'S INTRESSESAMMANSLUTNINGAR kan konkurrera om folkligt stöd och röster i fria politiska val är en av de mest grundläggande förutsättningarna för en demokrati. Frihet att yttra sig och bilda föreningar handlar om just detta.

I ett otyglat kapitalistiskt samhälle tenderar makten över staten att samlas hos de förmögna eliterna. För att konkurrensen om regeringsmakten ska fungera krävs gemensamma spelregler och strukturer som jämnar ut villkoren. En demokrati förutsätter således gemensamma institutioner.

Att en politisk ledare, eller politisk intressegruppering, måste konkurrera om makten skiljer demokratin från diktaturen. Det är för alla makt-havare frestande att begränsa konkurrensen om makten. Det är genom åtgärder för att minska politisk konkurrens som den auktoritära ledaren visar sig. Vår tids populist, exempelvis Rysslands president Vladimir Putin eller Ungerns statsminister Viktor Orbán, vill i praktiken tömma institutionerna på innehåll.

En demokrati förutsätter politiska och civila rättigheter som kan praktiseras. Utan grundläggande rättigheter såsom demonstrations-, förenings- och yttrandefrihet blir demokratin ett skådespel. För att ett parlamentariskt val ska vara rättvist krävs verklig konkurrens mellan intressesammanslutningar.

Det är samhällets egna organisationer, där människor självständigt bildar egna sammanslutningar, som lägger grunden till demokratins viktigaste

institutioner. Det är människor som sluter sig samman och agerar tillsammans som ger demokratin innehåll. Synnerligen viktiga är facken. Demokratin har vuxit fram tillsammans med fackföreningsrörelsen. Starka fack och arbetsgivarorganisationer ger ett starkt fundament för demokratin.

Men även andra institutioner, vid sidan av arbetsmarknadens parter, bygger upp och möjliggör demokratin. Det handlar exempelvis om fria medier och opinionsbildning, politiska partier, universitet och akademisk frihet, kyrkor och religionsfrihet.

Utan samhällsorganisationer och grundläggande rättigheter finns i praktiken ingen demokratisk process; makten samlas i stället hos de förmögna samhällseliterna. Samhällsuppdraget rymmer en viktig uppgift: att praktisera demokrati och värna de regler som möjliggör demokratins fortlevnad.

Kampen om institutionerna

Ett kapitalistiskt samhällssystem tenderar att generera ökad ojämlikhet. Samma sak som gäller för ekonomisk ojämlikhet tycks gälla för politisk makt: ett slags gravitationskraft som drar allt mer makt och förmögenhet till dem som redan har makt. Och motsatsvis: maktlöshet och utsatthet tycks gå i arv.

Starka institutioner kan förhindra att makten koncentreras till de kapitalstarkaste. Rik och fattig kommer alltså inte att värdera alla samhällsinstitutioner på samma sätt. Institutioner är inte värde- eller intresseneutrala. Starka fackföreningar och en stat som upprätthåller praktiserandet av förenings- och yttrandefriheten gynnar ekonomiskt arbetarklassen mer, men i längden tjänar alla på det.

Fram till demokratis genombrott ansågs krav på införande av fullständig demokrati vara ansvarslost. Den ansvarsfulle samhällsmedborgaren förväntades vara motståndare till ett styre av massorna. I detta låg även ett maktperspektiv. Ett statstyre genom folket minskade de förmögna makt.

Kring nästan varje institution pågår en ständig intressekamp. Fackliga organisationer gör att löntagarna stärker sin maktställning på arbetsmarknaden. Stark A-kassa gör arbetslösheten mindre riskfylld, vilket kan göra en löntagare modigare på sin arbetsplats. Fri och obunden media tillåter politiska uppfattningar att göra sig hörda. Men att andra röster kan göra sig hörda ligger inte självklart i makthavarnas intresse.

Marknadsliberaler tenderar konsekvent att förespråka en försvagning av staten. Krav på svagare fack och demokratiska institutioner har varit vägledande för marknadsliberaler – allt utifrån ett makt- och klassperspektiv.

Demokratiska socialister hävdar motsatsen. Inte bara vill man se en stark stat som bidrar till att realisera värnet utan praktiserandet av rättigheterna sätts i centrum. En rättighet som inte kan praktiseras blir i verkligheten poänglös.

Angrepp från populister

De i praktiken allvarligaste angreppen mot fri yttrande- och föreningsrätt kommer från populister. Den amerikanske presidenten Donald Trump kallar oberoende media för ”folkets fiende”. Auktoritära makthavare försöker alltid att begränsa politisk opposition och minska medias trovärdighet. Fria fack och medier ses som motståndare.

Populister har visat sig vara listigare än fascister och diktatorer. Vår tids populister utövar oftast inte ett direkt förtryck av den politiska oppositionen och media. Att fångsla journalister är ”dålig publicitet”. Populisten likställer i stället den egna politiken och personen med ”nationens intresse”. All kritisk granskning av den egna politiken kan därför avfärdas som varandes i strid med nationens intresse.

En annan försvarslinje för populister är att ifrågasätta fria mediers legitimitet. ”Vem valde dig?”, kan en ogenerad populist fråga en journalist. Demokratin ska inte vara journalisternas tyranni, tänker populisterna.

Populister förstår även att reglera villkoren för ägandet av medierna. Inte sällan låter man lojala näringslivsföreträdare ta över viktiga tidningar, tv-stationer och annan media med hjälp av konkurrensrättsregler och konfiskationer med svepande hänvisningar till ”nationellt intresse”. Genom att skapa en ägandekonzentration av massmedier hos lojalister inom den egna politiska klanen kan kampen om den politiska makten begränsas.

Oberoende organisationer, inte minst fack, utgör en särskild utmaning för populister. De försvarar för dem att göra anspråk på att vara de enda ”sanna representanterna” för folket. För att förhindra fack och politiska demonstranter att verka begränsas ofta möjligheterna att praktisera förenings- och yttrandefriheten.

Inte sällan angriper populisterna fackföreningar och civilsamhället genom att påstå att det endast rör sig om organisationsintressen hos en facklig samhällselit som inte alls företräder vanligt folk. I Ungern, Ryssland och Turkiet har man även försökt att göra civilsamhällets organisationer till "utländska agenter". Politiska motståndare kan på det sättet avfärdas som konspirationer från utlandet.

I samhällsuppdraget ligger att vara vaksam mot populisternas argument, men även att förhindra att facket blir det som populisterna angriper – ett organisationsintresse bestående av en samhällselit. Samhällsuppdraget är att praktisera demokrati.

Institutioner är nödvändiga

Institutioner har vuxit fram för att hantera samverkansproblem. Många är så självklara att vi inte ens reflekterar över dem – familjer, domstolar, kyrkor, stat, företag eller fack. Våra institutioner säkerställer att mänskliga gemenskaper kan upprätthållas över tid.

Vissa saker kan en enskild människa uträtta på egen hand. Men det mesta vi gör kräver samverkan med andra. Nästan all samverkan – i synnerhet när vi bygger landet – kräver någon form av samordning.

Vi kan aldrig vara säkra på att andra vill samma saker. Våra motiv är sällan samstämmiga. Hur vi påverkar varandra i syfte att uppnå de mål var och en av oss finner önskvärda är en utmaning. Att tillsammans lösa motsättningar mellan olika intressen och värderingar kräver gemensamma strukturer – institutioner.

Det är även genom dessa strukturer vi kan skapa allmän acceptans för procedurer och former för beslutsfattande. Exempelvis behöver inte riksdagen varje år förhandla hur beslut tas. Institutioner bidrar således till långsiktig samverkan och stabilitet i ett samhälle.

Förenklat finns det tre olika sätt att skapa lojalitet till gemensamma institutioner. För det första kan man hota med straff. För det andra kan man genom betalning försöka att köpa lojalitet. Det tredje alternativet är att skapa institutioner med gemensamma intressen och mål. Alternativ ett och två skapar sällan varaktig lojalitet. Det är först när vi uppfattar något som vårt eget, känner en stark delaktighet och lojalitet, som starka institutioner uppstår.

Staten jämnar ut

En demokrati förutsätter processer, vilket i sin tur möjliggörs av att olika intressegrupperingar kan använda förenings- och yttrandefriheten. En politik som enbart fokuserar på resultatet – politikens utfall – är farlig. Om den demokratiska processen helt hamnar i bakgrunden är diktaturen inte långt borta. Den som hävdar att det viktigaste i en demokrati är resultatet riskerar att göra sig själv till auktoritär förmyndare.

Förutsättningarna och de praktiska möjligheterna för olika intressen att sluta sig samman, bilda opinion och delta i demokratiska processer skiljer sig åt. En av statens viktigaste uppgifter är därför att möjliggöra för så många som möjligt att delta – och göra skillnad – i de demokratiska processerna.

Staten har flera olika redskap eller metoder för att möjliggöra en mer jämbördig konkurrens. Ett sätt är att ekonomiskt understödja sammanlutningar. Det kan handla om direkta partibidrag eller organisationsbidrag. Men även skattepolitiken kan understödja föreningslivet genom skatteavdrag eller momsbefrielse.

Lag och bestämmelser kan bidra till att stärka, men även försvaga, olika intressegrupperingars position. Även arbetsrättens grundläggande funktion kan beskrivas på det sättet. I anställningsrelationen är makten mellan den som köper och den som säljer arbete i regel ojämnt fördelad. Arbetsrätten jämnar ut makten på arbetets marknad. Samma sak gäller för hyresrättslagen och andra områden där makten mellan aktörerna är ojämnt fördelade. På samma sätt är det i politiken, möjligheten att delta måste jämnas ut. s. 166

Politiska partier

En demokrati utan politiska partier är omöjlig. Det är kampen om regeringsmakten, mellan politiska partier, som avgör om ett samhällssystem är demokratiskt. Att tänka på partier som en konsekvens av demokratin bär tankarna fel. Politiska partier skapade demokratin. De är mittpunkten för demokratin och spelar en både avgörande och kreativ roll. I sammanhanget bör nämnas att det var fackföreningar som bildade det Socialdemokratiska arbetarpartiet 1889, flera decennier innan demokratin genomslags.

LAGSTIFTNING JÄMNAR UT MAKTBALANSEN

Det är i förhandlingarna om priset på arbete som en enskild löntagares svaghet blir tydlig. Få löntagare har så stark ställning att de i längden kan avstå från att ingå ett avtal om att sälja sitt arbete. Arbetsgivaren har en starkare ställning och kan normalt välja att köpa arbetskraft från andra löntagare. Kostnaden för en misslyckad förhandling är nästan alltid större för löntagaren. Nästan alla lever på sin lön. Att löntagare har unika kompetenser och kunskaper är mer sällsynt än vi tror – även om många själva tror att de är unika för arbetsgivaren. Oundgängligheten är alltid kortvarig. Huvudregeln består: den som säljer arbete har en svagare ställning. Medbestämmandelagen (MBL), lagen om anställningsskydd (LAS), diskrimineringslagen, arbetstidslagen, studieledighetslagen och så vidare har en gemensam grundläggande funktion i att stärka upp och jämna ut maktbalansen mellan parterna på arbetsmarknaden.

Partiernas uppgift är att binda samman folk och makthavare. Auktori-tära ledare föreställer sig gärna att relationen är enkelspårig, men förhål-landet måste gå åt båda hållen. Genom att engagera sig i politiska partier kan vanliga medborgare utöva inflytande över politiska ledare och få dem att bindas till att genomföra program och reformer.

Politiska makthavare behöver politiska partier som grund för deras status som ledare, men även för politikens innehåll. Utan partiorganisa-tion blir det svårt att orientera sig i samtiden.

För varje politiskt parti i regeringsställning är det frestande att använ-da staten till att stärka den egna maktpositionen i förhållande till opposi-tionspartierna. Det krävs både regler och gemensamma uppförandekoder för att förhindra detta. Förutsättningar för verklig opposition skapas ge-nom ett starkt skydd för yttrande- och föreningsrätt och ömsesidigt eko-nomiskt stöd, men även genom att odla gemensamma värden.

Att odla en god politisk kultur kräver tid och stabilitet. Det handlar om att ge utrymme för varandra. Att vara sitt ”bästa jag”, men även att förli-ta sig på att den politiska motståndaren kommer att vara sitt ”bästa jag”.

PARTISTÖDET – FRÅN RIKSDAGENS HEMSIDA:

Fria partier, fri nyhetsförmedling och opinionsbildning är grundläggande inslag i en demokrati. Partierna spelar en betydelsefull demokratisk roll som opinionsbildare och ger väljarna alternativ, kunskap och möjlighet att påverka, delta och ta ansvar.

Därför får politiska partier offentligt ekonomiskt stöd. Stödet från staten och riksdagen är den största inkomstkällan för partier på riksnivå. Partistödet ger politiska partier möjlighet att arbeta långsiktigt utan att vara beroende av olika bidragsgivare. Det är inskrivet i lag och ges i flera former:

Staten ger stöd till partiernas allmänna verksamhet. Riksdagen ger stöd till partigruppernas och riksdagsledamöternas arbete i riksdagen.

Partierna bestämmer till stor del själva vad bidragen ska användas till. Staten och riksdagen kontrollerar inte hur partierna använder det offentliga partistödet.

Staten och riksdagen bidrar med ungefär 470 miljoner kronor om året till partierna. Det offentliga partistödet är den största inkomstkällan för de politiska partierna.

Staten ger stöd till den allmänna verksamheten i partier både i och utanför riksdagen. Valresultatet styr hur mycket pengar partierna får.

Några av de värden som möjliggör en demokrati och som måste upprätthållas för att samhället långsiktigt ska hålla samman är:

- upplevelsen av ett gemensamt ansvar för helheten
- måttfullhet i ord och handling
- förhandling och kompromiss
- förståelse för meningsmotståndaren.

Samma värden präglar samhällsuppdraget. s. 168

Fackföreningar i en demokrati

Den brittiske statsvetaren Harold Laski skrev att när någon deltar i facklig utbildning är det oundvikligt för personen att inte inse hur det fackliga relaterar till den omgivande världen. Man kan säga att ur förståelsen av det fackliga uppdraget växer även insikten om samhällsuppdraget fram.

POLITIK MED MÅNGA UTKIKSPOSTER

Tage Erlanders tid som statsminister framstår i dag för många som den ”goda tiden”. Kanske uppfattas den som mer optimistisk och pragmatisk? Världen skulle bli en bättre plats. Tillsammans reste vi oss ur mörkret. Samhället var i rörelse.

Framtiden bar på förhoppningar – men skapade också förväntningar.

Erlander framstår som en människa som var besatt av att förstå samtiden.

Viljan till att förstå samhället gjorde att han samlade till sig människor som med olika perspektiv bidrog till uttolkandet av samtiden.

Av Erlander lär man sig att förståelse av samtiden kräver många utkiksposter. Det är inte tillräckligt att i diagram fånga ekonomi-statistiska samband. Inte heller är opinionsmätningar en trygg plats. Perspektiven måste vara mångfaldiga. Det gäller att skaffa ”fri sikt” för tanken, men även att vara villig att röra sig mentalt. Allt är kanske inte vad det utger sig för att vara. Hur kan ett och samma problem förstås med ett rättslig-, ekonomiskt-, sociologiskt-, medicinskt-, eller varför inte ett skönlitterärt perspektiv?

Tage Erlander betonade betydelsen av möten. Det är i mötet med människor, där egna föreställningar bryts mot andras bilder, som en fördjupad kunskap kan formas. Lyssnandet kan göras till en dygd. Genom lyssnandet får mötet mening. Att lyssna är en aktiv handling, ett engagemang i en annan människas tankar, där man inte låter den egna förförståelsen ta över.

Från utkiksposterna och många möten bildas mönster och bilder, som ett slags ekonomiskt och socialt kalejdoskop, som lägger grund till en samlad förståelse av samtiden. Tvivel och ständiga omprövningar blir en tillgång. Världen är i ständig förändring. Och vi förändras med världen. All förståelse av samtiden blir temporär.

De regler och bestämmelser som avgör ramverket för fackliga förhandlingar avgörs genom lagstiftningen. Allt sedan bildandet av Socialdemokratiska arbetarpartiet och Landsorganisationen i Sverige (LO) har fackets engagemang i politiken varit stark. Det är svårt att föreställa sig en livskraftig demokrati utan starka fack och arbetsgivarorganisationer. Historiskt, och ännu i dag, är det arbetsmarknadens parter – fack och arbetsgivare – som fyller mycket av politiken med praktiskt innehåll.

Demokratins kanske viktigaste självförsvar utgörs av samhällets egna organisationer som tar sin början i människors vilja att bilda och upprätthålla föreningar. Demokratien och de politiska institutionerna i länder med starka arbetsmarknadsparter och kollektiv självreglering är mer robusta. Genom att föreningsrätten praktiseras skapas en kontinuerlig politisk bearbetning där människors erfarenheter kan förankras i en demokratisk anda. Utrymmet för både populism och teknokrati kan begränsas.

Genom samhällsuppdraget bidrar man med att bekämpa populism och odemokratiska krafter. Facket kan genom enträgen och organiserad op-

FACKLIG PÅVERKAN PÅ SOCIALDEMOKRATERNA

”Det är viktigt från fackligt håll att behålla den form av ’personunion’ som hittills funnits [mellan fack och Socialdemokratiska partiet]. Utvecklingen är nämligen den, att de socialdemokratiska representanterna på alla nivåer i mindre utsträckning än förut har arbetslivserfarenheter, de kommer inte från fackligt arbete och aktivitet i grundorganisationerna.

De socialdemokratiska organisationerna domineras alltmer av andra grupper, i första hand av tjänstemän ofta i offentlig tjänst med stimulerande arbetsuppgifter och längre utbildning. Det är dessa grupper som orkar vara politiskt aktiva och de får på så sätt automatiskt förtroendeuppdrag och blir framträdande i kommunalpolitiken.

De välutbildade tjänstemännen behöver för den skull inte vara sämre socialister eller ha en mindre politisk vilja än de människor som kommer från arbetarklassen och har fackliga erfarenheter. Men om socialdemokratiska föreningar, arbetarekommuner, fullmäktigeförsamlingar, lands ting, riksdag och socialdemokratiska regeringar skiljer sig mycket från fackföreningsrörelsen och dess sociala bas är det en fara. Från fackligt håll kan man då uppleva partiet som något skilt från arbetarrörelsen och därmed dess strävanden [...].”

Från Rune Nordin, *Den fackliga arbetarrörelsen*,
Tidens förlag (1983).

position motverka att populism får bred spridning bland medlemmarna och i samhället. En bred facklig närvaro på arbetsplatserna och i medlemmarnas vardag gör att populismen får svårare att etablera sig. Men det yttersta ansvaret för att vinna politiska val måste vila på arbetarrörelsens politiska gren. Fackliga organisationer kan inte ersätta politiska partier.

Varje facklig kurs bidrar till att stärka människors demokratiska förtroende och bildning. Varje dag tränas fackliga medlemmar praktiskt, på arbetsplatser och kursgårdar, för ett aktivt deltagande i demokratin.

En välorganiserad fackföreningsrörelse utövar alltså kollektiv påtryckning på förhållanden som ligger utanför det som i strikt mening tillhör relationen mellan löntagare och arbetsgivare. Genom samhällsuppdraget blir facket en maktfaktor även i den bredare politiska sfären.

Samhällsuppdraget handlar således även om kollektivavtalens och arbetsrättens politiska ramar. Den gruppering som har inflytande över regeringsmakten kan även utöva inflytande över arbetsmarknadens ramverk. Men den svenska modellen vilar samtidigt på en viktig kollektiv insikt – samhällsuppdraget ska inte utövas för att ensidigt flytta fram de egna maktpositionerna. I uppdraget ligger även att beakta och väga in motpartens intressen.

Betydelsen av civilsamhället

Med det civila samhället brukar man avse de strukturer där människor organiserar sig och agerar tillsammans i gemensamma intressen – men skilt från staten och marknaden. I många sammanhang lyfts civilsamhällets centrala roll i en demokrati. Organisationerna ger röst åt olika intressen. Att exempelvis ungdomar kan organisera sig självständigt och formulera sina intressen är inte självklart. Den demokratiska staten måste understödja civilsamhället. Det är framförallt själva organiseringen som är det viktiga.

Civilsamhället kan – precis som facket – fungera som en demokratiskola. Varje årsmöte i en bostadsrättsförening kan beskrivas som en övning i praktisk demokrati där motstående intressen får kompromissa och förhandla. Den som praktiserar demokrati lär sig snart att man sällan helt och hållet får som man vill. Nästan varje framsteg för den egna positionen kräver eftergifter.

Det civila samhället kan beskrivas som det kitt som förenklar och i praktiken möjliggör alla de oräkneliga beslut som måste fattas i vardagslivet. Mycket av våra liv utspelar sig i detta breda fält. Men civilsamhället har många begränsningar och kan inte sättas i motsats till staten (eller arbetsmarknadens självreglerande parter). Civilsamhällets regler är ofta informella och ofta saknas formella beslutsprocedurer. Genom samhällsuppdraget bidrar du med att stadga upp civilsamhället och ge det större räckvidd.

Föreningsfrihet och föreningsrätt

När näringsfriheten infördes i Sverige 1864 blev det som indirekt konsekvens i praktiken även fritt fram att bilda fackföreningar och vidta stridsåtgärder. I förhållande till staten blev bildandet av föreningar, men även rätten att förhandla och agera för föreningen, oreglerad – eller fri kort och gott.

Med framväxande demokrati fick vanligt folk en frihet att samlas, att demonstrera, bilda föreningar och strejka utan att man löpte risk för att statsmakten ingrep med straffande verksamhet. Föreningsförbud var inte aktuellt. I förhållande till staten skapades alltså en frihet – en föreningsfrihet.

En frihet kan beskrivas som passiv, den ger inget aktivt skydd för bildandet av föreningen eller dess intressen. För detta krävs rättigheter. I korthet kan man säga att föreningsfrihet handlar om skyddet mot staten, medan föreningsrätten handlar om hur staten hjälper till att skydda föreningsfriheten mot arbetsgivare och andra som vill angripa en fackförening eller annan organisation.

EKONOMISKT STÖD TILL CIVILSAMHÄLLET

I Sverige är det en gemensam strävan att organisationslivet ska vara livaktigt. Ekonomiskt stöd kan ges i form av statsbidrag, direkt från staten, men även från myndigheter. I dag fördelar Regeringskansliet och cirka 28 myndigheter och förbund statsbidrag till idéburna organisationer. Syftet är i regel att bidra till självständiga och starka organisationer. Inte sällan är det myndigheter som fattar beslut om stöd, exempelvis Kulturrådet, Boverket och myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. Statsbidragen syftar till att skapa bättre förutsättningar för organisationerna att långsiktigt planera och bedriva sin verksamhet. Frivilliga försvarsorganisationer, teater, dans och ungdomsverksamheter är några av de områden som får statsbidrag.

Skillnaden mellan föreningsfrihet och föreningsrätt kan upplevas som hårklyveri. I vardagspråk gör man sällan skillnad på friheter och rättigheter. Men i fackliga sammanhang har åtskillnaden betydelse, exempelvis när det gäller fackliga stridsåtgärder. I Sverige råder strejkkfrihet. Bara de strejker som förbjuds i lag eller avtal mellan parterna är otillåtna. Detta kommer även till uttryck i regeringsformen (kapitel 2 §17): Arbetsmarknadens parter ”äger rätt att vidtaga fackliga stridsåtgärder, om ej annat följer av lag eller avtal”.

I Sverige skyddas föreningsfriheten av grundlagen och utgör en del av de så kallade politiska friheterna. För en demokrati är fri åsiktsbildning avgörande. I praktiken innebär det att varje människa ska kunna hysa vilka åsikter som helst, sprida dem och ges möjlighet att övertyga andra

FÖRENINGSFÖRBUD: ETT FÖRSVAR AV DEMOKRATIN?

En ständigt återkommande fråga i en demokrati är hur föreningar som är öppet främlingsfientliga eller anti-demokratiska ska hanteras. Föreningsförbud i en demokrati har inneboende motsättningar – paradoxer. Först och främst, ”demokratins destruktiva paradox”. Upprätthållandet av förenings- och yttrandefrihet rättfärdigar och möjliggör en demokrati men ger samtidigt de egna motståndarna medel som behövs för att omkullkasta demokratin. En diktator skulle aldrig ge motståndarna rätt att organisera sig och säkerställa yttranderätt. Joseph Goebbels, naziregimens propagandaminister, hävdade att ”det mest komiska med demokratin kommer alltid vara att den gav sina dödliga fiender medlen

att förstöra sig själv”. Den inneboende motsättningen är att demokratiska system inte helt kan förbjuda förenings- och yttrandefrihet.

Den andra paradoxen kan kallas ”självska-deparadoxen”, och är en fortsättning på den första motsättningen. Hur långt kan en demokrati gå för att skydda sig mot de inre motståndarna? När övergår begränsningar av förenings- och yttrandefrihet till att vara av sådan omfattning att demokratin går förlorad? Självskadeparadoxen visar att det kan vara mycket svårt att dra gränsen mellan att begränsa politiska friheter i demokratins namn och att i en auktoritär regim begränsa demokratin i syfte att ”försvara demokratin”.

I Weimarrepubliken orsakade frågorna intensiva debatter. Den liberale rättsvetaren Hans Kelsen hävdade

om deras riktighet. Föreningsfriheten innebär att man kan bilda opinion tillsammans med andra som grupp. 📖

Yttrandefrihet

I Sverige skyddas yttrandefriheten i grundlag. Alla i Sverige är försäkrade yttrandefrihet gentemot det allmänna. Yttrandefriheten lägger grunden för en öppen debatt. Utan fritt informationsflöde går det inte att bilda sig en egen åsikt. 📖 s. 174

Yttrandefriheten handlar om relationen till staten – det allmänna. För den som är anställd i offentlig verksamhet råder således en relativt vidsträckt rätt att uttala sig om förhållanden hos den egna arbetsgivaren.

• att vad som skiljer demokratin från
• auktoritära system är erkännandet av
• att ingen absolut sanning existerar.
• Kelsen menade att en ”absolut syn på
• världen” kokar ner till en ”auktoritär
• syn”, medan ett ”kritisk och relati-
• vistiskt synsätt” leder till en ”demo-
• kratisk hållning”. Kelsen ansåg att
• demokratins grundläggande uppgift
• var att representera folkviljan. Tra-
• giskt nog kan det ibland innebära att
• några demokratiska representanter
• är anti-demokrater. Kelsen menade
• att man inte kan tvinga medborgarna
• till att bli demokrater, man får helt
• enkelt bilda folk och långsiktigt förlita
• sig till människans bättre sidor. Karl
• Löwenstein, även han liberal, var av en
• annan uppfattning. Han ansåg inte att
• politiska institutioners huvudsakliga
• uppgift är att reflektera folkviljan.

Uppdraget för regering och riksdag är
snarare det omvända, att förhindra att
folk använda sina demokratiska rättig-
heter till att stödja auktoritära ledare.
En av statens viktigaste uppgifter är
att begränsa förenings- och yttrande-
frihet för de politiska organisationer
som hotar demokratin. Löwenstein var
övertygad om att demokratiska insti-
tutioner kunde blomma endast under
ledning av en klok och ansvarstagande
politisk elit. Löwenstein hävdade att
demokratin måste upprätthålla en
misstänksam hållning mot folket. Man
måste skydda folk från den ”mörka
energi” som demagoger erbjuder. De-
mokratins institutioner måste därför
stå ovanför folkviljan. Hur man balan-
serar mellan Kelsens och Löwensteins
olika synsätt är inte självklart. Man
kan tycka olika.

Inom den privata sektorn är yttrandefriheten betydligt mer begränsad.

Men yttrandefriheten är inte absolut. Den kan begränsas genom lag, men bara för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen måste även vara proportionerlig och ändamålsenlig. Inte heller får den utgöra ett hot mot fri åsiktsbildning. Men var

gränserna för yttrandefriheten går är i praktiken svårt att säga.

REGERINGSFORMEN ANDRA KAPITEL GRUNDLÄGGANDE FRI- OCH RÄTTIGHETER

Opinionsfriheter 1 § Var och en är gentemot det allmänna tillförsäkrad

- 1 yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor,
- 2 informationsfrihet: frihet att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden,
- 3 mötesfrihet: frihet att anordna och delta i sammankomster för upplysning, meningsyttring eller annat liknande syfte eller för framförande av konstnärligt verk,
- 4 demonstrationsfrihet: frihet att anordna och delta i demonstrationer på allmän plats,
- 5 föreningsfrihet: frihet att sammanluta sig med andra för allmänna eller enskilda syften, och
- 6 religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion.

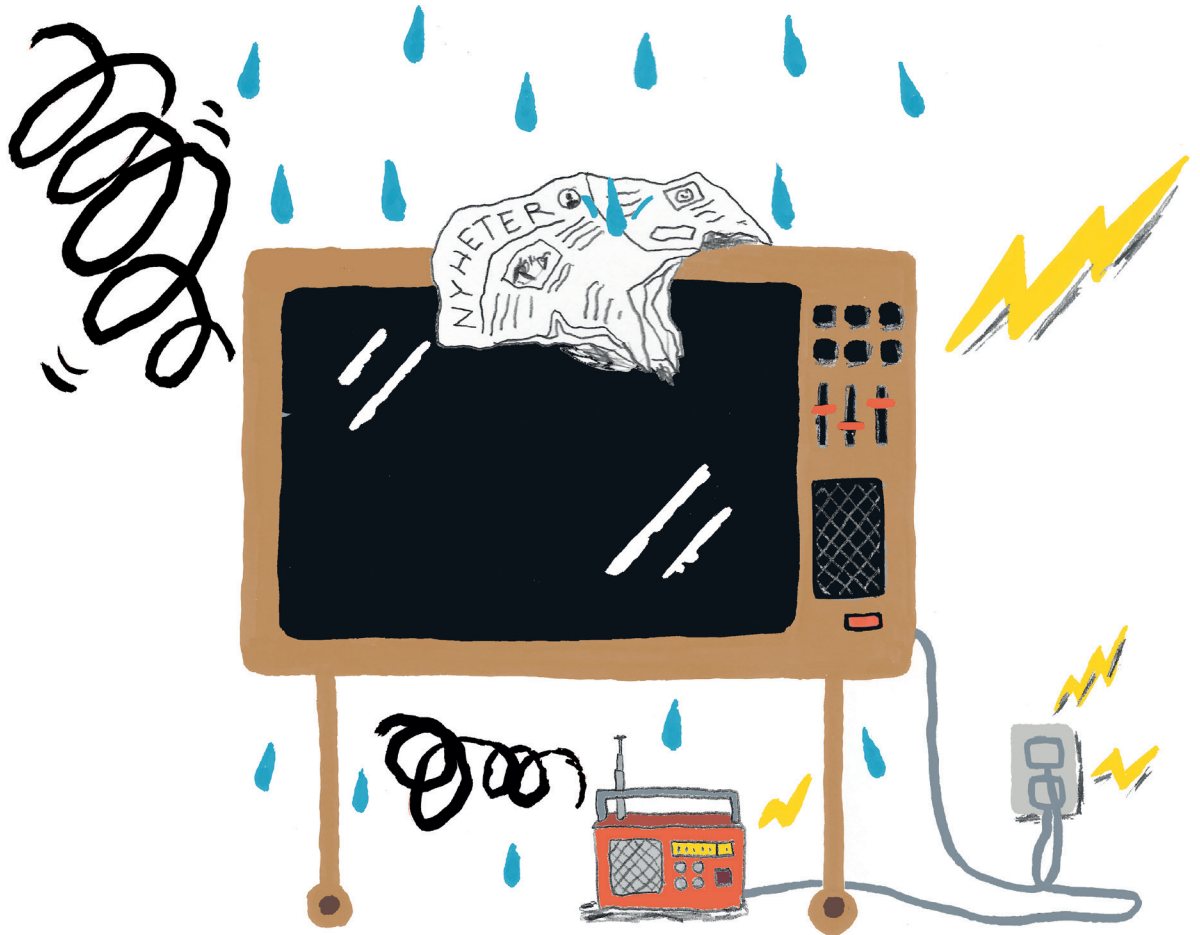
Medier och opinionsbildning

Människan lever sitt liv genom bilder. Hur vi bygger våra uppfattningar är en kamp mellan olika intressen. Men även om medierna befinner sig mitt i korselden mellan intressen finns även ett bredare ansvar: att förmedla information, bidra med folkupplysning och underlätta meningsutbytet.

För en demokrati är ett fritt meningsutbyte en nödvändighet. Vem som har möjlighet att yttra sig – och om vad – har stor betydelse för demokratins funktionssätt. Utan ett fungerande meningsutbyte mellan olika intressegrupperingar blir kampen om makten i ett samhälle ojämn.

Inte sällan förespråkar marknadsliberaler mer marknadskrafter för medierna. Men ”mediemarknaden” är som vilken marknad som helst – konkurrens leder inte med nödvändighet till mångfald. En demokratisk socialist inser att medier är viktiga för ett samhälle, allt för viktiga för att överlåta på marknadskrafterna att självständigt hantera.

social media

PUBLIC SERVICE

När radio och tv slog igenom 1930 upprättades en offentlig drift av de nya medierna. Detta brukar kallas public service och utgår ifrån en rad principer, bland annat: alla medborgare ska ha tillgång till sändningarna, alla ska känna sig tilltalade, särskild uppmärksamhet ska ges till minoriteter. Sändningarna ska även bidra till att bygga en nationell identitet och en gemenskapskänsla. Public service ska vara självständig från intressegrupperingar, bidra till att bilda och utveckla människor samt undvika partiskhet. I korthet handlar public service om att förhindra att marknadsmekanismen får en allt för stark roll i massmedia.

Utdrag från Sveriges Radios hemsida:

"I Sverige finns det tre bolag [Sveriges television, Sveriges radio och Sveriges utbildningsradio] som har uppdraget att producera och sända program till allmänheten och tillgängliggöra det på olika plattformar för att nå så många som möjligt. Det är riksdagen som beslutar om uppdraget och regeringen som sätter ramarna för public servicebolagens verksamhet. Så här är det formulerat i inledningen till det nuvarande sändningstillståndet: 'Verksamheten ska präglas av oberoende och stark integritet och bedrivas självständigt i förhållande till såväl staten som olika ekonomiska, politiska och andra intressen och maktsfärer i samhället.'

Sveriges Radio ska ha ett utbud och en distribution av hög kvalitet. Men public service är inte ett kvalitetsbegrepp utan består av ett antal lika viktiga komponenter:

- Ägandeformen – de tre bolagen ägs av en stiftelse. Styrelserna för public servicebolagen har inte några ledamöter med politisk koppling.
- Finansieringsformen med en radio- och tv-avgift som innebär att bolagen har en direktkoppling till allmänheten och därmed till publiken.
- Ett sändningstillstånd som reglerar bolagens uppdrag. Granskningsnämnden efterhandsgranskar varje år om public servicebolagen uppfyllt uppdraget i allmänhetens tjänst.
- Principerna i form av opartiskhet och saklighet."

Fackföreningsrörelsen insåg tidigt betydelsen av att informera medlemmarna. Exempelvis började *Järnarbetaren* – föregångaren till *Dagens Arbete* – att ges ut redan 1890. De tidiga tidskrifterna var både bildande och maktstrategiska. För arbetarklassen gällde att bygga en egen förståelse av världen. Samhällsuppdraget är en fortsättning på den uppgiften.

HOTET MOT REDIGERAD MEDIA

När massmedierna fungerar väl bidrar de till ett fungerande informations- och meningsutbyte. Upplevelsen av en gemenskap stärks och med det även demokratin. Men massmedier kan också snabbt bidra till att skapa polarisering i ett land.

Demokrati kan brytas upp i två komponenter. Det ena är demokratins formella sida: regelverk – allmänna och fria val, institutionerna, politiska partier, regler om yttrande- och föreningsfrihet etcetera. Den andra komponenten är demokratins informella sida: kultur och praktik som möjliggör en demokrati – ansvaret för helheten, återhållsamhet, förhandling och kompromiss.

Många människor deltar i dag i gemenskaper och sammanslutningar på Facebook, Twitter och Instagram. Man kan fråga sig om sociala medier är bra eller dåliga för demokratin. Svaret är inte entydigt.

Sociala medier kan vitalisera och skapa nya förutsättningar för gemenskaper. Inte minst för fackliga organisationer med fragmenterade arbetsplatser kan förutsättningar för delaktighet öka. Kretsen av deltagare kan vidgas. Sociala medier visade sig även i ett tidigt skede vara ett demokratiskt instrument i diktaturer. En politisk samverkan och gemensam opinionsbildning som tidigare inte var möjlig fick nu en plattform.

Samtidigt kan sociala medier beskrivas som ett hot mot demokratins informella sida när allt fler inhämtar sin samhällsinformation genom dem. I våra "feeds" isoleras vi från varandra och vi delar inte längre verklighet med varandra. När de elakaste och mest paranoida budskapen sprids förstärks demokratins och politikens kriser. Avsaknaden av redigering på sociala medier gör även att felaktigheter, överdrifter och direkta lögnar – ibland kallat "fake news" – snabbt kan sprida sig. Inte minst tycks populisterna och diktaturerna nu ha lärt sig att nyttja sociala plattformar i egna intressen.

Granskande journalistik är i regel dyrare att producera. Den kräver research, kontakt med källor och faktagranskning. Samtidigt har den värden – både för enskilda och samhället – som är betydligt större än vad den kommersiella ”mediamarknaden” vill betala för. På sociala medier och internet har det vuxit fram en kultur av att vi inte betalar för journalistiken, vilket i sin tur har negativa konsekvenser för journalistiken – men ytterst för demokratin.

Samhällsuppdragets kamp fortgår

Samhällsuppdragets viktigaste kamp inom detta värn förs inte primärt mot marknadsliberaler. Högerpopulister och fascister har blivit allt mer hotfulla i kampen om vilka bilder som förmedlas i samhället. Inte sällan riktas udden mot public service-media som anses ge en ”skev bild av verkligheten”.

Samhällsuppdraget är att stå upp för och kämpa för alla människor som organiserar sig för att ge röst åt verkliga behov. Vad som utgör samhällets behov är inte givet. I kampen om vad som behöver göras kommer tystnad alltid att tas som intäkt för ett passivt stöd. Vill vi säkerställa att samhället drar i rätt riktning behöver alla göra sig hörda. Att stå upp för public service – en institution som bidrar till att binda ihop samhället – är en självklarhet.

Genom samhällsuppdraget får du själv – och omgivningen – en starkare känsla av sammanhang. Det är genom ett starkt skydd för yttrande- och föreningsrättens praktiserande som samhället kan bli begripligt och meningsfullt. Bara när detta samhällsvärn fungerar kan människor förstå vad som händer i deras omgivning – vilket ger stabilitet och förutsebarhet.

EN SVERIGEDEMOKRAT PÅ FACEBOOK

”Våra motståndare har på riktigt tvingat in oss i en existentiell kamp om vår kulturs och vår nations överlevnad. Det finns bara två val, seger eller död. Det finns bara en väg och det är framåt.”

Mattias Karlsson, Sverigedemokraternas ideolog, september 2018, på sin facebookside

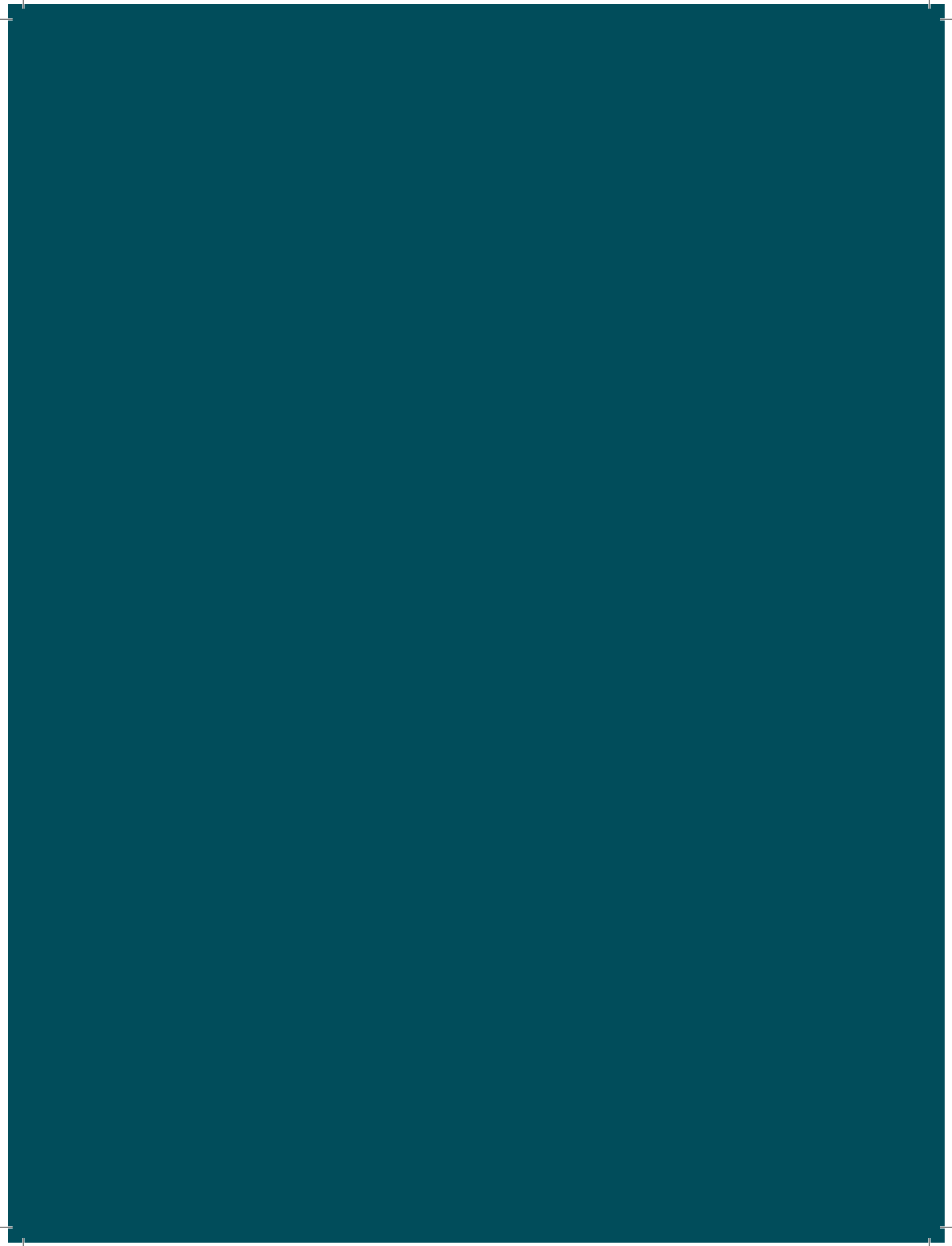
DEMOKRATIN OCH SOCIALA MEDIER

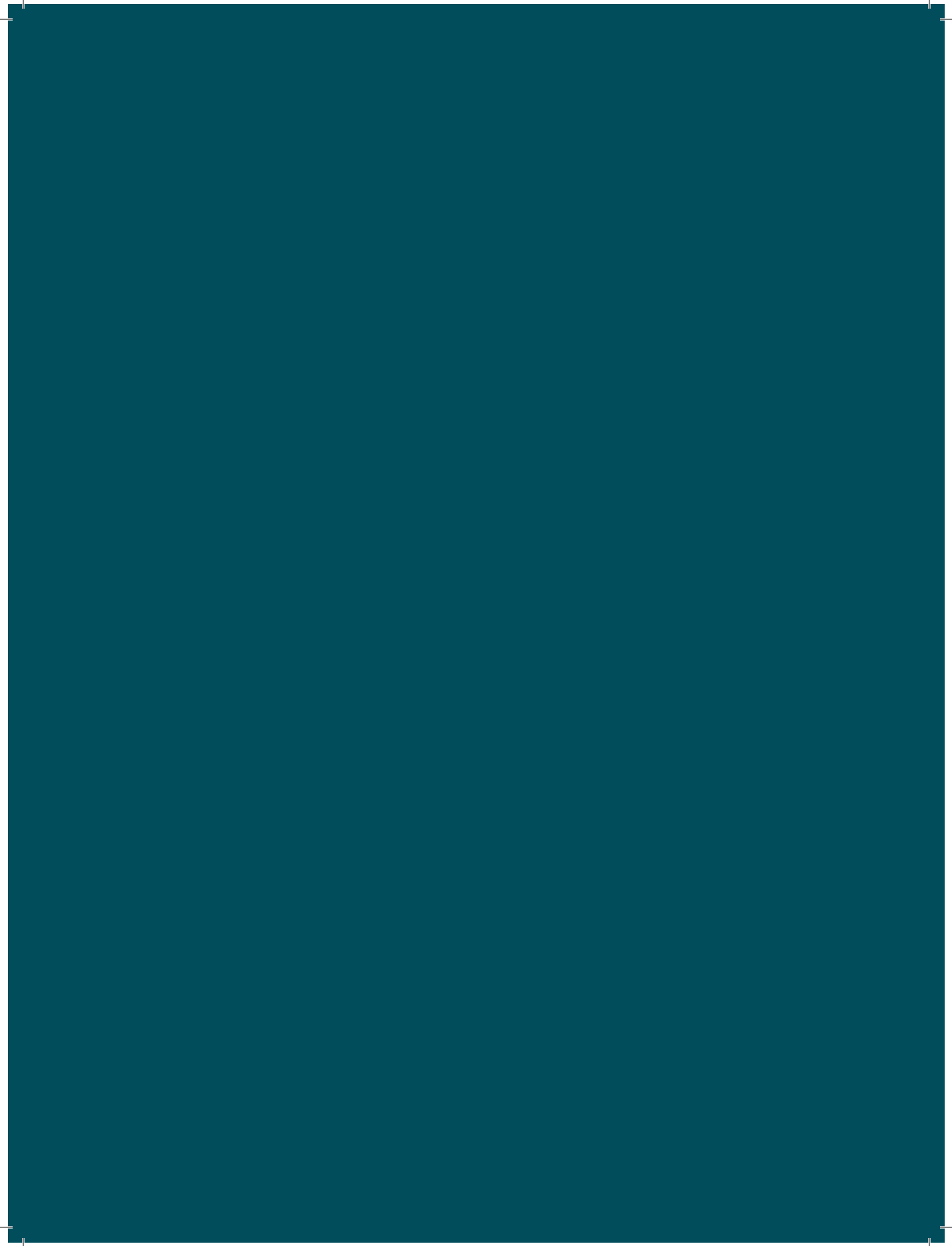
De gemensamma värden och intressen som håller samman en demokrati riskerar att frätas sönder av sociala medier. En del hävdar att läget är allvarligt. I vissa länder har utvecklingen gått så långt att det börjat spilla över på demokratis institutioner.

It-pionjären Jaron Lanier hävdar att sociala medier programmeras för att nyttja svagheter i det mänskliga psyket. Vårt sociala beroende av att få vara med. Vårt sökande efter erkännande. Särskilt intressant är ett fenomen som kallas ”Skinners box”: Människan dras till oregelbundna belöningsystem. En maskin som är förutsägbar tröttnar vi på ganska snabbt. Sammanhang som vi inte listat ut hur de fungerar, där belöningarna inte fullt ut kan förutspås, skapar inte sällan ett drogliknande fascination – ungefär som ett lotteri.

Vår närvaro på Facebook, Google och Twitter är inte heller helt vad de framstår som enligt Lanier. Vad som framträder som ”gratis” är i själva verket något helt annat. Det är du som är varan. Affärsmodellen är inte ny: samla ihop en väldig massa uppmärksamhet från människor, gärna genom att erbjuda något ”gratis”. Paketera om uppmärksamheten och sälj den till de som är villiga att betala för varan (”uppmärksamheten”).

Tyvärr innebär kampen om människors uppmärksamhet även ett ”race to the bottom”. I konkurrensen dras vår uppmärksamhet till de mest skrikiga, negativa och sensationslystna budskapen. Det är just det negativa och dåliga som vi lättast kan ta till oss. Det är alltså ingen slump att destruktiva profeter får mest uppmärksamhet på sociala medier. Om du upplever att din uppmärksamhet dras till det negativa och saker som gör dig upprörd är det inget märkligt – algoritmerna som styr din feed på Facebook är programmerade för just detta.

KAPITEL NIO

DEMOKRATI:

SAMHÄLLET'S VIKTIGASTE VÄRN

ALLA BÄR PÅ bilder av vad som är "demokratiskt" – inte sällan tycker man sig instinktivt också veta vad som inte är det. Begreppet har lång historia och många tvetydiga föreställningar. Demokrati bör förstås som lösningen på ett problem – hur vi i stora och pluralistiska samhällen kan hitta ett sätt att leva tillsammans.

Demokratin är av helt avgörande betydelse för alla andra samhällsvärn. Det är genom den demokratiska staten vi gemensamt kan upprätta och reglera övriga värn. Faller demokratin så faller även förutsättningarna för övriga samhällsvärn. Demokratin har vuxit fram inom ramen för nationalstaten och kan (ännu) inte särskiljas från den.

Förenklat har demokratin en vertikal och en horisontell dimension. Den vertikala funktionen handlar om legitimitet. Demokratin kan, förutsatt att den praktiseras, binda samman makten med människor, och vice versa, människor till makten. Demokratins horisontella dimension försöker att kompromissa och förlika motstående intressen. I en demokrati får man aldrig helt som man vill.

Demokratin vilar på en radikal idé. Varje person har lika värde. Att likställa människor och etablera "mångstyret" var den första demokratiska revolutionen. Ytterst handlar demokrati om makt. Det är en maktutjämnare. Formeln är enkelt uttryckt:

en person = en röst

Demokratin bryter med den kapitalistiska idén om att det är pengar som ger makt. På marknaden är det pengarna som ger röst. Kapitalismens formel för makt lyder:

Tusen kronor = tusen röster

Noll kronor = noll röster

Kapitalismen vilar på föreställningar om ojämlikhet och olika värde. Demokratin bygger på jämlikhet och människors lika värde. Därför är viktigt att alltid skilja mellan det politiska och ekonomiska. Demokratin kan balansera om marknadens maktrelationer.

Föreställningen om att människor ska vara politiskt jämställda står i stark kontrast med mer gammalmodiga idéer om en stark hövding eller envåldshärskande kungar. Demokratin utmanar traditionella grundvalar för legitimering av herravälde, inte minst föreställningen om den karismatiska ledaren eller den ärvda och av gud givna makten.

Kapitlet beskriver hur demokratin kan utgöra ett värn mot kapitalismens destruktiva krafter. Förhoppningen är att lägga en grund för fortsatta samtal om demokratin innebär. Samhällsuppdraget är att värna demokratin. Demokrati är den bästa ”dealen” arbetarklassen kommer att få.

Demokratin antagonister

I dag är demokratin populär. Alla tycks vilja vara demokrater – även diktatorer månar om att framstå som det. Men så har det inte alltid varit. Första världskriget gjorde att ordet demokrati gick från att beteckna något som varje ansvarskännande medborgare borde hysa betänkligheter inför till att vara något självklart eftersträvansvärt.

Efter att demokratin slog igenom på bred front efter första världskriget har demokratin varit allvarligt hotad två gånger. Den första gången var på 1920- och 1930-talen. Hade fascismen och kommunismen då segrat hade demokratin sannolikt mest varit av historiskt intresse. Andra gången demokratin hotas är där vi befinner oss nu.

Den antidemokratiska populismen som den utformas i länder som Ryssland, USA, Polen, Ungern och Turkiet är inga oförargliga angrepp på demokratin. Inte heller ska de teknokratiska och auktoritärt liberala

hoten mot demokratin underskattas. Demokratins motståndare har många namn. Några är välkända: nazister, fascister, leninister, maoister eller stalinister. Andra motståndare till demokratin, såsom anarkister, tycks verka mer fördolt. Motsättningarna mellan demokratiska socialister och marknadsliberaler är i det demokratiska värdet mer mångsidigt. Ur mångfalden av motståndare kan två huvudsakliga drag urskiljas: anarkister och förmyndare.

I praktiken angrips demokratin alltid utifrån dessa två utgångspunkter eller traditioner, båda väl igenkänningsbara även i det fackliga arbetet. I samhällsuppdraget gäller det att vara vaksam mot båda argumentationslinjerna.

Anarkisterna

Den *anarkistiska traditionen* föreställer sig ett samhälle utan stat. Tvång anses alltid vara något ont. Staten anses bygga på tvång, och därmed är även staten ond. Oavsett om tvånget uppstår genom demokratiska processer förblir det något ont. Anarkisten anser således att staten, även om den är demokratisk, inte kan kräva lojalitet. Människor ska inte ha några förpliktelser att lyda staten utan all samverkan ska bygga på frivillighet.

Även inom facket kan man stöta på anarkistiska argument. Varför ska vi underkasta oss ett tvång från det centrala förbundet? Bara det krav på lydnad som vi själva skapat lokalt är värt att underkasta sig. Argumentet tycks vara att endast den direkta demokratin är den sanna demokratin. s. 186

I samhällsuppdraget kan det vara bra att ha i åtanke att den anarkistiska traditionen har flera svagheter. Ofta utgår argumenten från att vi lever i ett perfekt samhälle, men världen bebos av ofullkomliga människor. Demokrati handlar om att i praktiken göra det bästa möjliga och inte förledas av det teoretiskt bästa. Samhällsuppdraget handlar om att göra det bästa möjliga i den värld där vi faktiskt lever. Genom demokratin kan vi hitta praktiska lösningar som ger maximalt samtycke och minimalt tvång.

Förmyndarna

I samhällsuppdraget möter man ofta förmyndare i olika former. De anser att föreställningen om att vanligt folk ska tillvara sina egna intressen och förstå vad som är bäst för hela samhället är befängd. Det krävs en kvalificerad och upplyst grupp av människor för att styra ett samhälle. Vanligt

DEMOKRATI – DIREKT ELLER GENOM REPRESENTANTER?

I det gamla Grekland kunde man inte föreställa sig annat än att medverkan i demokratin skulle vara direkt. Deltagarna var få och träffades fysiskt för att direkt bestämma om lagar och politik. Man ansåg att folket – demos – måste hållas begränsat. På så sätt kunde man undvika splittring, men också säkerställa gemensamhet och samtal.

Den direkta demokratin visade sig med tiden innehålla allvarliga brister. Hur hanterar man demokratin när territoriet blir större än en mindre stad? Hur hanterar man demokratin när var och en inte permanent kan närvara i det offentliga livet? Hur gör man när folket – demokratins deltagare – blir heterogena och vill olika saker?

Romarna stötte på den direkta demokratis problem när deras rike växte. Man instiftade de första representativa organen, men lyckades inte lösa problemet med hur alla Roms medborgare skulle kunna delta i politiken på ett effektivt och i praktiken jämbördigt sätt.

Framväxten av demokratisk representation som idé kan spåras till framförallt England och Sverige. Kungen kunde sammankalla ständerna för att diskutera viktiga frågor om krig och beskattning. Idén om representation, att någon ges förtroende att företräda en grupp av människor, kan beskrivas som demokratis andra revolution.

Den representativa demokratin visade sig snabbt ha många fördelar. Det folkliga styret behövde inte längre begränsa sig enbart till städer och små stater. Inte heller behövde folkstyret begränsa sig till enbart homogena grupper av folk. Beslutsfattandet blev effektivare och öppnade upp för kompromisser.

SVERIGES STÅNDSRIKSDAG

Sverige har en lång historia av representativa institutioner. Ståndsriksdagen grundades 1425 i Arboga. Men det finns även dokumentation från riksdagarnas föregångare Herredagarna, 1280, när Magnus Ladulås sammankallade företrädare för adeln och kyrkan. I ståndsriksdagen fanns fyra stånd representerade – adelsmän, borgare, präster och bönder. I ståndsriksdagarnas historia finns dramatiska ögonblick, exempelvis när Gustav II Adolf 1628 sammankallade ständerna för att besluta om huruvida Sverige skulle gå in i det som blev trettioåriga kriget eller 1544 års ståndsriksdag när Sverige blev ett arvskungadöme. Listan över historiska händelser kan göras lång. 1866 års ståndsriksdag upplöste sig själv och instiftade en tvåkammarriksdag – ett steg på väg mot demokrati.

folk kan inte styra sig själva. Punkt slut.

Men både demokrater och förmyndare anser, till skillnad från anarkister, att det behövs en stat. Båda grupperna anser att kollektivt bindande regler – lagar – är nödvändiga. Men förmyndaren vill att de ”särskilt kvalificerade” eller experterna ska styra. Förmyndarna kommer i flera varianter med olika stark värdeladdning. Här är några exempel:

Fascism och *nazism* anser att demokratin förvanskar och perverterar folkviljan. Ledaren, som står i en särskilt stark direkt relation med vanligt folk, besitter en högre kunskap och insikt om det allmännas bästa. Det behövs inga överläggningar och förhandlingar mellan olika idéer och intressen, vad som behövs är en stark ledare som uttolkar folkviljan och slår fast vad som gäller. Ledaren innesluter folkviljan i sin egen person.

Leninism anser att arbetarklassen är så förtryckt och exploaterad av den kapitalistiska kulturen att den inte begriper sina egna intressen och möjligheter. Det anses orealistiskt att tro att vanligt folk skulle begripa strategierna. För att få till en förändring (en revolution) krävs det en engagerad och välorganiserad förtrupp som kan visa vägen till befrielsen. Detta avantgarde anses företräda folkviljan.

Meritokrati och *teknokrati* anser att styret ska utgå från tjänstemän som tillsätts genom konkurrens enbart på grundval av meriter och tekniskt kunnande. I vilken utsträckning folkvalda kan och bör överordnas experterna kan variera. Den som förespråkar en stark meritokrati kan hävda att sista ordet i samspelet mellan experter och demokratins förtroendevalda ska ligga hos experterna.

Apartheid anser att styret av ett land endast ska tillhöra en viss folkgrupp. Vissa folkgrupper står helt utan demokratiska och sociala rättigheter, samtidigt som andra har demokratiska rättigheter. Apar-

FASCISM – MER ÄN ETT SKÄLLSORD

I vissa sammanhang kan det vara lätt hänt att någon kallas fascist. Men fascism är mer än ett skällsord. Det är en utarbetad politisk ideologi som samtidigt präglas av osammanhängande motsägelser. Den binder samman alla möjliga rädslor, fördomar, myter, föreställningar, symboler, bilder och retorik kring en mänsklig impuls: en önskan om dominans och renhet. Man vill nå våra mörka sidor – vårt ”sämsta jag”. Fascismen tycks ofta ha en starkare dragningskraft på män. Vreden riktas ofta mot etniska eller religiösa minoriteter, men även mot kvinnor.

theidsystemet är starkt kopplat till rasismen i Sydafrika, som föll i början av 1990-talet. 📖

Förmyndarskapet kan ha en stark lockelse på folk. Ett sätt att argumentera mot dessa tendenser är att angripa det ”negativa argumentet” – att vanligt folk saknar kvalifikationerna att styra. Ett annat sätt är att ge sig på det ”positiva argumentet” – att det skulle finnas eller vara möjligt att skapa en upplyst elitgrupp med överlägsen kunskap och moral.

När det gäller det negativa argumentet kan man kräva att det preciseras exakt vad experterna är så mycket bättre på. Förmyndarnas argumentation vilar ofta på en mörk människosyn. Grundtanken är inte sällan att människor är oförnuftiga och dumma. Det kan stämma. Ibland är människor som tänker i grupp oförnuftiga. Men erfarenheten visar även

VAD ÄR POPULISM?

Populism är ett begrepp som används flitigt i samtidsdebatten. I nyhetsförmedlingen om ”folklighet” är det vanligt att tala om ”vänsterpopulism” och ”högerpopulism”. Begreppet populism kan användas på flera sätt. I den här boken används populism för att beskriva en utarbetad politisk idé som är besläktad med fascismen.

Det räcker med tre grundbegrepp för att meningsfullt fastställa de viktigaste problemställningarna: demokrati, populism och diktatur. Demokratin kombinerar allmän rösträtt och majoritetsstyre med rättsstat, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition. Populismen bygger på allmän rösträtt och majoritetsstyre men bortser från det övriga. Diktatur är en ordning utan vare sig majoritetsstyre, politisk frihet eller rättstrygghet. Schematiskt uttryckt:

Demokrati = allmän rösträtt och majoritetsstyre **och** rättsstat, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition.

Populism = allmän rösträtt och majoritetsstyre **men utan** rättsstat, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition.

Diktatur = **varken** allmän rösträtt och majoritetsstyre **eller** rättsstat, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition.

att människor i grund och botten är likställda i sitt moraliska tänkande. För det mesta finns en bred samsyn om vad som är rättvist och ”sunt förnuft”. Oron över människors oförnuft är nästan alltid överdriven. Faktum är att det tycks vara tvärtom. När många perspektiv möts i beslutsprocessen blir besluten bättre.

I samhällsuppdraget kan det vara enklast att avvärja förmyndarskapet med att angripa dess ”positiva argument” – skapandet av en upplyst elitgrupp. Man behöver inte leta länge för att hitta en nationalekonom som inte håller med kåren i övrigt. Även läkare kan göra olika tolkningar. Bilderna av en enad expertkår är ofta överdriven. Politiska beslut kräver dessutom alltid både moralisk insikt och kunskap – varken det ena eller det andra är tillräckligt. Argumenten för väktarstyre havererar på denna punkt. Experter, teknokrater eller jurister är inte mer kvalificerade än andra att göra grundläggande moraliska överväganden – kanske till och med sämre. Experter riskerar att begränsa sig till ett särskilt perspektiv – och gör därför sämre moraliska överväganden. Den franske politikern Georges Clemenceau ska ha sagt att ”krig är allt för viktigt för att överlåta på generaler”.

I samhällsuppdraget kan det vara bra att erinra sig om att demokrati inte heller ska utesluta expertmedverkan. Det är i samspelet mellan olika aktörer – experter och förtroendevalda – som bra beslut växer fram. Bra beslut handlar om att väga av intressen. I den processen måste utgångspunkten vara att varje människa i regel vet sitt eget bästa.

Det brukar sägas att en dålig demokrati är en olycka för medborgarna – och att en dålig auktoritär regim är en katastrof. I demokrati utsätter vi oss för risken att göra misstag, men samma sak gäller alla regimer, inte minst diktaturer. Av 1900-talets historia lär vi oss att de värsta misstagen görs av icke-demokratiska regimer. s. 190

Demokrati – så gott det går

För att fungera tillsammans i en sammanslutning eller gemenskap behöver människor gemensamma processer för att göra kollektivt bindande regler. Demokratins motståndare hävdar antingen att en förmyndare kan upprätta reglerna bättre, eller på anarkistisk grund att inga kollektivt bindande regler behövs.

I det kollektiva beslutsfattandet uppstår ofta förväntningar om en perfekt process. Det borde vara så eller så. Människor borde tänka så eller så. Mot den ideala målbilden tvingas man i regel ställa det praktiskt möjliga. Man bör fråga sig hur den bästa praktiskt genomförbara beslutsprocessen ser ut. Av historien och omvärlden lär vi oss att de demokratiska processerna – trots brister – nästan alltid utgör det bästa alternativet. Demokrati är en finurlig lösning på det kollektiva beslutsfattandets dilemma.

DEMOKRATINS UTVECKLING I SVERIGE

- 1866** Tvåkammarriksdagen införs. Tidigare bestod riksdagen av representanter från de fyra stånden. Nu införs val till två kammare. Men bara män med hög inkomst och förmögenhet – 20 procent av männen och 6 procent av hela den vuxna befolkningen – har rösträtt.
- 1881** Skräddaren och socialisten August Palm håller tal i Malmö under rubriken "Hvad vilja socialdemokraterna?" Palm vill se allmän och lika rösträtt.
- 1889** Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, SAP, bildas. Socialdemokraternas främsta krav är "allmän, lika och direkt rösträtt [...] för alla till myndig ålder kunna medborgare, utan någon af könsskillnaden betingad olikhet", som det formuleras i det första parti-programmet 1897.
- 1890** Sveriges Allmänna Rösträttsförbund bildas. Förbundet är liberalt, arbetar för mäns rösträtt och arrangerar folkrikssamlingar – stora sammankomster med valda deltagare från olika klasser och yrkesgrupper.
- 1902** Storstrejk för allmän och lika rösträtt. Regeringen föreslår en rösträttsreform som skulle utvidga rösträtten till 12 procent av den vuxna befolkningen. Liberalernas Nils Edén ser förslaget som ett "missfoster" och socialdemokraten Hjalmar Branting kallade det ett "Kungligt skrivbordsprojekt". Socialdemokraterna uppmanar till storstrejk, och över 120 000 personer strejkar i mitten av maj – dock utan att riksdagen låter sig påverkas.
- 1903** Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, LKPR, bildas

ska någonsin behöva bevisa att han eller hon har tillräcklig kompetens att tillvarata sina egna intressen. Bevisbördan ligger på den som hävdar motsatsen. Kraven på bevisning för att utesluta någon från det kollektiva beslutsfattandet måste sättas mycket högt. 📖

PERFEKT DEMOKRATI?

I praktiken uppstår aldrig en demokratisk process som är perfekt. Men det ska inte användas som argument mot demokratin. Strävan måste vara att praktisera demokrati så gott det går. Den amerikanske statsvetaren Robert Dahl har upprättat kriterier för en välfungerande demokratisk process. Fundera gärna över hur dessa kriterier samspelar med de demokratiska sammanhang där du är aktiv.

- 1 ”Effektivt deltagande – Under hela processen fram till dess att bindande beslut är fattat, bör medborgarna ha adekvata och lika möjligheter att uttrycka vilket slutligt avgörande de föredrar. De måste ha adekvata och lika möjligheter både att föra upp frågor på dagordningen och att förespråka det ena avgörandet framför det andra.
- 2 Lika rösträtt vid det slutliga avgörandet – Under beslutsfattandet måste varje medborgare tillförsäkras lika möjligheter att uttrycka ett val som väger lika tungt som varje annan medborgares val. Vid det slutliga avgörandet, utgör dessa val – och de enbart – grunden för beslut.
- 3 Upplyst förståelse – Varje medborgare bör ha adekvata och lika möjligheter att upptäcka och begrunda det val som bäst tjänar hans eller hennes intressen (inom den tidsram som tvånget att fatta beslut i frågan medger).
- 4 Kontroll över dagordningen – Demos måste ha exklusiv möjlighet att bestämma hur ärenden skall föras upp på den demokratiska beslutsprocessens dagordning.
- 5 Allomfattande medborgarskap – Demos måste omfatta alla vuxna medlemmar av sammanslutningen med undantag för utomstående på tillfälligt besök och individer som bevisligen har en mental funktionsnedsättning”[...].

Process eller resultat?

All maktutövning behöver legitimeras. Besluten måste hämta auktoritet någonstans ifrån och upplevas som rättfärdiga. Man kan tänka sig flera olika grunder för maktens rättfärdigande. Den tyske sociologen Max Weber identifierade tre metoder för att legitimera makt.

- Tradition – tron på en viss politisk eller social ordning som funnits länge.
- Karisma – tron på samhällets ledare.
- Legalitet – tron på det rationella i samhällets lagar.

Demokratiska socialister tror varken att traditionen eller ”den starke ledaren” är en grund för att legitimera beslut. Demokrati handlar därför om legalitet. Människor måste tro på det rationella i lagarna. I praktiken kan man skilja på två olika resonemang för att förmå människor att acceptera kollektiva beslut.

- Processlegitimitet – att processerna som skapar besluten kan accepteras.
- Utfallslegitimitet – att resultatet som skapas av processen kan accepteras.

Varje beslutsprocess lider av brister. Det är inte säkert att en process leder till det önskvärda resultatet. Man kan även fråga sig vad ”ett” önskvärt resultat är när många är inblandade. En rättvis process kan ge ett orättvist resultat. Men även motsatsen är möjlig: en orättvis process kan ge ett rättvist resultat. s. 194

Man hör ibland röster som vill begränsa demokratins räckvidd med hänvisning till resultaten. Kritiken består av att de politiska processerna inte leder till de ”rationella” och ”kloka” beslut som måste fattas. Ofta är det marknadsliberaler som anser att demokratin står i vägen för en mer ”rationell” marknad. Argumentet blir att demokratin gör skada. Den kan helt enkelt inte åstadkomma det ”gemensamma bästa” – underförstått ”marknadens bästa”.

KOLLEKTIVAVTALSMODELLEN SOM PROCESS ELLER RESULTAT

Process eller resultat – vad är egentligen viktigast i en avtalsrörelse? Den avgörande frågan är om fack och arbetsgivare inom regelsystemets ram faktiskt hittar avvägningar mellan sina motstående intressen: att man når överenskommelser. Kollektivavtalsmodellen bör alltså inte bara bedömas utifrån utfallet. Den bör förstås som ett system av procedurer och förhandlingar för att hantera ekonomiska intresse motsättningar och sociala konflikter. Systemets viktigaste uppgift är att bidra till att konflikterna hanteras så att en bred samhällslig acceptans kan uppnås. Vad som är en rimlig balans eller ett rättvist utfall är inte något som vetenskapligt låter sig utvärderas eller på ekonomers vis matematiskt beräknas. Statens uppgift blir att bistå parterna med procedurer och spelregler så att de överenskommelser man når kan accepteras och uppfattas som legitima. Med en sådan utgångspunkt är det inte ett problem att partssamarbetet skaver, gnisslar och till och med bullrar en hel del. Det avgörande är att man når resultat utan förödande konflikter eller social oro.

Marknadsliberaler som driver utfallslegitimiteten till sin yttersta spets hamnar ofta i ett auktoritärt förmyndarskap. Berövas beslutsprocesserna sina demokratiska inslag kan demokratin gå förlorad. Man kan kalla det för auktoritär liberalism eller teknokrati.

I samhällsuppdraget är det viktigt att erinra sig om att demokratis resultat inte ska göras till huvudsaken. Demokrati bör inte bedömas utifrån om resultaten är rationella. Vad som utgör den politiska riktningen växer fram i processer inom och utom partier, i samtal och nomineringar. Demokratin får genom dessa processer sitt innehåll. Det är demokratis dynamik som gör förändring möjlig. Följsamheten till det som händer i samhället gör demokratin överlägsen. I slutändan handlar det om att hitta en balans mellan process och resultat. Motsättningen mellan process och utfallslegitimitet kan beskrivas som en illusion.

Men med detta sagt är det även viktigt att demokratin kan göra skillnad. I samhällsuppdraget hävdar vi att demokratin är överlägsen alla andra styrformer. Därför måste politiken genom demokratin kunna göra praktisk skillnad.

ATT VARA DEMOKRAT

Här är några exempel på saker som du själv kan göra för att bidra till att stärka en demokratisk kultur:

- Vårda språket – tänk på vad du kallar dina motståndare.
- Försvara sanningen – för det är bara så makten kan kritiseras.
- Försvara de gemensamma institutionerna, även om de inte fungerar "perfekt" – auktoritära ledare angriper alltid gemensamma institutioner.
- Fördjupa och underhåll dina kunskaper – köp och läs tidningar och böcker.
- Tänk dig för vad du delar på sociala medier – dina handlingar har betydelse.
- Engagera dig i en förening – fackligt, politiskt eller annat.
- Kom ihåg att dina handlingar gör avtryck hos andra. Föregå med gott exempel – även när andra inte gör det.

Listan på saker som du kan göra för att själv bidra till den demokratiska kulturen kan göras längre. Men det börjar alltid med dig själv. Var autentisk. Försök alltid att göra det bästa du kan. Kort sagt, var ditt "bästa jag". Auktoritära ledare och populisterna kommer alltid att försöka få dig att vara ditt "sämsta jag".

Regler och kultur

Grundläggande demokratiska processer har dykt upp på många platser. Det finns ändlösa exempel på stamsamhällen som utvecklade demokrati utan kännedom om grekiska filosofer. Även lokala fack som växte fram under 1800-talet är exempel på en handfast praktik som skapade demokrati. Det praktiska resultatet av samverkan inom grupper är ofta demokrati.

Fungerande demokratiska processer bygger på en stark jämlikhetsidé inom gruppen. Demokratins förutsättningar är bäst i en någorlunda väldefinierad grupp som är övertygade om att man kan bli fri från kontroll utifrån. Ännu bättre förutsättningar får demokratin när medlemmarna anser att alla är ungefär lika kvalificerade att styra.

En demokrati med enbart formella regelverk kommer inte att klara sig i det långa loppet. Bakom de formella regler och bestämmelser som läg-

ger grunden för demokratin finns även något som kan kallas ”kultur”. Det krävs människor som upprätthåller och praktiserar demokratiska värden. Välskrivna regler är aldrig ett tillräckligt skydd för en demokrati. s. 196

Samhällsuppdraget handlar om att bidra med en god demokratisk kultur: förhandlingar, eftergifter och kompromisser. En acceptans av att motståndaren har rätt att existera och söka makt. Det handlar om att motstå frestelsen att försvåra för – eller helt eliminera – motståndaren. Detta gäller oavsett om motståndaren finns inom den egna organisationen eller som motpart. Demokratin måste fortgå. Att möjliggöra för – och acceptera – växling av makten är central för demokratin.

Samhällsuppdraget vårdar den demokratiska kulturen: att man agerar med det gemensamma intresset som överordnat, att man lyssnar på motståndarens bästa argument och att man inte frestas att agera egenlystigt på motståndarens bekostnad.

Framåtblickande eller reviderande?

Demokratins processer kan upplevas som besvärliga. Praktiken kan avskräcka och skapa efterfrågan på mer inskränkta varianter av demokrati. Inte minst i anslutning till fackliga kongresser kan man fråga sig hur demokratin utspelar sig i praktiken.

Kongresser är de högst beslutande fackliga organen. Ur den demokratiska praktiken har två synsätt på arbetet som ska utföras mellan kongresserna vuxit fram: det framåtblickande och det reviderande.

Det framåtblickande synsättet föreställer sig att styrelsen helt binds till kongressens beslut. Styrelsens och organisationens enda uppgift är att förverkliga kongressens beslut – lite tillspetsat – oavsett vad som händer i omvärlden. Detta synsätt på den demokratiska praktiken har vissa fördelar: organisationens fokus blir tydligt, förutsatt att besluten på kongressen är tydliga. Nackdelen är bristande

SKOLGÅRDEN OCH UPPRÄTT- HÅLLANDET AV REGLER:

På skolgården finns ingen domare. Alla som någon gång spelat fotboll på skolrasten får lära sig att själva upprätthålla reglerna. Nästan alltid fungerar spelet. Likheter med politiken är många. Man kan kortsiktigt vinna fördelar genom att bryta mot reglerna. Demokratisk kultur handlar om att motstå frestelsen att vinna kortsiktiga fördelar. Långsiktigt faller spelet samman om enskilda fuskar. Demokratisk kultur vårdar det gemensamma ansvaret för matchen.

flexibilitet. Risken är att man inte kan anpassa verksamheten efter förändringar i samhället och debatten.

Det reviderande synsättet utgår i stället ifrån den gångna mandatperioden. Man går igenom de händelser som ägt rum och hur styrelsen har hanterat dessa. Det centrala är möjligheten att byta ut företrädare och välja nya.

I samhällsuppdraget behöver man inte sätta ner foten och välja mellan perspektiven. Den demokratiska processen mår bra av ett blandat synsätt. Det handlar om att hålla ett öga framåt samtidigt som det andra ögat sneglar bakåt.

Den representativa demokratin

Demokratins andra revolution – införandet av representativ demokrati – medförde en utmaning. I den direkta demokratin betraktades motsättningar och splittring som något destruktivt. I en representativ demokrati

PROBLEMET GAL-TAN

Under senare år har det blivit allt vanligare att politiska kommentatorer beskriver politiska skillnader i GAL-TAN. Grön, Alternativ och Libertär (GAL) ställs mot Traditionell, Auktoritär och Nationell (TAN). Innovatörerna tänker sig att det är ett bättre sätt att beskriva skillnaderna i politiken än genom höger-vänsterskalan. Men att använda höger-vänsterskalan har stora fördelar: den beskriver olika uppfattningar om hur marknad och demokrati bör kombineras. Den riktar uppmärksamheten mot välfärdsstat och blandekonomi – samhällsvärnen som de beskrivs i den här boken. Höger-vänsterskalan möjliggör även kompromiss och praktiska lösningar. GAL-TAN betonar i stället identiteter och principfasthet. Behovet av utredningar, kompromiss och politiskt samtal skjuts åt sidan. Diskussion om sysselsättning, bostäder, skatter, skola och andra centrala frågor i samhällsuppdraget blir i stället en motsättning mellan identiteter som är svåra att ändra. GAL-TAN-begreppet missar det centrala i den liberala demokratin. Frihetsläran – det liberala inslaget – blir en extremuppfattning i stället för grunden för det demokratiska folkstyret: tolerant, brett omfamnande och kompromissbenägen. I samhällsuppdraget bör man därför undvika GAL-TAN-begreppet.

är motsättningar normala, rent av önskvärda. En av den representativa demokratis viktigaste uppgifter är att hitta metoder för att bearbeta och hantera dessa motsättningar.

Parlamentarismens genomslag är central för den representativa demokratin. Det innebär att den folkvalda församlingen även beslutar om regeringens tillsättande – och avsättande. Regeringen är alltså beroende av riksdagen – inte av kungen.

När demokratin slår igenom på bred front på 1920-talet i Europa visar sig svårigheterna vara stora. Ett sådant exempel är Weimarrepublikens Tyskland. Att hitta processer och metoder för att hantera motsättningarna mellan nazister, kommunister, socialdemokrater, liberaler och konservativa, var synnerligen besvärligt – vilket kom att bana väg för nazisternas maktövertagande 1933. 📖

CARL SCHMITT

Den tyske juristen Carl Schmitt är en av 1900-talets mest betydelsefulla och omstridda politiska tänkare. Inte sällan beskrivs han som högerens mest briljanta, men också farligaste tänkare. 1933 gick han med i nazistpartiet och kallades för Adolf Hitlers kronjurist. Efter några år föll han dock i onåd. Det kan vara frestande att avfärda Schmitt som en nazistisk ideolog, vilket dock skulle vara att göra det alltför enkelt för sig, i synnerhet eftersom hans tankar kan bidra till förståelsen för vår tids politiska motsättningar. Carl Schmitts skrift *Det politiska som begrepp* sägs ha slagit ner som en bomb i Weimarrepublikens febriga debatt. Skriften skrevs ursprungligen som ett föredrag på Tyska högskolan för politik 1927. Där introducerar Carl Schmitt en definition av det politiska, en röd tråd i hans tänkande, som skulle följa honom hela livet:

”Den specifika distinktion som politiska handlingar och motiv kan hänföras till är den mellan vän och fiende [...] i den mån som den inte kan härledas från andra kriterier: gott och ont på moralens område, vackert och fult på estetikens område osv. [...] Distinktionen mellan vän och fiende beskriver den högsta graden av intensitet i en union eller separation, ett samgående eller splittring. Den kan existera i såväl teorin som i praktiken, utan inblandning av de många moraliska, estetiska, ekonomiska eller andra distinktionerna. En politisk fiende behöver inte vara moraliskt ond eller estetiskt ful. Han behöver inte uppträda som ekonomisk konkurrent, utan det kan rentav vara fördelaktigt att göra affärer med honom. Han är helt enkelt den andra, främlingen, och det ligger i hans natur att på ett särskilt eftertryckligt sätt vara något existentiellt annorlunda och främmande, vilket i extremfall kan leda till konflikter.”

Distinktionen mellan vän och fiende som förståelse för det politiska tycks ha betydelse för dagens politiska debatt. Konsekvenserna av Carl Schmitts distinktion mellan vän och fiende har två huvudsakliga tolkningar. Den ena tankeströmmen föreställer sig att fienden måste utrotas. Steve Bannon, Donald Trumps tidigare chefsideolog, verkar i den här traditionen. Ytterst tycks man här hamna vid Auschwitz grindar. Den andra tankeströmmen vill hantera fienden på ett annat sätt. Fiendens existens måste erkännas. Man måste lära sig att leva med motståndaren. Konflikter är ofrånkomliga i ett pluralistiskt samhälle. Demokratins uppgift kan beskrivas som en evig konflikthantering. Demokratin kan mildra de ständiga konflikterna, så att vi inte hamnar i inbördeskrig, genom att civilisera motsättningarna, det vill säga konflikt blir till debatt, förhandling, kompromiss och votering i stället för våld och väpnat krig.

Många av den representativa demokratins praktiska problem och utmaningar återfinns inom fackföreningsrörelsen. Från arbetsplatsens mer direkta demokrati rör man sig vidare till avdelningarnas värld. På förbunds-nivå blir grupperna ännu större och kraven på företrädarnas förankring ökar ännu mer. I det fackliga samhällsupdraget ställs man inför frågan om vad medlemmarna egentligen vill.

Att vara representant för andra – förtroendevald – kräver en kontinuerlig dialog med de människor man företräder. Att lyckas som förtroendevald kräver lyhördhet och träning. I det fackliga arbetet tränas man i regel i praktiskt demokratiskt arbete – varje dag.

Måste man underkasta sig majoriteten?

Hur ska rösterna inom en sammanslutning räknas? Att en majoritet bestämmer är inte okontroversiellt. Nästan alltid finns en minoritet som får underkasta sig majoritetens vilja. Ska 51 procent bestämma över återstående 49 procent?

I samhällsupdraget kan det vara bra att känna till att argumenten för majoritetsregeln är flerfaldiga. Alternativet, att en minoritet bestämmer över en majoritet, är inte mindre kontroversiell. Majoritetsregeln gör

ANTONIO GRAMSCI OCH HEGEMONIN

I varje samhälle finns en inbyggd dynamik som drar mot en åtskillnad mellan de som "bestämmer" och de som blir "bestämda över". Det finns olika teorier om maktmetoderna. Marx och Lenin menade att de härskande använde tvång för att styra. Den italienske marxisten Antonio Gramsci använde i stället begreppet "hegemoni" för att beskriva hur den härskande klassen styr. En minoritetsdominans förutsätter "intellektuell och kulturell hegemoni" – att vissa föreställningar är allmänt omfattande i hela samhället. Kampen mot makten handlar således inte enbart om den faktiska makten – utan även om de föreställningar och värderingar som binder oss till vissa intressen. Även människor som skapar, tolkar och förmedlar idéer deltar således i kampen om tanken – vilket kan vara värt att fundera över i samhällsupdraget.

att ett maximalt antal personer får utöva självbestämmande och får leva under regler de själva valt. När majoriteten fattar beslut är det även mer troligt att det leder till ett korrekt beslut. Mångas samlade omdöme är inte sällan det klokare alternativet. Till detta ska man lägga att de som förlorar i en fråga har möjlighet att vinna i nästa. I verkligheten finns det sällan permanenta minoriteter och majoriteter.

Ett sätt att komma runt majoritetens makt är att skicka beslutens betydelse. Ytterligheten är att ställa krav på enhällighet – alla som röstar måste vara överens. Mellan enhällighet och enkel majoritet (att en majoritet som röstar vinner) finns ett oändligt antal steg. Man kan tänka sig tvåtredjedelsmajoriteter, trefjärdedelsmajoriteter osv. Man kan även ställa krav på att omröstningen ska bekräftas med ett mellanliggande val – vilket gäller för grundlagsändringar i Sverige. Oavsett vart gränsen dras: För att långsiktigt hålla samman en gemenskap krävs det att man är villig att underkasta sig majoritetens beslut. Men i samhällsuppdraget bör man samtidigt undvika att göra demokratiska beslut till "sifferexerciser". Sök alltid en bred uppslutning bakom beslut. 📖

Demokratin och samhällsuppdraget

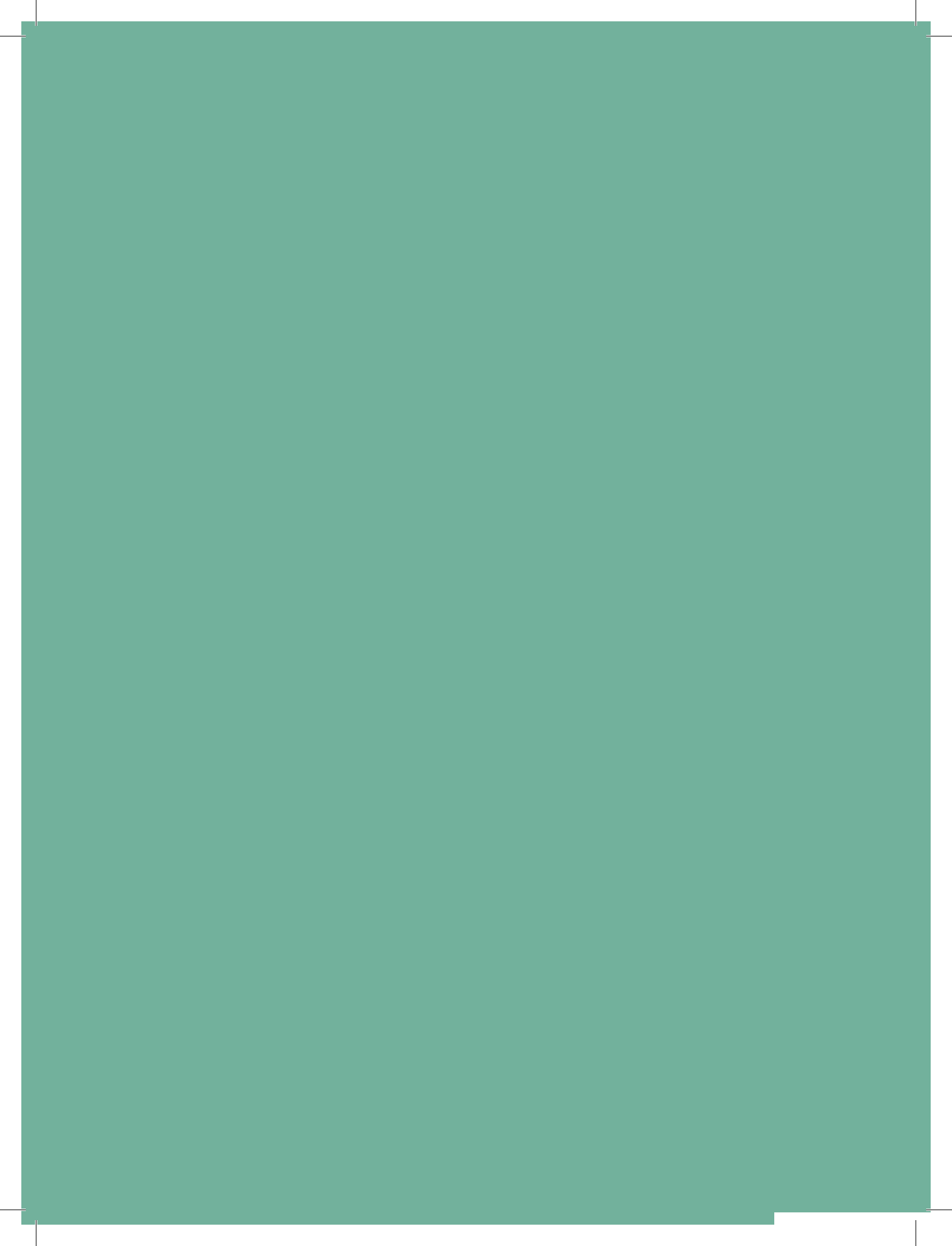
I samhällsuppdraget är det viktigt att komma ihåg att förhållandet mellan människan och makten inte har några eviga lösningar. Demokratins ständiga omförhandlingar är dess styrka – lösningen på problemet.

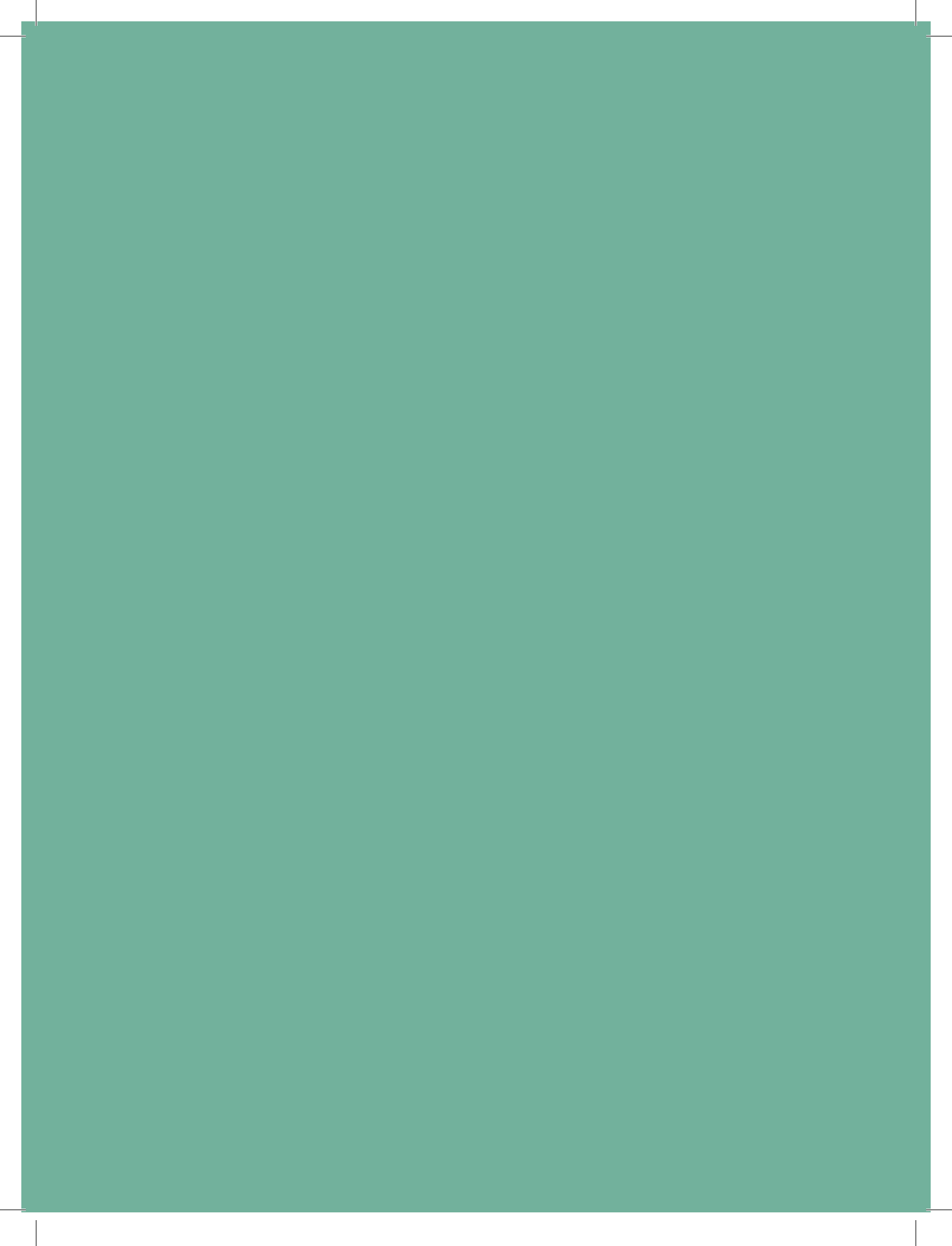
Det har alltid funnit stora maktskillnader mellan människor. Demokratin kan inte slutligt lösa det problemet. Men i samhällsuppdraget, genom att praktisera demokratin, kan den politiska ojämlikheten ständigt bearbetas och diskuteras. Makten mellan människor kan på det sättet hela tiden omförhandlas och förskjutas.

Demokratin upprätthålls av alla människor som ständigt ställer kritiska frågor och agerar demokratiskt. Samhällsuppdraget handlar om att skilja på situationer där man upprätthåller absoluta värden – från de där man kan kompromissa. Demokratiska socialister är inte rädda för konflikter och motsättningar – dessa är grunden för demokratin. I samhällsuppdraget strävar vi mot att vara våra "bästa jag" – och försöker dessutom göra det möjligt för andra att vara sitt "bästa jag".

Samhällsuppdraget och demokratin handlar ytterst om dig.

Vem vill du vara?

KAPITEL TIO

INTERNATIONELL SAMVERKAN:

ATT HÅLLA EN GOD RELATION TILL SINA GRANNAR

GRUNDFRÅGORNA FÖR INTERNATIONELL samverkan skiljer sig inte mycket från problemen som kan uppstå i ett radhusområde. Hur ska man förhålla sig till sina grannar? Är grannbarnens lek med tändstickor mitt problem? Är militär upprustning i Ryssland ett svenskt problem?

Konflikter och ofärd i ett land sprider sig lätt över gränserna. När det brinner hos grannen är problemet också ditt. Konflikter som upplevs långt borta, exempelvis i Syrien, kan snart beröra dig och de dina.

Konkurrens mellan grannar är lätt hänt. Ska man med skryt över barn, bilar och grillar tävla i social status? Eller ska man i ömsesidig förståelse med gemensamma intressen för ögonen samverka? Ska Sverige och Finland beskrivas som konkurrenter om utländska investeringar?

Samtal om omvärlden och andra länder förs ofta i termer av konkurrenskraft och överlevnad. Det kan vara farligt. Det gäller att vara varsam med orden. Variation mellan olika länder är bra. Genom demokratin måste olika samhällen kunna prioritera olika. Att göra konkurrensen till huvudsaken riskerar att leda tankarna fel. Konkurrens kan leda till motsättningar. Motsättningar kan leda till konflikt. Konflikt kan leda till krig.

För att vårt svenska samhällsbygge ska hålla samman har vi ett direkt intresse av att vara aktiva i omvärlden. De fem inre samhällsvärn som beskrivits tidigare – delaktighet, fördelning, ordning och reda, organisationer och demokrati – vilar på stabil utveckling i omvärlden. Bara när andra har det bra, när omvärlden är trygg och stabil, kan vi vara säkra på vår egen tillvaro.

Internationell samverkan bildar ett yttre värn som gör det möjligt för varje land att lyfta samhällsvärnen. Det är genom samverkan med andra vi reser de yttre värnen. Hur nationalstater väljer att samverka – hur världen ordnas – är avgörande för våra samhällen, och i förlängningen för våra liv.

Kampen om det yttre värnet – internationell samverkan – är tveeggat. Att lyfta grannarna för att skapa större trygghet hemma kan strida mot ”vi och dom”-logiken, vilket kan göra att det ibland krävs tydligare förklaringar till varför man gör som man gör. Att begränsa grannarnas handlingsutrymme kan även medföra en begränsning av det egna nationella handlingsutrymmet. Mellan marknadsliberaler och demokratiska socialister förs en ständig kamp om hur mycket – och på vilka områden – det nationella handlingsutrymmet kan och bör begränsas.

Med samhällsuppdraget följer ett aktivt fackligt engagemang i omvärlden. Det är i relation till omvärlden som de långsiktiga förutsättningarna för våra samhällsvärn bestäms. I det här kapitlet berättas varför internationell samverkan – det yttre värnet – är en förutsättning för de inre samhällsvärnen.

År noll

Ibland benämns 1945 som ”år noll”. Det kan i dag vara svårt att ta in hur omfattande förstörelsen var efter andra världskriget. Uppskattningsvis 60–80 miljoner döda, utbombade städer, miljontals hemlösa, svält och sjukdomar. Den politiska, ekonomiska och sociala kollapsen var nästan total. Regeringar, skolor, bibliotek, civilsamhälle, post och massmedier slutade för en tid att fungera.

Efter 1945 rådde en bred enighet om att det politiska kaos och den sociala utsatthet som utlöstes av den stora depressionen 1929 – vilket man insåg berodde på oreglerade marknader – till vilket pris som helst måste förhindras i framtiden. I land efter land restes samhällsvärn mot marknaden – ungefär på det sätt som den här boken beskriver.

Europa skulle inte tillåtas att falla tillbaka i samma mönster av klassmotsättningar och politisk extremism som innan andra världskriget. Lösningen var att göra en demokrati på grundval av förenings- och ytt- randefrihet till norm. Samsynen om demokrati och värn mot marknadskrafterna påverkade även grunderna för det internationella samarbetet.

I slutförhandlingarna i Bretton Woods 1944 deklarerade USA:s finansminister Henry Morgenthau att: "Vi har alla sett vår tids ekonomiska tragedi. Vi såg den världsomspännande depressionen under 1930-talet. Vi såg förvirringen och bitterheten föda fram fascismen och slutligen kriget." För att förhindra historien återupprepar sig argumenterade Morgenthau för att "nationella regeringar ska ha möjlighet att göra mer för att skydda människor från kapitalismens elakartade effekter".

Den här boken syftar till att åskådliggöra den socioekonomiska struktur – blandekonomin – som växte fram efter andra världskriget. Den grundläggande frågan – då som nu – är hur människor kan skyddas från kapitalismens destruktiva sidor.

En annan konsekvens av tillståndet i Europa år noll var att nazister och fascister som startat andra världskriget förlorade allt politiskt stöd. Demokratin förlorade sina viktigaste utmanare. Nazismens vidrigheter och brott mot mänskligheten gjorde dess idéer och politik omöjlig.

Från internationell anarki till nationalstater i samverkan

Före första världskriget var internationella relationer bilaterala. Länder gjorde upp direkt med varandra. Rivaliteterna var många och instabiliteten var stor. Stora länder dominerade över små. Det var den internationella anarkin – frånvaron av gemensamma regelverk – som la grunden för första världskriget och den ekonomiska depressionen på 1920-talet.

Fredsfördraget efter första världskriget – Versaillesfreden – hanterade upplösningen av mångnationella och auktoritära kejsardömen. Med fredskonferensen i Paris gjorde även nationalstaten ett genombrott. Utifrån den amerikanske presidenten Woodrow Wilsons krav etablerades en föreställning om att nationellt självbestämmande, folkstyre (demokrati) och internationalism kunde förenas.

Den europeiska kartan målades om utifrån formeln ett folk, en stat och ett folkstyre. Men inte ens på ritbordet fungerade passformen. Överallt fanns minoriteter som ville ha rätt till språk och kultur garanterad. Överallt fanns majoriteter som ville ansvara för landsmän utanför landets gränser.

Lösningen på passformsproblemet blev Nationernas förbund. Demokratiskt majoritetsstyre och respekt för minoriteter förutsattes inom ra-

men för Nationernas förbund förstärka varandra. Effekten blev dock den rakt motsatta. Mellanrigstiden präglades av massarbetslöshet, politisk extremism och hyperinflation. Nya länder i Baltikum, Centraleuropa och på Balkan blev direkt eller indirekt annekterade av större grannländer.

Först efter andra världskrigets folkmord och folkförflyttningar börjar pusslet med nationalstater och majoriteter av folkgrupper att någorlunda passa samman. Förenta Nationerna (FN) upprättades och ersatte Nationernas förbund i arbetet med konfliktlösning och internationellt samarbete.

Vår värld är ett myller av diplomati, förhandling och samverkande internationella organisationer. Världen har blivit mer av en gemensam angelägenhet. Genom politisk, ekonomisk och militär samverkan har fred, stabilitet och välfärd upprätthållits någorlunda sedan år noll. Det innebär inte att världen är perfekt, men inga världsomfattande krig har ägt rum sedan dess.

Men för starka och stora länder är det fortfarande frestande att göra upp på egen hand. Genom att dominera och spela ut länder mot varandra föreställer sig vissa politiska ledare – ofta populister – att de stärker det egna landets intressen. ”America first”, säger den amerikanska presidenten Donald Trump.

Men överallt där man sätter den egna nationen först är tilltron till det egna landets oavhängighet allt för stor. Inte sällan kommer även främlingsfientlighet på köpet. Internationell anarki är dessvärre fortfarande ett alternativ. Världen efter andra världskriget får inte tas som en självklarhet. 📖

De yttre samhällsvärnens motsättningar

För att förstå kampen om nationalstaternas handlingsutrymme – förutsättningarna för de inre samhällsvärnen – krävs en viktig insikt: Vi lever inte i en värld, utan två. Det är två världar som representerar olika intressen, men även olika krafter.

För att kunna navigera i det internationella yttre samhällsvärnet måste man veta i vilken värld man befinner sig. Mellan ”nationernas” och ”kapitalets” världar pågår en ständig kamp som påminner om kampen mellan marknadsliberaler och demokratiska socialister i de inre samhällsvärnen.

Den ena världen, *nationernas värld*, består av geografiskt avgränsade, territoriella stater där regeringar bestämmer över människor. Varje stat

VIKTIGA INTERNATIONELLA SAMARBETEN

De flesta betydande internationella samarbeten vi har i dag formades efter andra världskriget, som olika försök att skapa en stabil världsekonomi och förhindra konflikter. Förenta Nationerna, FN, som grundades 1945, hade en förlaga i mellankrigstidens Nationernas förbund, NF. Men medan NF föll samman, blev FN en mer varaktig och betydelsefull skapelse. Förutom generalförsamlingen, säkerhetsrådet och andra huvudorgan består FN-systemet av en rad underorgan och fackorgan, bland annat flyktingorganet Unicef, Världshälsoorganisationen WHO och Internationella arbetsorganisationen ILO.

År 1944 skapades det så kallade Bretton Woods-systemet, som fick sitt namn efter den lilla amerikanska stad där konferensen hölls. Målet var att skapa ett internationellt samarbete för att förhindra en återupprepning av 1930-talets ekonomiska depression. Systemet byggde till stor del på den brittiske ekonomen John Maynard Keynes teorier om behovet av stabila valutakurser och reglerade kapitalflöden. Men det var USA och ekonomen Harry Dexter White som ledde arbetet, vilket präglade utformningen. Den amerikanska dollarn blev grunden i ett så kallat fastkurssystem, och USA garanterade att dollarn kunde växlas in mot guld till en fast kurs. På så sätt förhindrades valutaspekulation och upprepade devalveringar, som varit vanligt tidigare. Internationella valutafonden, IMF, grundades för att bevaka valutasystemet, garantera stabila valutakurser och samtidigt uppmuntra länderna att riva handelshinder. Samtidigt bildades Världsbanken, från början med syftet att stödja återuppbyggnaden av de krigshärjade länderna. Men i samband med Marschallplanen skapades en annan organisation för att koordinera stödet till Europa, vilket blev grunden till det nuvarande OECD. Världsbanken inriktade sig i stället på att ge lån till utvecklingsländer. 1947 undertecknades också ett multilateralt handelsavtal – GATT. Syftet var att minska tullavgifter, handelskvoter och andra handelshinder.

Bretton Woods-systemet avskaffades 1973, sedan USA inte längre kunde garantera dollarvärdet med ett fast inlösenpris i guld. Snart avreglerades också valuta- och kapitalmarknaderna, som en del av den nyliberala givens. IMF:s och Världsbankens roll förändrades och organen blev nu drivande i den nyliberala omvandlingen. Genom så kallade strukturanpassningsprogram ställde man krav på de länder som fick lån. Kraven omfattade avregleringar, privatiseringar, nedskärningar och skattesänkningar. 1995 grundades Världshandelsorganisationen WTO, som en motor och förhandlingsstruktur för frihandelsavtal. Världsekonomin trädde in i den era av fritt flytande kapital, frihandel och multinationella storbolag som vi känner som globaliseringen.

är suverän och inom varje territoriell stat finns olika strukturer och värn. Varje land beslutar om skatter, polis, socialförsäkringar, arbetsrätt och vad det nu kan gälla. Det är nationernas värld som spelar fotbolls-VM och ger oss medborgarskap och pass.

I nationernas värld är demokratin huvudsaken. När vi i Sverige reser samhällsvärnen är det medborgarnas välfärd som ska stå i centrum. Genom delaktighet, fördelning, ordning och reda, organisationer och demokrati kan ett land blomstra.

Den andra världen, *kapitalets värld*, är privategendomens värld, ägandets värld, det sammanhang med människor som äger pengar, mark och saker spridda runtom jorden. De som äger vill kunna flytta saker utan hinder och motstånd. För dem är äganderätten ett överordnat intresse. För kapitalets intressen är demokratin ett problem, snarare än en del av lösningen. Kapitalets värld utgår inte från de stora massornas eller arbetarklassens intressen. Kapitalets intresse är att fritt kunna flytta det man äger utan hindras av nationalstaternas friktion.

Samhällsvärnen innebär således eftergifter för dem som äger kapital och tillgångar. Medborgarna, vanligt folk, är alltid i majoritet. De som äger är alltid i minoritet. För de förmögna intressen är demokratin en eftergift. Ett slags nödvändigt ont men som man ytterst vill komma runt och bort ifrån. Nationalstaterna splittrar världen för dem som äger. Demokratin anses skapa orealistiska förväntningar hos medborgarna – förväntningar om jämlikhet och ekonomisk trygghet, vilket inte är förenligt med kapitalets intressen.

I samhällsuppdraget bör man vara medveten om att alla de strukturer som bygger upp och möjliggör omfördelning av förmögenheter återfinns i nationalstaten. Samhällsvärnen och demokratin representerar således hinder och kostnader för kapitalet.

Det var kapitalets värld som rämnade i sviterna av den stora depressionen på 1930-talet. De strukturer som sedan kapitalismens framväxt möjliggjort fria kapitalrörelser bröt samman. Det var kapitalets värld som försvagade nationalstaterna och hindrade demokratin från att resa inre samhällsvärn. Henry Morgenthau tal i Bretton Woods gjorde tydligt att efter år noll skulle "nationernas värld" ha företrädare framför "kapitalets värld".

KAPITALET'S ÅRHUNDRANDE

De som ägde tillgångar kunde på 1800-talet obehindrat flytta sina egendomar runtom i världen. Ett valutasamarbete som kallades guldmyntfoten var en hörnsten i det globala ekonomiska systemet. Men utgången av första världskriget förändrade förutsättningarna fullständigt – i synnerhet för kapitalet. Utlandsägda egendomar hade konfiskerats under kriget. De nationella ekonomierna nationaliserades och centraliserades. Krigets krav och behovet av planering överordnades kapitalets intressen. Samhällsekonomierna hade underkastats nationens behov. De nyliberala teoretikerna Ludwig von Mises och Friedrich von Hayek kritiserade den nya ordningen. Kritiken riktas mot tre faktorer. För det första, införandet av den allmänna rösträtten försvårade upprätthållandet av guldmyntfoten och åtstramningspolitiken. Demokratin hindrade en ekonomisk politik i strid med vanligt folks behov. Politiska intressen fick företräde framför kapitalets intressen. För det andra, efterfrågepolitik och ett nationellt perspektiv på ekonomin, det som skulle utvecklas till keynesianism, förstärkte ytterligare politikens företräde framför kapitalets intressen. För det tredje, Versaillesfredens resolutioner om varje lands suveränitet gjorde nationalstaten till den viktigaste politiska strukturen i människors liv, vilket bidrog till att begränsa kapitalets rörlighet ytterligare. Alla dessa faktorer sammantaget utlöste en kris för det internationella kapitalet. Ur kapitalets motreaktion växte den tidiga nyliberala rörelsen fram – med von Mises och von Hayek som viktiga talesmän.

Samspelet mellan nationer och kapital är komplext, ibland rent av kladdigt. Åtskillnaden kommer att vara med oss hela kapitlet. Vad som är den suveräna nationens intressen och vad som är kapitalets intressen kan vara svårt att särskilja. Kanske underlättar det om man tänker på världen som en apelsin. Apelsinen borde teoretiskt gå att dela i klyftor utan kladd. Men i praktiken flyter nationernas och kapitalets intressen in i varandra. Skalet och vitan överlappar klyftor.

I kapitalets värld gör det inget om det kladdar mellan stat och kapital. Statens viktigaste uppgift är för marknadsliberaler att säkerställa eko-

nomisk tillväxt. Kapitalets och statens intresse är en och samma sak – egentligen finns inga motsättningar.

För en demokratisk socialist är politiken överordnad ekonomin. Den som hävdar att det ekonomiska ska ha företräde framför det politiska har avslöjat sin hemvist i kapitalets värld. Samhällsuppdraget är att hävda politikens företräde. Politik är lösningen på internationellt samarbete – inte problemet.

Vilka principer som ska gälla för det internationella samarbetet, och de strukturer som skapar det internationella ramverket för samhällsuppdraget är alltså resultatet av kompromisser mellan två världar. I samhällsuppdraget är det av avgörande betydelse för de strukturer som bygger upp våra samhällen hur man tänker på världen. Hur det gränsöverskridande samarbetet utformas avgör ytterst om omfördelning och demokrati är långsiktigt möjligt. 📖

VAD HAR ÖVERKLASSEN GEMENSAMT MED NATIONALISTER?

Nationalism beskrivs ofta som "ett krig för vanligt folks intressen", men en viss form av nationalism tjänar enbart de rikas intressen. Ultra-rika och ultra-nationalister binds samman av ett gemensamt projekt: båda vill försvaga eller helt upphäva de internationella samarbetena som de anser begränsa deras handlingsutrymme. För ultra-nationalister handlar det om att ta tillbaka kontroll över gränser, regeringen och en sönderfallande nationalstat. Man vill även bekämpa mångkulturalism och jämställdhet. För de ultra-rika handlar det om att eliminera de internationella samarbeten som möjliggör kontroll och begränsningar av hur de använder sina pengar. Utan EU och samverkan över gränserna föreställer sig förmögna människor att de ska bli ännu rikare och vinna ännu mer inflytande över regeringar och marknader. Bakom populisterna som Donald Trump finns ofta ultra-rika finansärer. Ultra-nationalisternas propaganda riktar ibland även kritik mot de ultra-rika. Ironiskt nog är dessa kampanjer inte sällan finansierade av de ultra-rika. De ekonomiska kopplingarna mellan dessa grupper framgår av de så kallade Panamapapprena. Vanligt folk har inget att vinna på att de yttre samhällsvärnen rivs. Tvärtom. De har allt att förlora. De rika eliterna har desto mer att vinna.

Demokratis handlingsutrymme

För kapitalet är målet med internationell samverkan ekonomisk frihandel. Marknadsintegration och fri rörlighet för att produktionsmedlen över gränserna ska främjas. Samverkan över gränserna handlar om att begränsa nationalstaterna från att hindra eller begränsa kapitalägarnas möjligheter att fritt verka över gränserna.

Internationell samverkan blir på detta sätt ett avregleringsinstrument, en metod att ta sig ur nationalstatens bojar. Eller omvänt formulerat: I kapitalets värld handlar internationell samverkan om att begränsa nationalstaternas handlingsutrymme.

I nationalstaternas värld är målet med internationell samverkan att säkerställa att demokratin och samhällsvärnen ges utrymme i nationalstaten. Samverkan kan från detta perspektiv beskrivas som att värna det nationella oberoendet – en strävan mot frihet från beroenden. Suveräniteten handlar om både ekonomisk och politisk suveränitet – att stå fri från påtryckningar av kapitalet, men även från andra länder. Internationell samverkan stärker självständigheten, men säkerställer samtidigt att förändring genom demokrati är möjlig.

Ibland beskrivs behovet av internationell samverkan som en motreaktion på kapitalets värld. När företag och kapital rör sig över gränserna måste även fackföreningar och politiken agera globalt. Internationell samverkan, exempelvis inom Europeiska Unionen, blir en strävan att återvinna makt som gått förlorad i nationalstaten. Påståendet har ett visst förklaringsvärde, men är samtidigt reaktivt och passivt.

I samhällsuppdraget lyfter vi i stället fram grundtankarna från år noll: Internationell samverkan över gränserna måste handla om att ge nationalstater goda förutsättningar för att resa samhällsvärnen och begränsa verkningarna av kapitalismens destruktiva krafter. Internationell samverkan handlar om att möjliggöra demokratin och blandekonomin – det är lösningen.

Den suveräna statens begränsningar

Begreppet nationell suveränitet kan skapa förvirring och motsättningar. I internationell rätt betyder det att en stat är oberoende. Suveräniteten är en hörnsten i internationell rätt och genom att erkänna varandras obero-

ende kan konflikter undvikas. Alla nationalstater har rätt till självförsvar, och ingen har rätt att blanda sig i andra länders angelägenheter.

En suverän stat utgörs av en territoriell enhet. Internt kan staten styras på olika sätt. Staten har formellt inga överordnade strukturer. Alla andra nationella institutioner, fackliga organisationer, arbetsgivarorganisationer, företag, båtklubbar osv. är ytterst underkastade statens kontroll och makt.

Nationalstaten är ett uttryck för sammanhållning och gemenskap, men alla sammanslutningar riskerar att bli exkluderande. Bakom nationens gränser kan förtryck och maktmissbruk pågå. De största brotten mot mänskligheten har skett i suveräna nationalstater. Det är inte givet att omvärlden kan se på när en diktatur kränker mänskliga rättigheter och skadar människor. Sedan år noll har humanitära interventioner i länder blivit en möjlighet. FN har exempelvis ingripit i Rwanda och Bosnien. Men formerna för hur världssamfundet blandar sig i nationella angelägenheter är allt för godtyckligt.

Stater som lever isolerat, utan samverkan med andra länder, är mer benägna att inleda konflikter. Samverkan som förhindrar isolering kan således förhindra krig.

Men verkligheten är ofta komplicerad. Alla människor lever i beroenden, så även grupper av människor som lever i en nationalstat. Ingen – varken människa eller nationalstat – är någonsin fullt ut suverän. Alla stater är i praktiken beroende av omvärlden – politiskt, ekonomiskt och moraliskt. Att föreställa sig suveräna stater som fullständigt oberoende av varandra riskerar att leda tanken fel.

I samhällsuppdraget är suveränitet något positivt – förutsatt att den används för att möjliggöra demokrati och resa samhällsvärn.

Balansen mellan handel och stat

Varje samhälle kräver ett visst mått av ekonomiskt handlingsutrymme. Det gäller att ge människor möjlighet och utrymme att realisera sina ambitioner. Men det finns destruktiva konsekvenser av den egennyttiga och kreativitet kapitalismen utlöser.

Det ekonomiska handlingsutrymmet måste regleras, samhällets och naturens resurser är inte oändliga. Dessutom är den enes frihet den an-

dres ofrihet. Handlingsfriheten måste överbrygga intressen mellan olika generationer. De regler som binder måste upprättas nationellt, men i de bästa världar gälla även för andra nationalstater.

Brister i ekonomiska produktionsfaktorer hanteras genom internationell samverkan. Inget land förfogar över alla produktionsmedel som behövs i en avancerad ekonomi: metaller i mobiltelefoner, tekniskt kunnande eller annat. Inte heller kan varje land vara ledande på alla områden. Handel över gränserna möjliggör specialisering.

Fungerande handel kräver regler – det ligger i marknadsaktörernas eget intresse. Även marknadsliberaler förespråkar viss statlig inblandning. Det gäller att upprätta en rättsordning som förhindrar intrång och stöld, men även ett grundläggande skydd för ägandet.

Ett grundläggande problem med regler för internationell handel är att aktörerna i regel endast kan bindas till nationella regler. För att locka till sig investeringar och företag kan nationer lockas till att avreglera och minimera reglerna för företagandet. En nedåtgående spiral och underbudskonkurrens är lätt hänt. För att råda bot på detta kan större handelsavtal upprättas.

Hur långtgående regler som handeln behöver diskuteras ständigt. I kapitalets värld vill man att reglerna ska vara så få som möjligt. I samhällsuppdraget bör man alltid fråga sig hur regler i internationell samverkan – handelsavtalen – påverkar utformningen av och möjligheterna för att resa samhällsvärnen.

Internationella handelsregler som bidrar till att stärka och utvidga delaktigheten i samhället och som på sikt även kan bidra till jämnare fördelning av livsmöjligheterna bör välkomnas. Likaså är frihandelsregler som stärker ordning och reda på arbetsmarknaden positivt. Bestämmelser som begränsar eller försvårar för samhällsvärnen och demokratin måste däremot alltid bekämpas.

I de flesta intressekonflikter är det avgörande att ingen sida helt tillåts vinna. I utformandet av frihandelsregler, i kampen mellan nationernas och kapitalets värld, är detta en viktig poäng. Frågan om man är för eller emot frihandel är felformulerad. Den verkliga frågan är hur samhällsvärnens intressen kan balanseras mot handelns ekonomiska intressen. Var ligger balanspunkten?

Internationella regelverk kan begränsa demokratin

Det kan vara frestande att använda internationella regelverk för att främja den egna intressepositionen. En strategi för att göra detta är att låsa en nationell lösning eller balans i en överstatlig reglering. Ett exempel kan vara en handelsöverenskommelse som reglerar tjänstehandel och förbjuder medlemsstaterna att ställa vissa krav på säkerhet och trygghet. Det nationella utrymmet att reglera en fråga begränsas därmed och demokratin görs verkningslös. Möjligheten att reglera frågor om ”säkerhet och trygghet” har lämnat nationalstaten och bestäms nu i förhandlingar med andra nationalstater. Vi återkommer med fler exempel i kapitlet om EU-samarbetet, i detta sammanhang uppmärksammar vi strategin.

Att flytta en fråga till överstatlig nivå kan vara frestande. Men när frågor lämnar den nationella demokratiska nivån för överstatlig reglering cementeras inte sällan bestämmelserna på den överstatliga nivån. Frågan görs i praktiken oåtkomlig för demokratin, men även för kapitalets, förändrade krafter. Den nationella demokratin har begränsad effekt att förändra regler som antagits överstatligt. Kapitalet har i stor utsträckning nyttjat strategin inom ramen för EU-samarbetet. Demokratiska socialister har använt Europarådets konventioner om mänskliga rättigheter på ett likartat sätt.

Strategin är långsiktigt problematisk särskilt för demokratiska socialister – om man hävdar att demokratin är överlägsen alternativt är handlingskraft viktigt. I samhällsuppdraget gäller det att vara medveten om att lösningar på överstatlig nivå riskerar att beröva demokratin dess handlingskraft.

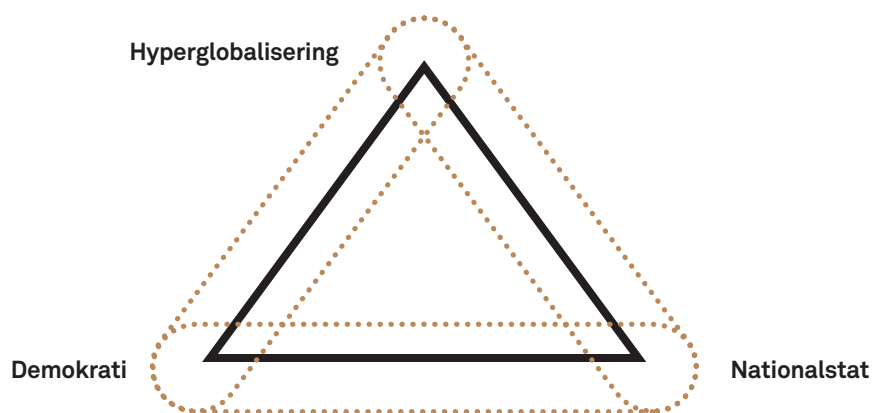
Ett trilemma – demokrati, frihandel och nationalstat

Vår tids internationella samverkan beskrivs ibland som en ”hyperglobalisering”. Arbete, tjänster, varor och pengar, men även jord, har gjorts till varor på en marknad. Handeln över gränserna – globaliseringen – har nått oanad omfattning och fördjupning. Även människors sociala och privata sammanhang har omvandlats till marknadsrelationer.

Kampen mellan marknadskrafterna och de strukturer som bäddar in samhället böljar fram och tillbaka. Kapitalets värld har vunnit tillbaka mycket mark de senaste decennierna. Nationernas värld har fått allt svå-

rare att hävda sig vilket begränsar möjligheterna att upprätthålla samhällsvärnen. Marknadsliberalismen har pressat tillbaka den demokratiska socialismen.

I många länder står man nu inför ett trilemma. Man måste välja mellan tre svärförenliga, eller rent av oförenliga, ordningar: demokrati, nationalstat och hyperglobalisering. Man kan ha två av dessa ordningar, men inte alla tre.

Den som är utopist – och kanske lite drömskt lagd – kan tycka att man bör satsa på att förena hyperglobalisering med demokrati genom ett folkvalt globalt parlament och en världsregering.

För realisten är dock en fullständigt global rättsordning en teoretisk lösning, som möjligtvis ligger hundratals år fram i tiden. Frågan är om den ens är önskvärd? När samhällsvärnen och förändring genom demokrati är huvudsaken kan man fråga sig om nationella och lokala olikheter kan rymmas i en enda global ordning. Dessutom, hur skulle en global demokrati fungera i praktiken?

Ett andra alternativ är att behålla nationalstaten som styrform, men att fortsätta att låta hyperglobaliseringen urholka dess handlingsutrymme. Det betyder även att man ger upp demokratin. Det är den utveckling vi ser äga rum i dag. Det är en ordning som urholkar samhällsvärnen och som är oförenlig med samhällsuppdraget. Demokratin som förändrande kraft riskerar på sikt att upphöra.

Det tredje alternativet är den självklara fackliga intresseståndpunkten: att bromsa och reglera hyperglobaliseringen. Att låta nationalstaten och demokratin återigen få ett större utrymme. Samhällsuppdraget är att begränsa kapitalets makt över nationalstaterna och samhällsvärnen.

Samtidens trilemma ser olika ut beroende på intresseutgångspunkt. I kapitalets värld vill man inte ens erkänna att det finns motsättningar mellan demokrati, hyperglobalisering och nationalstat. Att upprätta en överstatlig teknokratisk struktur är för kapitalet själva idén med frihandelsregleringen. Marknadens överordning av demokrati och nationalstat är intresset. Kapitalet ser gärna att bestämmelserna och avregleringen tas på en nivå där demokratin inte kan slå följe.

I samhällsuppdraget är trilemmat en realitet. Hur kan regler för gränsöverskridande handel utformas så att de inre samhällsvärnen inte förlovar i styrka? Återigen hamnar man i en fråga om balans. Det är här kampen om globaliseringen utspelar sig.

Lösningen: keynesianism och välfärdsstat

Trilemmat är inte nytt. Världsekonomin sammanbrott och krisen för det politiska och internationella systemet på 1930-talet var en konsekvens av hyperglobalisering. Under andra världskriget tog regeringarna styrningen över ekonomin. Krigets vedermödor bidrog även till att skapa en stark nationell gemenskap och till en bred samsyn om att människors välmående var allas angelägenhet. Det var vanligt folks uppoffringar som vann kriget.

Lösningen på trilemmat efter andra världskriget blev blandekonomin. Staterna skulle ges utrymme att reglera marknaderna. Ekonomiska intressen skulle inte ges allmänt företräde. Staten gjordes till "samhällets tjänare" snarare än "marknadens tjänare". Inte bara i Sverige – utan i hela Europa. Allt byggde på insikten om att ekonomisk kris och ojämlikhet var den grundläggande orsaken till kriget.

Keynesianismen och välfärdsstaten är två av benen i blandekonomin. Att förena demokratisk styrning av ekonomin med ett privat ägande och marknader är en ständig utmaning. Men blandekonomin förutsätter också internationella samarbeten som möjliggör demokratin.

I nationell politik kvarstår flera erfarenheter från andra världskriget.

Extrema politiska uppfattningar, oavsett om det är till höger eller vänster, bör undvikas. Samma erfarenheter tycks inte gälla för internationell samverkan. Där bedrivs mycket av argumentationen utifrån extrema positioner. I samhällsuppdraget är det avgörande att hitta bra balanser. Frågan är inte om frihandels vara eller icke-vara: samhällsuppdraget handlar om att hitta en balanserad frihandel. En frihandel som är till nytta för alla – även arbetarklassen.

Facklig samverkan över nationsgränserna

Det är ett fackligt intresse att samverka över nationsgränserna. Slagkraftigt samarbete med fackliga organisationer i andra länder gör att vi kan hävda våra intressen mot kapitalet – i synnerhet inom ramen för frihandelsavtal. Det är alltså inte enbart av humanitära skäl som vi samverkar med fackliga organisationer i andra länder.

I samhällsuppdraget engagerar vi oss i de internationella regelverken av samma skäl som vi bildar fackföreningar: med en gemensam insikt om att vi måste hålla ihop kring grundläggande gemensamma intressen. Kan fackföreningarna inte hålla samman kommer arbetsgivarna – eller det internationella kapitalet – att splittra oss.

I vårt internationella samhällsuppdrag är behovet av facklig sammanhållning lika stort som för kollektivavtalen. Kan anställda inte hålla samman och samarbeta över gränserna så kommer företagen att spela ut oss mot varandra.

Det gäller att vara medveten om att förändringar i de internationella regelverk som omger Sverige – inte minst inom EU – kan ha direkta konsekvenser för våra arbetsplatser och vårt fackliga arbete. Företagen kan flytta produktionen till andra länder för att sänka lönekostnader, skatter och andra kostnader. Anställda inom internationellt konkurrensutsatta branscher har lång erfarenhet av detta. Det innebär en hård press på de anställda, men även på möjligheterna att hävda samhällsvärnen och fullgöra vårt samhällsuppdrag. Med det svenska EU-medlemskapet och Lavaldomen har även tjänstemarknaderna, inte minst byggbranschen som tidigare var nationellt reglerad, blivit underkastade internationaliseringens logik.

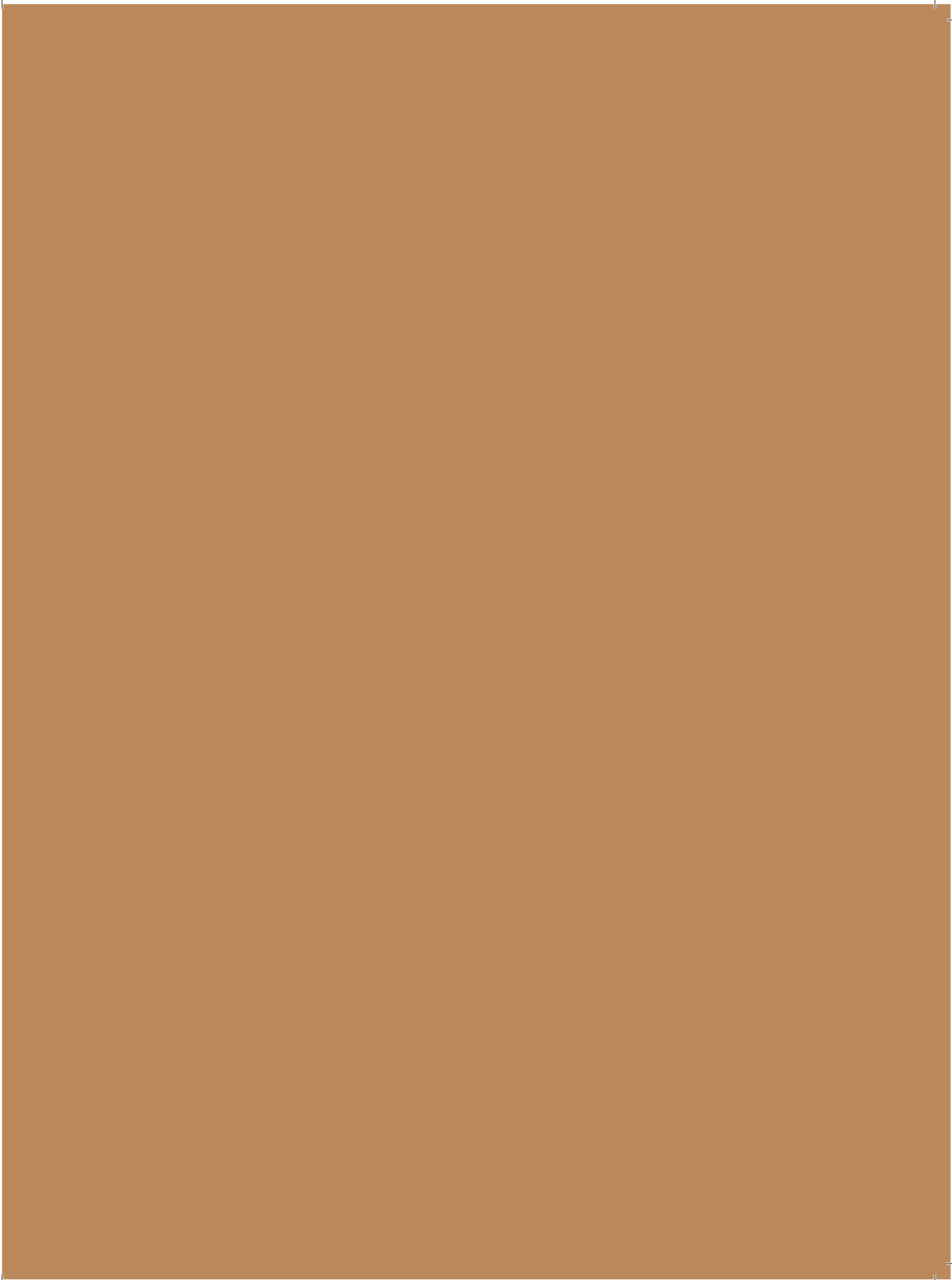
Det internationella samhällsuppdraget handlar om att skapa värn mot underbudskonkurrens – vilket var huvudskälet för att vi byggde upp fack-

liga organisationer i vårt eget land. Oavsett om det handlar om fabriker som lämnar landet eller utstationerade arbetstagare med låga löner är det internationella fackliga grundintresset i grund och botten trefaldigt:

- Internationella regler som förhindrar underbudskonkurrens.
- Internationella regler som möjliggör och bidrar till starka nationella samhällsvärn och demokrati.
- Internationell samverkan som förhindrar politiska och ekonomiska motsättningar mellan länder.

Det är viktigt att erinra sig om att europeiska och internationella regelverk även kan användas för att skydda de inre samhällsvärnen. Men samma regelverk kan även användas för att montera ner dem. Hur de överstatliga regelverken utformas beror på makt. De intressegrupperingar som behärskar den internationella sfären bestämmer vad regelverken används till.

Under senare år har den ekonomiska globaliseringen intensifierats. Finanskapitalets makt och rörlighet har ökat dramatiskt. Produktionsnätverken har blivit allt mer transnationella och integrerade. Kapitalets ”utpressningsmakt” har stärkts. Samhällsuppdraget har blivit än viktigare. Att engagera sig fackligt internationellt är en självklarhet.

KAPITEL ELVA

EUROPEISK SAMVERKAN:

ETT SKYDDANDE TAK ELLER HOT MOT SAMHÄLLSVÄRNEN?

DE EUROPEISKA SAMARBETENA utgör det andra yttre värnets för samhällsvärnen. Liksom de internationella samarbetena har de sin grund i de många europeiska konflikterna – inte minst andra världskriget. ”År noll”, 1945, inleddes en europeisk experimentverkstad i syfte att binda tidigare fiender till varandra.

En rad institutionella och rättsliga samarbeten uppstår; 1949 grundades Europarådet, 1951 bildas Kol- och stålgemenskapen, 1957 bildas Europeiska ekonomiska gemenskapen och Europeiska kärnenergigemenskapen – som tillsammans utvecklats till vår tids Europeiska Union (EU).

Den ursprungliga europeiska integrationen vilade på en insikt om att starka samhällsvärn, delaktighet, fördelning, rättsstat och liberal demokrati förutsätter samordning mellan Europas länder. En stabil omvärld är en förutsättning för samhällsvärnen. För att bygga upp länderna efter kriget och möjliggöra ekonomisk tillväxt krävdes samarbete och samverkan mellan Europas länder.

Det råder ingen tvekan om att de ursprungliga ekonomiska samarbetena skulle fungera som ”tak” eller yttre värn för medlemsstaterna. Kol- och stålgemenskapen har dessutom den egenheten att den ska skapa stark ekonomisk integration mellan medlemsstaterna – inte minst Tyskland och Frankrike. Förhoppningen var – och är – att binda länderna så starkt till varandra att konflikt blir otänkbar. Fred och stabilitet är nyckelorden.

Den ekonomiska och rättsliga integrationen inom EU-samarbetet gick snabbt och fördjupades mycket mer än vad de ursprungliga arkitekterna kunnat föreställa sig. Politisk integration av EU-samarbetet gick betydligt långsammare – och har ännu inte kommit ikapp den ekonomiska integrationen. EU-samarbetets politiska legitimitet har således alltid varit beroende av medlemmarna – nationalstatens – legitimitet.

EU har genom den starka ekonomiska integrationen blivit ett viktigt verktyg för kapitalintressen. EU-samarbetet kan numera även användas för att begränsa – snarare än att skydda – samhällsvärnen. EU-samarbetet har fått en tvetydig natur. Ska EU betraktas som ett yttre värn – ett skyddande ”tak” – eller har den starka ekonomiska integrationen gjort EU till verktyg för att begränsa samhällsvärnen?

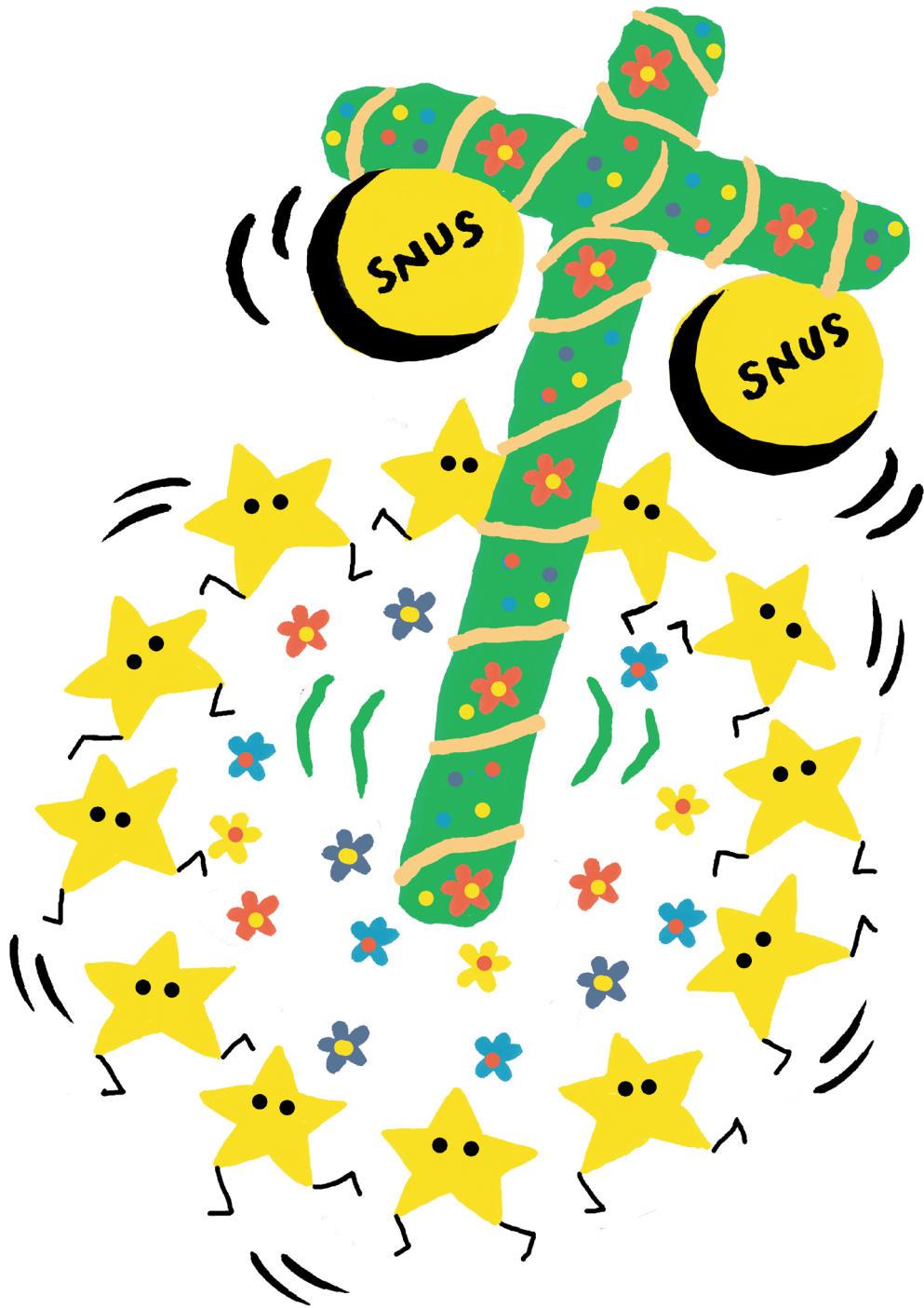
Motsättningarna inom EU har flera skiljelinjer och är inte lika entydiga som i nationell politik. Med populismens framväxt har marknadsliberaler och demokratiska socialister tvingats till ökat samarbete.

Kampen om vad den Europeiska Unionen ska vara pågår för fullt. I samhällsuppdraget är du en del av kampen. Några vill utveckla EU till en federal stat. Andra vill lämna EU helt. Vad EU ska vara har aldrig varit självklart. Men kampen om Sveriges kanske viktigaste yttre värn är allt för viktigt för att stillasittande åses på läktarplats. Det fackliga intresset av ett fungerande europeiskt samarbete är stort.

Mellan snus och jordkällare

Dagens Nyheter skickade efter andra världskrigets slut författaren Stig Dagerman till Tyskland. Bilderna han förmedlade var dystra och mörka. I Wuppertal möter Dagerman en barnfamilj. De bor i en stensatt jordkällare som är vattenfylld. Eländet och fattigdomen är stor, men föräldrarna skattar sig likväl lyckliga. De har tak över huvudet. Och på vintern fryser vattnet i källaren till. Då kan barnen leka på isen. Det kunde vara värre, säger föräldrarna.

Genom Dagermans bilder, som sammanställdes i boken *Tysk höst*, skapas en förståelse för ett perspektiv på EU-samarbetet som fredsprojekt. Miljontals familje- och människoöden på den europeiska kontinenten formade en gemensam idé: krig skulle bli en omöjlighet. Samverkan mellan Europas stater handlar just om detta. Aldrig mer skulle krig tvinga

människor till en jordkällare och svält, förnedring, fattigdom och smuts.

Vi i Sverige, som stod utanför kriget, tycks inte ha utvecklat samma starka känslor till EU. Kanske för att fasorna aldrig var upplevda och personliga. Vår medverkan bygger i stället i hög grad på ekonomiska överväganden. I Sverige handlar EU om frihandel, rörlighet för varor, tjänster, kapital och personer. I samband med folkomröstningen om medlemskap i EU 1994 var snusets vara eller icke-vara huvudsaken. Många var oroliga för att det kunde förbjudas om EU fick bestämma.

Fredstanken leder mot starka samhällsvärn, vilket skapar långsiktiga förutsättningar för freden. Stater i samverkan, där man på vissa områden ger upp suveräniteten, lägger grunden för EU-samarbetet. Här finns även plats för utopister som kan drömma om en framtida europeisk federation – ett Europas förenta stater.

Snusprillan representerar en annan bärande tanke för EU. Ett frihandels och marknadens Europa. Europeiskt samarbete baserat på ekonomiska intressen, men utan stora politiska drömmar.

Europarådet

I ett anförande i Zürich 1946 deklarerade den brittiske premiärministern Winston Churchill att Europa borde utvecklas till att bli ett ”Europas förenta stater”. Åren efter andra världskriget prövas många idéer om samarbeten mellan Europas nationalstater. Tanken ”aldrig mer krig” är vägledande.

År 1949 bildas Europarådet med Strasbourg i Frankrike som sitt säte. Rådets centrala uppgift är mänskliga rättigheter och demokratiutveckling. Den första konvention som antas i Europarådet var den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna (EKMR) – i vardagstal kallad Europakonventionen. I samband med antagandet av konventionen inrättades även en särskild domstol – Europadomstolen – med möjlighet för enskilda att klaga på den egna staten.

Inom Europarådet finns även den Europeiska sociala stadgan som särskilt skyddar facklig föreningsrätt och kollektiva rättigheter samt ett system för efterlevnad av de konventioner och bestämmelser som antas. Till exempel riktade en expertkommitté inom Europarådet 2013 indirekt kritik

mot EU-domstolens dom i Lavalmålet. EU:s ekonomiska friheter ansågs inte respektera grundläggande fackliga rättigheter i tillräcklig utsträckning.

Europarådets uppgifter sträcker sig bortom mänskliga rättigheter och består också av demokratiframjande och värnande av rättsstatsprinciper. Europarådets regelverk har inte haft samma bindande verkan som inom EU-samarbetet. Men i svensk rätt har Europakonventionen haft växande betydelse efter en ändring i svensk grundlag 1995. Europakonventionen jämförs numera med svensk grundlag.

Ständigt pågående förändring

När den Europeiska ekonomiska gemenskapen bildades 1957 visste man inte hur samarbetet skulle utvecklas. Mycket i den grundläggande strukturen var oklart. Det var ett experiment. Inledningsvis var det bara sex medlemsstater: Tyskland, Frankrike, Italien, Belgien, Nederländerna och Luxemburg. Att samarbetet femtio år senare ska omfatta nästan hela kontinenten, benämnas "Unionen" och djupgående påverka och förändra medlemsstaterna var det få som kunde föreställa sig.

Ett av de första problemen EU-samarbetet hade att hantera var de gemensamma regelverken. Binder de medlemsstaterna? Har överstatliga regler företräde framför nationella regler? EU-samarbetet transformerades snabbt under 1960- och 1970-talen och relationen mellan de gemensamma institutionerna och medlemsstaterna förändras i grunden. EU-domstolen ledde vägen framåt.

I alla sammanhang där man tillsammans kommer överens om att göra saker gemensamt uppstår ett problem. Hur säkerställer man att de löften man givit varandra hålls när man väl är hemma? Efter att medlemsstaternas förhandlare skakat hand på flygplatsen och kommit hem genomfördes inte alltid de gemensamma reglerna. Några historiska domar från EU-domstolen i början av 1960-talet stängde medlemsstaterna möjligheter till en selektiv sorti från uppgörelserna.

EU-domstolen slog i de två målen "Van Gend and Loos" samt "Costa v. ENEL" fast att de gemensamma regelverken binder medlemsstaterna. Domstolen bestämde även att de överstatliga reglerna har företräde framför nationell rätt. Besluten revolutionerade formerna för internationellt samarbete.

Det ursprungliga fördraget innehöll inga bestämmelser om exempelvis välfärd, vård, skola och omsorg. Det var, likt många andra frågor, nationella angelägenheter. Men om exempelvis nationella regler om skolstipendier förhindrar den fria rörligheten för arbetstagare, vad gäller då? Vad är huvudsaken – skola och nationell suveränitet eller fri rörlighet för arbetstagare och överstatlighet? I målet ”Casagrande” avgjorde EU-domstolen 1974 frågan genom att principiellt göra överstatligheten och fri rörlighet till huvudsaken. I och med det vidgades samarbetets omfattning.

En annan fråga som aktualiserades tidigt är vad som egentligen utgör hinder för den fria rörligheten. Fram till 1978 flyttas bedömningarna som en het potatis mellan nationella domstolar och EU-domstolen. Slutligen, i ett mål om fransk svartvinbärslikör (*Cassis de Dijon*) som ska säljas i Tyskland, sätter EU-domstolen ner foten. Alla bestämmelser som direkt eller indirekt, faktiskt eller eventuellt, kan påverka handeln med varor är att betrakta som hinder mot den fria rörligheten. I praktiken blir alla regler i medlemsstaterna potentiellt föremål för EU-domstolens prövningar. I gengäld ges medlemsstaterna möjlighet att rättfärdiggöra sin lagstiftning. Med tiden sprids principen även till den fria rörligheten för tjänster, kapital och personer. Principen kompletteras också med proportionalitetsbedömningar – medlemsstaterna lagstiftning ska inte gå utöver vad som är nödvändigt för att uppnå målet med lagstiftningen. Innebörden av proportionaliteten måste bedömas från fall till fall.

Fram till mitten av 1980-talet är det EU-domstolen som driver EU-samarbetet framåt. En viktig förändring av EU-fördraget gör politikens möjligheter större: alla gemensamma beslut behöver inte längre fattas med enhällighet. Det politiska EU-samarbetet får ny kraft och man bestämmer sig även för att närma sig vanligt folk och bli mer demokratiskt.

Med det kommunistiska blockets fall fortsätter EU-samarbetet att förändras. När Tyskland, som varit delat i Öst och Väst, ska återförenas villkorar Frankrike detta med ett krav på ett gemensamt europeiskt valutasarbete. Eurosamarbetet binder medlemsstaterna närmare varandra, men i samband med finanskrisen 2008 skapas även stora spänningar.

Även den stora utvidgningen av EU 2004, när samarbetet utvidgas med tio nya medlemsstater, huvudsakligen från det tidigare kommunistiska Östeuropa, ställs samarbetet inför nya utmaningar. EU har hitintills

huvudsakligen bestått av relativt homogena välfärdsstater med likvärdiga lönenivåer och förhållandevis hög sysselsättningsgrad. 2004 blir EU mer mångfaldigt och de politiska processerna i Bryssel mer saktfärdiga.

Spänningarna inom EU-samarbetet fortsätter att öka. I en folkomröstning i Storbritannien 2016 beslutar en majoritet att man ska lämna EU. Samtidigt vinner populistiska partier framgångar i allt fler länder och får mer inflytande i Europaparlamentet.

I samhällsuppdraget bör man vara medveten om att EU-samarbetet alltid har varit i förändring. Men med EU:s utvidgning och populismens framväxt har dramatiken ökat. Vi lever nu i en brytningstid. Den tidigare ordningen för EU-samarbetet tycks vara i sönderfall samtidigt som en ny ordning ännu inte vuxit fram. Hur det framtida EU-samarbetet kommer att se ut är inte givet.

Ett samarbete med olika perspektiv

Det finns inga officiella förarbeten eller rapporter – med undantag för den så kallade Spaakrapporten – som berättar hur grundarna av EU-samarbetet egentligen tänkte. Mycket talar för att samarbetet ursprungligen var tänkt att fungera som en frihandelsunion. Men föreställningarna om EU som politisk gemenskap har blivit starkare, i synnerhet efter förändringarna och fördjupningen av EU:s grundfördrag under 1990-talet. s. 232

EU är både en frihandelsgemenskap och en politisk gemenskap mellan medlemsstaterna. Man kan beskriva det som att EU:s grundkonstruktion bygger på en funktionsfördelning mellan gemenskapens institutioner och medlemsstaterna.

På frihandelsns område är EU:s institutioner självständiga. Här fungerar EU som en teknokrati. Demokratin är svag. På välfärdsrelaterade och sociala områden, skatter, arbetsrätt, fackliga rättigheter och andra för samhällsvärnen centrala områden, är demokratin i nationalstaten det viktiga. Medlemsstaterna är här autonoma. EU:s lagstiftande institutioner är exempelvis förhindrade att anta bestämmelser om lön och stridsåtgärder.

Länge existerade perspektiven frihandel och politisk gemenskap parallellt inom EU. På kapital- och varumarknaderna hade den ekonomiska integrationen stor betydelse. På tjänste- och arbetskraftsmarknaden

EU SOM LAGSTIFTARE

Europeiska Unionen (EU) är en hybrid. På en och samma gång två saker: ett överstatligt och mellanstatligt samarbete. EU styrs inte som nationalstaten Sverige, där hela makten utgår från den folkvalda riksdagen och regeringen måste tolereras av riksdagsmajoriteten. Inte heller är det som den federala staten USA, där makten är tydligt uppdelad i en beslutande, verkställande och dömande del, och där såväl presidenten som kongressen är folkvald.

EU är uppbyggt kring ett fördrag undertecknat av medlemsstaterna. Där definieras inte bara hur unionen ska styras, utan också vad samarbetet går ut på. Det centrala målet är att skapa och värna en inre marknad, baserad på fri rörlighet för varor, tjänster och kapital. Reglerna fastställs i ett fördrag, men bindande lagstiftning antas även genom förordningar och direktiv. Detta är kärnan. Och enligt fördragen fungerar kommissionen som "fördragets väktare".

Europeiska kommissionen fungerar delvis som en regering. Den lägger fram förslag och verkställer besluten, medan besluten i sig fattas av Europeiska rådet, eller ministerrådet, som företräder medlemsstaterna, och av det folkvalda Europaparlamentet som företräder medborgarna. Men kommissionen, som tillsätts av rådet och måste godkännas av parlamentet, är samtidigt ett "politiskt oberoende kollegium, som representerar och försvarar hela unionens intressen", som det uttrycks i fördragen.

Inom unionen spelar också den oberoende EU-domstolen en mycket viktig roll. Den har till uppgift att tolka EU-lagstiftningen, och avgör vad som hämmar den fria rörligheten.

Samtidigt har centrala delar av den ekonomiska politiken, inom ramen för eurosamarbetet, överlämnats till Europeiska Centralbanken, ECB. En bank som även den ska vara "oberoende".

Med Lissabonfördraget 2009 fick parlamentet mer makt över lagstiftningen och EU:s budget, och i dag kan parlamentet även avsätta kommissionen. Men till skillnad från i ett parlamentariskt system har kommissionen i princip ensamrätt på att ta initiativ och lägga fram direktiv. I undantagsfall kan även ministerrådet ta initiativ till nya lagar.

var den ekonomiska integration begränsad. Frågor av central betydelse för samhällsvärnen, med hög politisk, social och ekonomisk sprängkraft, kunde hållas kvar i medlemsstaterna. Sedan 1990-talet har tjänste- och arbetsmarknaden allt mer kommit att underkastas ekonomisk integration – spänningarna inom EU-samarbetet har därmed ökat.

Spänningen mellan den överstatliga frihandeln och den nationella demokratin utgör en av de viktigaste motsättningarna i EU-samarbetet. Vad är viktigast, frihandel eller demokrati?

Teoretiskt har frihandeln företrädare framför demokratin, men i praktiken vet EU:s institutioner (för det mesta) att inte utnyttja sitt övertag. De nationella demokratierna kan närsomhelst begränsa, eller till och med som i Storbritannien, besluta sig för att lämna samarbetet.

Balansen mellan frihandel och demokrati vilar på en ömsesidig insikt om att vardera sidan har förmåga att förgöra den andra. Nyckeln till en fungerande "terrorbalans" är att frågan om vad som är viktigast aldrig ställs på sin spets.

Genom åren har EU-domstolen bit för bit tagit sig in på de områden som tidigare ansågs ligga tryggt inom välfärdsstatens autonomi. Detta har beskrivits som att EU-domstolen agerat under den politiska "varseblivningströskel", med andra ord, det bör inte skrivas i kvällstidningarna om EU-beslut.

I nästan varje lagstiftningsakt eller beslut av EU-domstolen är frågan hur balansen mellan demokrati och frihandel ska åstadkommas. I praktiken är det sällan självklart var gränserna ska dras. Varje avvägning ger uttryck för en intresseavvägning. s.234

Nationalstatens räddning

Inte sällan beskrivs EU-samarbetet som ett val mellan två oförenliga ståndpunkter. De som försvarar nationalstaten hävdar gärna att den är ekonomiskt, politiskt och kulturellt oundgänglig. Konsekvensen av detta blir ofta att den europeiska integrationen måste stoppas. Övertygade EU-federalister, å andra sidan, hävdar i stället att nationalstaten är överspelad och föråldrad. Nationalstaten är ett otidsenligt hinder mot uppriktandet en europeisk superstat. Nästan alltid beskrivs den viktigaste motsättningen inom EU-samarbetet på just detta sätt.

LAVALDOMEN OCH DET SOCIALA PROTOKOLLET

Det har gått över tio år sedan Lavaldomen, men den svenska modellen lever ännu i skuggorna av EU-domstolens kontroversiella beslut. Ett lettiskt ägt bolag fick i samband med EU:s utvidgning i uppdrag att bygga om en skola i Vaxholm. Priset skulle pressas genom lägre löner. Arbetsgivarna ville pröva möjligheterna att använda billigare arbetskraft genom reglerna om fri rörlighet för tjänster. Konsekvensen av Lavaldomen blev att facket inte längre – med stöd av stridsåtgärder – kunde kräva samma villkor i kollektivavtal som man kräver av svenska företag. När facket ska tvinga på ett utländskt företag ett svenskt kollektivavtal kan man enbart kräva ett så kallat utstationeringsavtal som innehåller kärnvillkoren i kollektivavtalen. Efter intensivt och långvarigt fackligt påverkansarbete har en rad lagstiftningsåtgärder vidtagits på EU-nivå. 2014 antogs ett särskilt direktiv om utstationeringsfrågor, som dock inte behandlade den känsliga likabehandlingsfrågan. 2018 ändrades utstationeringsdirektivet som var central för EU-domstolens beslut. Fackens möjligheter att ställa krav på likabehandling har ökat. Listan på kärnvillkor har utökats. ”Utstationeringsavtal” utgör fortfarande en ram för likabehandlingen. Men det viktigaste grundproblemet kvarstår att lösa. Lavaldomen innebär att strejk-rätten underordnas EU:s fria rörlighet för tjänster – ekonomiska friheter har företräde framför demokratiska rättigheter. För att ändra om balansen mellan demokratiska rättigheter och ekonomiska friheterna måste EU:s fördrag ändras: demokratiska, politiska och sociala värden måste överordnas ekonomiska intressen. I fackliga sammanhang brukar detta sammanfattas som ”ett krav på ett socialt protokoll”.

I samhällsuppdraget finns goda skäl att tona ner motsättningen mellan ”nationalister” och ”federalister”. Motsättningen mellan de två ståndpunkterna är överdrivna. EU-samarbetet bör snarare beskrivas som nationalstatens räddning. I återuppbyggnaden av nationalstaterna efter andra världskriget var EU en praktisk förutsättning. Utan EU hade nationalstaterna inte kunna resa samhällsvärnen och skapat ökad trygghet och välfärd. Det är EU som yttre värn som gör nationalstaten möjlig.

EU bör förstås som en förlängning av nationalstaten – ett redskap i medlemsstaternas tjänst. Medlemsstaterna har genom EU kunnat rädda nationalstaten från kollaps. EU kan beskrivas som en plats för att lösa gemensamma problem. Det kan vara svårsmält, men EU-samarbetet har underlättat återupprättandet av nationalstatens legitimitet.

Federalister som vill avveckla nationalstaterna riskerar således helt att förstöra EU. Och omvänt, att sätta gränser för de europeiska integrationsprocesserna skulle riskera att försvaga nationalstaten och minska dess makt och styrka.

Teknokrati med inslag av demokrati

EU:s konstitutionella ordning bygger på att den demokratiska folkviljan endast med fördröjning och inom avgränsade områden ska få genomslag. Historikern Eric Hobsbawm har hävdad att det är vilseledande att tala om ett demokratiskt underskott inom EU. Samarbetet grundades uttryckligen på en premiss om att samarbetet inte skulle vara demokratiskt.

Grundarna av den europeiska gemenskapen, italienaren Alcide De Gasperi, tysken Konrad Adenauer och fransmannen Robert Schuman kom alla från den politiska periferin. De var övertygade anti-nationalister. De trodde på överstatlighet som något som åstadkoms av välmenande eliter bestående av byråkrater. Genom tekniska och administrativa åtgärder som eliterna kommit överens om skulle den europeiska integrationen göra konkreta framsteg.

Förmyndarskapet – eller teknokratin – präglar ännu den demokratiska processen inom EU. Kommissionen är inte parlamentariskt tillsatt. Det är medlemsstaternas regeringar, inte valen till Europaparlamentet, som avgör kommissionens sammansättning, även om parlamentet kan blockera enskilda kommissionärer. Utgången av europaparlamentsvalet 2014 påverkade valet av Jean-Claude Juncker som kommissionens ordförande, men EU-samarbetet är fortfarande inte en parlamentarisk demokrati.

EU-samarbetet vilar i stor utsträckning på att experter, som frigjorts från den parlamentariska demokratins villkor, förankrar och bearbetar politiken och identifierar och ger förslag till lösningar på vad som anses utgöra problemen i den gränsöverskridande handeln mellan medlemsstaternas ekonomiska aktörer. s.236

YTTERLIGARE ETT SÄTT ATT FÖRSTÅ EU-SAMARBETET

Bakom den europeiska integrationen efter andra världskriget fanns ett starkt amerikanskt engagemang. Den så kallade Marshallplanen upprättades för att understödja freden och bygga upp Europa igen. Hanterandet av det ekonomiska biståndet krävde överenskommelser och institutioner som kom att bidra till både Europarådet och Kol- och stålgemenskapen. Idén om att bygga upp och stabilisera nationalstater genom samarbete har alltså funnits med sedan början 1957. Ett alternativt sätt att tänka på EU är således som ett gigantiskt biståndsprojekt. EU bistår med att skapa regler och ekonomiska förutsättningar för tillväxt och utveckling. Tillsammans med andra medlemsstater hjälper Sverige sina grannar att ”bygga landet”. EU kan bistå med att politiskt stabilisera sina medlemsstater. Krav på demokrati och rättsstat kan bidra till att länder i vår omvärld blir politiskt samverkande grannar med ekonomisk kapacitet att efterfråga varor från Sverige. Ibland är det mer fruktbart att tänka på EU-bestämmelser som ett sätt att lyfta andra – snarare än som en metod för att reglera villkoren i Sverige.

Men det är samtidigt viktigt att betona att EU-samarbetet utvecklats. I samhällsuppdraget bör man erinra sig om att EU utgör det i särklass mest demokratiska frihandelssystemet i världen. EU har som yttre värn bidragit till en av de fredligaste och mest ekonomiskt dynamiska perioderna i Europas historia.

EU-samarbetet fick redan på 1970-talet en social dimension. Med tiden har arbetsmarknadens parter fått en roll i lagstiftningsprocessen. Den sociala dialogen har stärkt möjligheterna till uppgörelser på EU-nivå. Med Lisabonfördraget upprättades även en stadga för grundläggande rättigheter.

EU-samarbetet har också breddats. Med fördragsförändringarna på 1990-talet inleddes ett utrikespolitiskt samarbete och fördjupat samarbete på straffrättens och civilrättens område. Även migrationsfrågor hanteras nu inom EU-samarbetet. En del frågar sig om EU-samarbetet inte blivit allt för framgångsrikt. Finns det någon gräns för vilka frågor som kan och bör hanteras på EU-nivå?

Den sociala dimensionen

Ska arbetsmarknadsfrågor och socialpolitiska frågor hanteras inom EU? Fram till början av 1970-talet fanns i praktiken ingen arbetsmarknadsreglering på EU-nivå. Men med tiden har en social dimension med överstatlig arbetsmarknadsreglering vuxit fram. Det finns två ytterlighetspositioner i synen på den sociala dimensionen.

Den ena positionen utgår från kapitalets intressen. De sociala reglerna på den överstatliga nivån ska vara så få som möjligt. Arbetsmarknads- och socialpolitisk reglering är nationella angelägenheter. Medlemsstaterna bör konkurrera med varandra om den ”bästa” regleringen, vilket underförstått betyder att länder med de lägsta sociala kostnaderna, utan anställningsskydd och svaga fackföreningar, ska sätta normen. I EU-sammanhang använder näringslivsföreträdare ibland ett nedsättande begrepp – ”gold-plating” – för att beskriva de regler som tillåter medlemsstaterna att ställa nationella krav på det sociala området.

Den andra ytterlighetspositionen anknyter till de inre samhällsvärnen. Inom ramen för ett fördjupat frihandelssamarbete krävs ett välut-

EU:S LAGSTIFTNING PÅ DET SOCIALA OMRÅDET

Utrymmet för EU-lagstiftning på det sociala området följer av Lissabonfördraget. Artikel 153 punktar upp de områden där EU ska ”understödja och komplettera medlemsstaternas verksamhet”: förbättringar av arbetsmiljön, arbetsvillkor, social trygghet och socialt skydd för arbetstagarna, jämställdhet och likabehandling på arbetsplatsen, skydd för arbetstagare när anställningsavtal slutar gälla, information och samråd, medbestämmande, integration m.m. EU har alltså inte generell kompetens att lagstifta på det sociala området. Även de direktiv som antagits på EU-nivå är fragmentariska. På 1970-talet antogs bland annat direktiv om företagsöverlåtelser, arbetsmiljö och likabehandling. En stor del av lagstiftningen på det sociala området antogs dock efter ändringar av EU-fördraget på 1990-talet, bland annat: arbetstidsdirektivet, utstationeringsdirektivet, visstidsdirektivet och upplysningsdirektivet. När den sociala pelaren antogs på EU:s toppmöte i Göteborg 2017 blev det återigen fart på EU-lagstiftningen på det sociala området.

vecklat överstatligt regelverk på det socialpolitiska området. Samhällsvärnen ska regleras på överstatlig nivå. Genom gemensamma regler för samhällsvärnen förhindras medlemsstaterna att konkurrera med låga sociala kostnader, svag arbetsrätt och låga löner.

I det europeiska samhällsuppdraget gäller det att hitta en väg mellan dessa två ytterlighetspositioner. Det gäller att motverka underbudskonkurrens utan att förlora den demokratiska kontrollen över samhällsvärnen.

Överstatliga regelverk på det sociala området är ofta komplexa kompromisser. Hur regelverken ska utformas är ett område med starka motsättningar. Man kan urskilja två regleringsmetoder. Den ena metoden bygger på stark centralisering och regler som är lika inom hela EU. Tanken är att åstadkomma ett så kallat "level playing-field" mellan företagen. Skyddet för löntagare ska vara likformigt i hela EU. Den andra metoden utgår ifrån att man på EU-nivå antar minimibestämmelser – ett slags grundläggande skydd – som i medlemsstaterna sedan kan kompletteras av mer långtgående skydd för arbetstagarna.

Men båda metoderna – "level playing-field" och "minimireglering" – kan medföra svåra utmaningar, inte minst i Sverige. Den starka självregleringen i Sverige – svenska kollektivavtalsmodellen – med fack och arbetsgivare bygger på ett stort utrymme för förhandlingar och "byten" mellan parterna. Båda regleringsmetoderna riskerar att begränsa utrymmet för fackliga förhandlingar.

Inom EU-samarbetet har det vuxit fram andra viktiga metoder för att driva regleringen av arbetsmarknads- och socialpolitik framåt. Ett av dessa är den öppna samordningsmetoden som bygger på det goda exemplets makt. Man upprättar gemensamma och nationella mål med rapporteringskrav och gemensam övervakning.

En annan metod är den sociala dialogen, där fack och arbetsgivarorganisationer på EU-nivå ges möjlighet att förhandla och träffa uppgörelser som sedan kan omvandlas till bindande överstatliga regler.

I det europeiska samhällsuppdraget står den huvudsakliga kampen fortfarande mot kapitalets intressen. Utmaningen är att utforma de överstatliga reglerna på det sociala området på ett sådant sätt att medlemsstaterna autonomt kan fortsätta bygga starka samhällsvärn. I varje medlemsstat har samhällsvärnen sin särart och det gäller att möjliggöra för den variationen.

Federalism och integration

Överallt där man organiserar sig på flera nivåer uppstår komplicerade frågor om vad som ska göras på de olika nivåerna. Exempelvis, vad i ett förbund beslutas lokalt på klubben, på avdelningen eller för all del centralt på förbundet? Måste turordningslistor eller stridsåtgärder godkännas centralt? Redan i det fackliga uppdraget lär man sig ”federalismens grunder”.

Federalism är ett begrepp som används för att beskriva beslutsfattande på olika nivåer. Det finns stor variation av hur makten i olika frågor kan fördelas. Federala strukturer kommer i många former, men i grund och botten rör det sig om två huvudvarianter: starkt centraliserade eller starkt decentraliserade.

Även inom EU aktualiseras frågan om vad som ska beslutas av vilken instans. Hur ska medlemsstaternas olika regelverk integreras med varandra när regleringen flyttas utanför nationalstatens gränser?

När regelverken från olika medlemsstater ska föras samman på översattlig nivå kan det göras på två olika sätt. Den ena metoden brukar kallas negativ integration. De lagar och bestämmelser som gäller i medlemsstaten upphävs, men utan att ersättas av nya överstatliga regler. Det kan exempelvis gälla tullar eller annan handelsreglering.

Den andra metoden kallas positiv integration och är mer ambitiös. Lokala eller nationella regler ersätts då med ny reglering på den högre nivån. Det är den positiva integrationen som särskiljer EU från andra frihandelssamarbeten. Inom EU kan man på en rad olika områden skapa ny reglering på överstatlig nivå.

På EU-nivå är kampen mellan positiv och negativ integration ständigt pågående. För kapitalets intressen är den negativa integrationen för det mesta önskvärd. Det är genom att upphäva nationella regler som man kan få bort ”friktionen” för handeln. Intresset för ny överstatlig reglering är begränsad – om den nya regleringen inte syftar till att avreglera nationalstatens regler förstås.

Lagstiftning på EU-nivå

Samspelet mellan negativ och positiv integration är på många sätt en central ideologisk skiljelinje i EU-samarbetet. Av två skäl lutar EU-samarbetet åt avreglering och negativ integration.

För det första, EU-fördraget, operativsystemet om man så vill, är inte neutralt i förhållande till valet mellan marknadsreglering eller avreglering. Även om fördragets mål och uppgifter breddats sedan 1957 är uppdraget fortfarande upprättandet av en gemensam marknad. Tullar och restriktioner är förbjudna mellan medlemsstaterna. Av fördraget framgår att EU ska kännetecknas av att hindren för fri rörlighet för varor, personer, tjänster och kapital avskaffas mellan medlemsstaterna. Av fördragets artikel 1 framgår att uppgiften är en ”allt fastare sammanslutning mellan de europeiska folken”.

För det andra, beslut om positiv integration kan i praktiken enbart fattas inom ramen för EU:s lagstiftningsprocess, vilket ytterligare försvårar reglering på överstatlig nivå. Hindren i beslutsprocessen är många: inom kommissionen finns olika uppfattningar och rådet består av 28 medlemsstater, med stora ekonomiska och institutionella skillnader. Europaparlamentet har 751 parlamentariker – med allt mer skilda politiska värderingar.

Turerna i lagstiftningsärendena kan bli många. I sammanhanget bör även betonas att storlek har betydelse. Det är skillnad på Malta och Tyskland – även om EU:s institutionella regler slätar ut skillnaderna något. Men positiv integration är inte enbart svårt på grund av omständliga politiska beslutsprocesser. Intresse motsättningar och ideologiska motsättningar mellan medlemsstaterna kan förhindra processen. En del regeringar vill se mer marknadsreglering, andra mindre. Motsättningarna kan även bero på olika nivå i ekonomisk utveckling eller skillnader i administrativa och

SVENSK SJÄLVREGLERING

Den svenska kollektivavtalsmodellen med stark självreglering och stort ansvar för arbetsmarknadens parter sticker ut inom EU-samarbetet.

I många länder är staten den viktigaste aktören i regleringen av arbetsmarknaden. Skillnaderna i synsätten på vad fack och arbetsgivare kan göra utgör inte sällan utmaningar. Respekten för de svenska och nordiska arbetsmarknadsmodellerna är dock oftast hög. Det är viktigt med stark facklig närvaro i EU-sammanhang i syfte att värna kollektivavtalsmodellen.

institutionella strukturer. Även intresset av gemensamma åtgärder varierar och varje fråga skapar nya lojaliteter mellan medlemsstaterna. 📖

I det europeiska samhällsuppdraget är det viktigt att vara medveten om att EU:s politiska beslutsprocesser har många fallgropar. En stark konsensuskultur präglar medlemsstaterna i rådet. Med fler medlemsstater har den politiska beslutsprocessen blivit tyngre. Det kan vara besvärligt att enas ju fler man är.

Vart är EU på väg?

I samhällsuppdraget är EU-samarbetet inte ett entydigt redskap: det kan vara både ett ”tak” eller ”hot” mot samhällsvärnen. Precis som i nationalstaten pågår en ständig kamp mellan olika intressegrupperingar om EU-samarbetets användningsområde.

Populismens framväxt är en allvarlig utmaning för EU-samarbetet, inte minst i Ungern och Polen. Men även i andra länder växer krafter som vill nedmontera samhällsvärnen nationellt och balansera om EU-samarbetet. Dessutom befinner sig en av EU:s största medlemsstater, Storbritannien, i en komplicerad utträdesprocess som förväntas pågå under lång tid. I skrivande stund är det fortfarande osäkert om och hur förhandlingarna kommer att slutföras. Till detta kommer att ekonomiska – och politiska – obalanser inom eurosamarbetet fortsätter att vara stora.

De stora migrationsströmmar som vi inte ser slutet på har också visat sig vara en stor utmaning. EU-samarbetet nyttjas ofta för att lösa medlemsstaternas nationella problem – vissa frågor har visat sig vara svåra att hantera tillsammans, exempelvis den gemensamma flyktingpolitiken, som sprack i samband med att migrationsströmmarna blev större.

Integrationsprocessernas stora framgångar kan också beskrivas som ett problem. Strukturellt måste medlemsstaternas stå upp för egna intressen. EU:s institutioner har till uppgift att värna de europeiska intressena. Slutar medlemsstaterna att agera ”egennyttigt” riskerar beslutsprocesserna också att bryta samman. Balansen mellan egen och gemensam nytta är avgörande.

Hur EU-samarbetet kan användas för att flytta fram de svenska fackliga positionerna har varit oklart. Mycket av det fackliga EU-arbetet har handlat om att försvara den svenska kollektivavtalsmodellen från EU-reg-

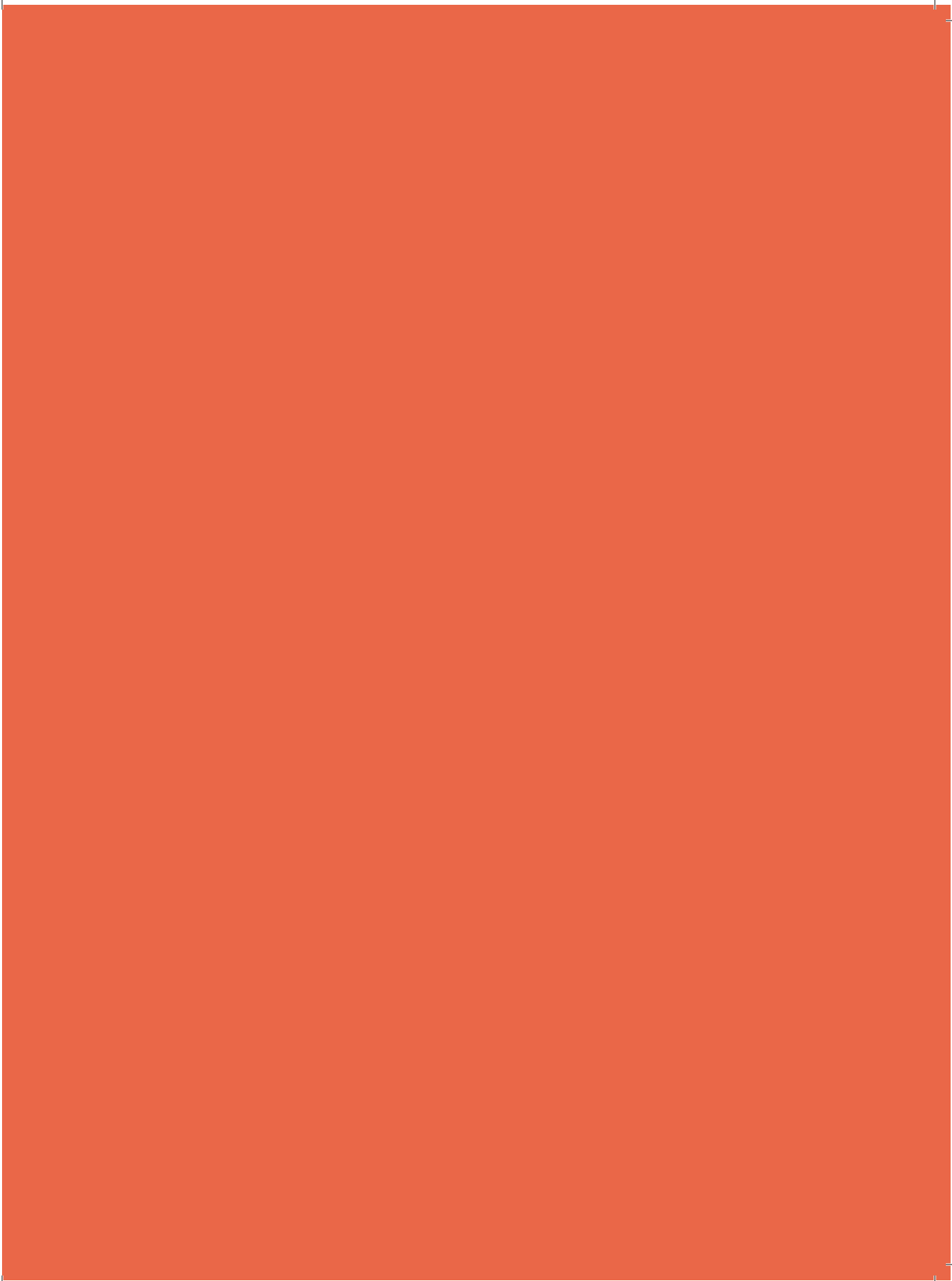
lering. Samma sak gäller för välfärds- och skatteområdet. I samhällsuppdraget finns det anledning att fundera på hur en offensiv EU-agenda kan utvecklas.

Förväntningarna på EU-samarbetet varierar mellan olika samhällsgrupper i olika länder. På det lönepolitiska och sociala området finns starka spänningar. I Östeuropa är de nationella kollektivavtalsmodellerna svaga. Lönerna är låga och välfärdssystem saknas nästan helt. Förväntningarna på lagstadgade europeiska lägstralöner och kollektiv arbetsrätt är därför stora. Liknande idéer finns hos mer federalistiskt orienterade fack i Sydeuropa.

Svenska och nordiska fack hävdar medlemsstaternas autonomi. I Norden vill man inte se någon lagstiftning om löner på EU-nivå. Priset på och villkoren för arbete bör framförallt regleras mellan de som köper och säljer arbete – kollektivavtal mellan fack och arbetsgivare ska vara normen. Om löner och arbetsrätt blir en europeisk fråga riskerar arbetsmarknadens parter att förlora kontroll över arbetsmarknaden. I samhällsuppdraget bör man vara medveten om att den kollektiva självregleringen riskerar att urholkas med ökad överstatlig reglering och minskat förhandlingsutrymme för parterna.

EU:s politik har länge bedrivits längs två linjer: den att EU hela tiden skulle växa med nya medlemmar och den andra var ett ständigt fördjupat samarbete. Principerna om ”breddning” och ”fördjupning” står i konflikt med varandra och har nu gett återverkningar på samarbetet.

I samhällsuppdraget måste EU:s kapacitet till lösningar betonas. Sverige kan inte ensamt hantera klimatutmaningarna. Många frågor kan endast lösas tillsammans med andra. EU är i den bemärkelsen oerhört viktigt. Alternativen till EU kan aldrig vara ”inte EU”. I samhällsuppdraget frågar vi oss i stället vilket EU vi vill ha. Hur kan vår samverkan med andra – inte minst våra fackliga vänner i Europa – främja fackliga intressen och skydda våra samhällsvärn?

KAPITEL TOLV

DET GODA SAMHÄLLET:

DET (NÄSTAN) ALLA MÄNNISKOR VILL HA

MURAR ÄR I DAG missförstådda. Under nästan hela människans historia har skyddsvallar representerat civilisationen och möjliggjort för demokrati, konst, fysik, matematik, utveckling, medicin, teknik, musik, föreningar, arkitektur, fack osv. Faktum tycks vara att inga civilisationer har uppstått utan någon form av skyddsvärn.

Skyddsvallar kan vara naturliga eller människoskapade. Kineserna byggde murar för att hålla hunner och mongoler borta, medan det som i dag är Sverige till stor del har skyddats bakom djupa skogar och hav. Skyddsvallar kan vara fysiska eller immateriella. Den här boken handlar om vallar av regler och institutioner – samhällsvärn – som inte lämnar några stenruiner eller fysiska spår efter sig i landskapet.

Fysiska gränsmurar är inte längre de viktigaste skyddsvallarna. Vår tids skyddsvallar är proaktiva och engagerade i omvärlden – på det sätt som beskrivits i de yttre samhällsvärnen. Vår tids civilisationer bygger inte skyddsmurar mot varandra. De hjälps åt att resa samhällsvärnen tillsammans. Ofärd hemma håller man borta genom att motverka ofärd hos grannar.

Bakom skyddsvallar kan människor uppleva trygghet. Där kan det goda samhället växa fram. Där kan människor odla sina intressen och växa. Dagens skyddsvallar reser vi för att möjliggöra för alla att utveckla sitt "bästa jag". Vi gör det för att skydda oss mot våra "sämsta jag".

Allt sedan den första stadsmuren har det funnits förakt mot människorna utanför dem, men problem har också grott på insidan. Även vår

tids politiska debatt handlar i grund och botten om just detta. I tryggheten bakom skyddsvärnen är det enkelt att romantisera naturtillståndet och ”friheten” utanför civilisationen. Innanför murarna tycks det alltid finnas några som vill ”bryta sig ut”.

Marknadsliberaler hävdar inte sällan att samhällsvärnen gör människor ”bortskämda” och ”svaga”. I drömska tongångar talar man gärna om ”fri-

MURARNAS HISTORIA

De första murarna byggdes kring städer. Redan i Mesopotamien för drygt 4 000 år sedan insåg man att civilisationen innanför murarna vilade på en stor kompromiss. När de första stadsmurarna byggdes förstod man att bekvämligheten och tryggheten kom till ett pris. Förmåga till våld och fysisk styrka offrades för civilisationens framsteg. Det sas att man ”levde som fåglar i en bur”.

Den grekiska stadsstaten Sparta skiljde ut sig från övriga tidiga stadsstater genom att förkasta stadsmurar. Alla medborgare uppfostrades till att bli krigare. Alla bekvämligheter och materiella tillgångar, men även civilisationens framsteg, förkastades. Sparta var inget kosmopolitiskt samhälle. Här fanns ingen filosofi, demokrati, konst eller annan kulturell förfining. Det primitiva, sparsamhet, kroppslig fysik och uthållighet var normen.

I det samtida Aten, där man byggde stadsmurar, blomnade civilisationen. Innanför murarna blev man ett av de första fria och demokratiska folken. Medan Sparta, som levde utan murar, helt saknade politisk och individuell frihet. Beundran av Sparta är inte ovanligt i dag, men i slutändan var en civilisation utan murar inte möjlig.

I perioder lyckades samhällen förflytta murarna från staden till hela territorier. Kinesiska muren är ett sådant exempel. Men även i Europa och Persien byggdes långa murar för att hålla krigarfolk borta, exempelvis Hadrianus mur i Storbritannien.

Det är lätt att romantisera nomadlivet. Men krig, våld, erövringar och troféer i form av skalper, skallar och guld präglade tillvaron. All uppfostran utgick från våldet. Kriget var det enda yrket för män. Kvinnorna fick sköta hushållet. Människorna bakom murarna sågs som enkla byten.

görande konkurrens”. Demokratiska socialister pratar i stället om samhällsvärnen som ”förutsättning för konkurrens”. Bakom samhällsvärnen kan människor bli ”starka och trygga”. Det är samhällsvärnen som skapar det ”goda samhället”.

Samhällsvärn håller inte bara ofärden borta. Innanför murar byggs även gemenskaper. Genom samhällsvärnen kan ett ”vi” verkligen bli ett ”vi”. Det är även detta vi – i detta sammanhang nationalstaten – som skapar grundförutsättningarna för samhällsvärnen.

Betydelsen av ett ”vi” är i flera avseende avgörande. Problemet med nationalstatens ”vi” är dess eviga följeslagare nationalism. Det kan vara besvärligt att särskilja den ”goda nationalismen” från den ”onda nationalismen”.

Den här boken illustrerar nationalstatens betydelse för politisk handlingskraft. Det är på nationalstatens grund vi reser samhällsvärnen som håller ofärden borta. Det är även med andra nationalstater vi upprättar de yttre värnen – internationell samverkan. Samhällsuppdragets ”vi” är något helt annat än nationalisternas etnocentrism och föreställningar om den egna nationens dominans över andra.

Problem innanför murarna

Vad murarna innebär för ett samhälle tycks vara ett evigt debattämne. Hur påverkas de människor som lever i skydd av samhällsvärnen? Blir vi slöa, dekadenta och bortklemade? Försvagas vi av civilisationen?

Föreställningen om att välmående och trygghet förslöar är uråldrig. Det finns levande skildringar från Romarrikets höjdpunkt där skalden beskriver hur männen ”feminiseras” och klädde sig i silke. Bakom de murar som Hadrianus lät bygga uppföra oroade man sig över att den ”naturliga råheten” skulle försvinna. Hur skulle man kunna försvara sig mot ”barbarerna” bortom murarna om vanligt folk inte tränades i ”dödandets konst”?

Debatten tycks inte vara helt olik den retorik som många marknadsliberaler använder i dag. Konsekvenserna av A-kassan, sjukvården och andra välfärdsinstitutioner beskriv inte sällan i negativa ordalag. Förslöande och passiviserande är ord som ofta kommer igen. Men listan på samhällsvärnens välgörande konsekvenser kan göras lång. Omfördelning av livschanserna är något många tar för givet. Lika så är samhällsfreden inte självklar – vilket många nysvenskar vet. s.248

DET SOVANDE FOLKET

Fredrik Reinfeldt skrev 1993 en kampskrift mot starka samhällsvärn, många år innan hans tid som borgerlig statsminister. Reinfeldt pratade om "välfärdsdöden" som konsekvens av välfärdsstaten. Mycket har sannolikt hänt i Fredrik Reinfeldts liv sedan dess, men några citat från *Det sovande folket* får ge röst åt marknadsliberala föreställningar:

*"Bröd och skådespel blev i 1900-talets tappning i Sverige beroendeframkallande bidrag och reformlöften. Politiker-
na har uppträtt som jultomten och skänkt nya bidrag och
reformer till väljarna. Svenskarna har trott på tomten."*

*"Svenskarna är mentalt handikappade och indoktrinerade
att tro att politiker kan skapa och garantera välfärd."*

*"Vi vill inte se ett samhälle där människor svälter, men i
övrigt ska inga standardkrav skattefinansieras."*

*"Trygghetssystemen [...] tar bort en stor del av anled-
ningen att slita bara för att klara sin försörjning"*

*"Politiker skapar inga resurser och kan därför inte heller
ställa ut löften om resursernas fördelning."*

*"Blott 28 år gammal dog han [...] i vad som snart skulle
komma att kallas 2000-talets farligaste och dödligaste
epidemi. Fullt jämförbar med pest, smittkoppor eller
AIDS. Han dog välfärdsdöden."*

*"Klassbegreppet är hopplöst förlegat, men används ofta
i den offentliga debatten. Det är därför viktigt att betona
att den gamla beskrivningen av påstådda klasskillnader
inte stämmer."*

Nästan varje svensk medborgare står i skuld till staten och det gemensamma. Skola, sjukvård och mycket annat ska betalas tillbaka via skatten. Det är ett evigt problem att förmå människor att betala det pris som upprätthållandet av samhällsvärnen kostar. Även i Rom klagade man på de höga skatterna till murarna som låg långt bort.

Att upprätthålla starka samhällsvärn – både inre och yttre – kommer alltid att kosta pengar. Inte sällan är det när ”murarna” fallit som det blir

STATENS INKOMSTER OCH UTGIFTER

Senast den 20 september varje år ska regeringen lämna över en budgetproposition till riksdagen. Propositionen som föreslås bli Sveriges statsbudget innehåller statens inkomster och utgifter för det kommande året. I december fastställer riksdagen slutligen budgeten. Inkomsterna består huvudsakligen av skatt på arbete (1 237 miljarder år 2016, varav 669 miljarder är kommunalskatt), skatt på kapital (246 miljarder år 2016) samt skatt på konsumtion (533 miljarder år 2016). Utgifterna fördelas på 27 områden. Till de större utgiftsposterna hör exempelvis rättsväsendet (44 miljarder år 2017), hälsovård och sjukvård (67 miljarder år 2017), ekonomisk trygghet vid sjukdom och funktionsnedsättning (101 miljarder år 2017), ekonomisk trygghet för familjer och barn (88 miljarder år 2017), utbildning och universitetsforskning (71 miljarder år 2017), arbetsmarknad och arbetsliv (71 miljarder år 2017), allmänna bidrag till kommuner (105 miljarder år 2017). Kommunernas skatteintäkter går till de verksamheter som kommun- och landstingssektorn ansvarar för. Inkomster och utgifter i ålderspensionssystemet ligger utanför statsbudgeten. Budgetprocessen bestäms av det finanspolitiska ramverket som antogs efter 1990-talskrisen. De strikta budgetregler som då infördes, i synnerhet överskottsmålet, har med tiden fått allt mer kritik. I samhällsuppdraget bör man skaffa sig en grundläggande förståelse för vad som är ”stort” och ”smått” i statsbudgeten. I den politiska debatten hanteras inte sällan miljonbelopp som om de vore miljardebellopp (och tvärtom).

tydligt vad man egentligen betalade för. Skatter kommer förmodligen aldrig att bli omtyckta – eller ”coola”. Men det är bakom samhällsvärnen som vi bygger våra samhällen. I samhällsuppdraget kan det vara värt att erinra sig om att civilisationen byggs tillsammans – och den är aldrig gratis. Skatter är ytterst priset vi betalar för att hålla ofärden borta. s.249

Samhället och ”det goda livet”

Vad som är det ”det goda livet” är svårt att definiera positivt. Vi är ofta olika när det gäller saker som vi gillar. Men när vi pratar om sådant vi ogillar blir det ofta enklare att förenas.

Att beskriva ”det goda livet” i termer av frånvaro är ofta mer fruktbar. Vi vill alla leva i frånvaro av konflikter, våld, ohälsa, svält, otrygghet, tristess osv. De samhällsvärn som diskuterats i den här boken har det gemensamma att de vill stänga ute ofärden. Det är en salutogen teori om samhället (jämför s. 58-59).

Genom samhällsvärnen kan våra liv göras någorlunda förutsägbara. Vad som händer i samhället får form och struktur och omvärlden blir begriplig. Kanske kan man till och med ana en viss lagbundenhet i det som händer. En samhällsordning där det som händer i människors liv upplevs som kaotiskt, oväntat och oförklarligt kommer långsiktigt inte att kunna hålla samman. Samhällsuppdraget måste bidra till att göra samhället begripligt.

Det goda livet är *inte* ett liv som är oförutsägbart och oförklarligt.

Den andra komponenten i den salutogena teorin handlar om resurser för att göra livet hanterbart. Samhällsvärnen måste ge människor möjlighet att möta livets alla utmaningar. Att vara sitt ”bästa jag” kräver en grundläggande upplevelse av att man förfogar över resurser – inte bara ekonomiska resurser, utan även tid, energi och möjligheter. Upplever människor att man kan hantera det som händer i livet – olyckor och motgångar kommer att inträffa! – så blir man inte ett offer för omständigheterna. Upplevelsen av orättvisa blir enklare att hålla tillbaka. Även i det ”goda livet” kommer det att finnas mörka stunder. En grundläggande uppgift i samhällsuppdraget att göra samhället hanterbart.

Det goda livet är *inte* ett liv som är ohanterligt och utan resurser.

Den tredje komponenten i salutogen teori är meningsfullhet. Människor måste göras delaktiga i det gemensamma. Här finns stora utmaningar för fack och demokratiska socialister. Länkarna mellan människor och samhälle, mellan folk och beslutsfattare, har under senare decennier försvagats. Många tycks uppleva ett främmandeskap inför politiken och samhället. Tillsammans, i gemenskap med andra, blir livet lättare att leva. Genom samhällsuppdraget skapas en delaktighet i de processer som skapar ens erfarenheter och öde.

Det goda livet är *inte* ett liv utan delaktighet och meningsfullhet.

Filosofi om det goda livet

En filosofisk diskussion om det goda livet börjar inte sällan med en fråga om hur många av människan värderingar som egentligen är gemensamma. Vilka föreställningar om vad som är "gott" och "önskvärt" delas av mänskligheten som helhet?

En filosofisk ytterlighetsposition är att hävda att det inte finns några gemensamma mänskliga värderingar. Den andra ytterlighetspositionen är att hävda att alla människor i grund och botten har samma värderingar.

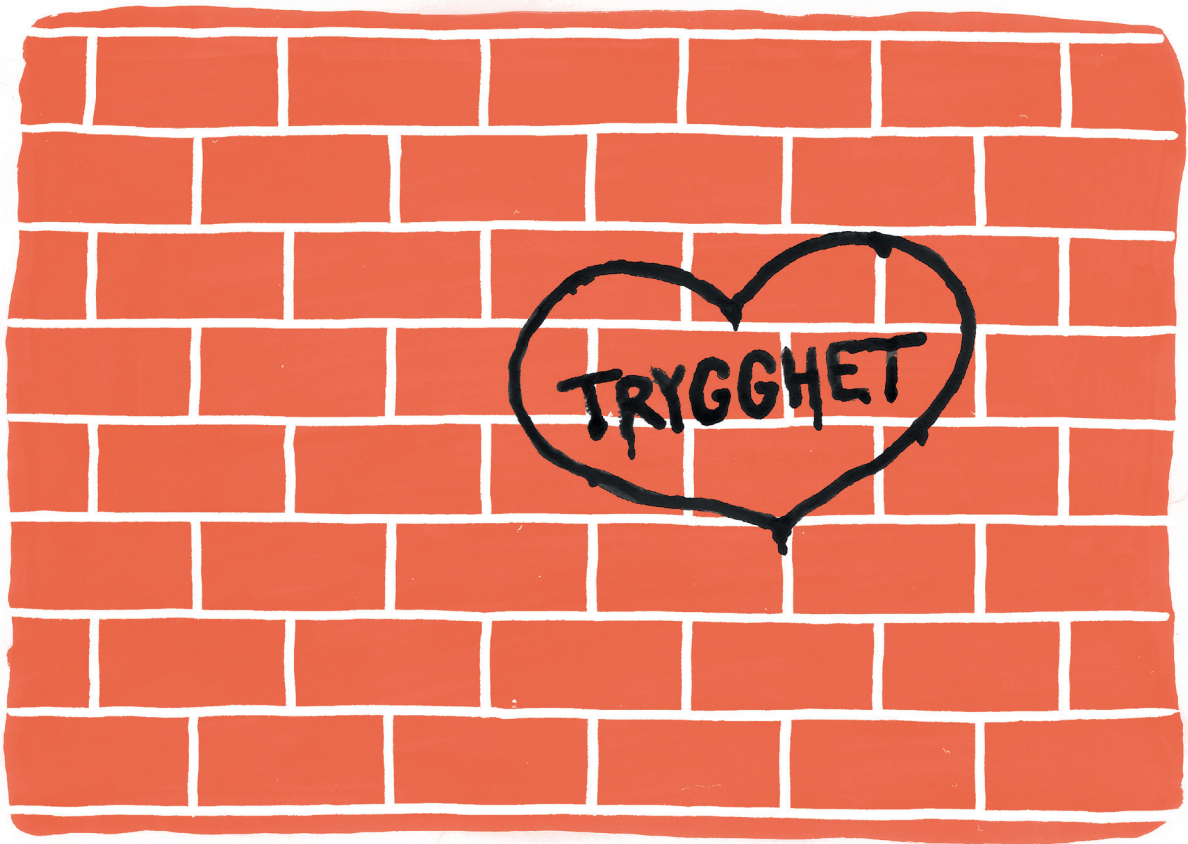
Ibland kan det vara svårt att se sig själv och sina värderingar utifrån. Likaså kan det vara lätt att ta sina egna värderingar som självklara. Men variationen tycks vara i det närmaste oändlig. Historiskt har människor som levt tillsammans upprättat mycket olikartade samhällen.

Försök i samhällsuppdraget att i möjligaste mån att uttrycka dig genom "intressen". Att formulera sig i termer av "intressen" kan mildra motsättningarna mellan positioner. Alla människor har ett intresse av att förhindra våld mot sig själva och sina närstående. Vi har alla grundläggande mänskliga och materiella behov.

VI ANDAS SAMMA LUFT

Från John F. Kennedys tal till universitetsstudenterna i Washington 10 juni 1963. "Det grundläggande bandet mellan oss alla är att vi alla lever på denna lilla planet. Vi andas alla samma luft, vi värderar alla våra barns framtid högt och vi är alla dödliga."

Trots alla samhällets motsättningar – både vad gäller värderingar och intressen – är det väldigt mycket som binder oss samman. Även filosofiskt hamnar man ofta i samma slutsatser som den salutogena teorin – det vill säga i frånvaro av negativa upplevelser. Intresse- och värderingsgemenskapen mellan människor är ofta stark när det gäller exempelvis:

- att familjen mår bra och att barnen är lyckliga
- att leva i fred med grannar och omgivningen
- att ha tid över för vänner och fritidsintressen
- att arbetet ska vara lönsamt och stimulerande
- att få äta och dricka gott (men inte alltid nyttigt)
- att få ta del av underhållning, leva ett liv kringgårdat av berättelser.

Listan kan göras längre. Poängen är att mänsklighetens grundläggande behov inte är så olikartade som vi ibland tycks tro. Vi har förvånansvärt likartade föreställningar om vad som är gott och önskvärt. I samhällsuppdraget kan det vara värt att komma ihåg att det som ofta skiljer meningsmotståndarna är metoderna för att uppnå frånvaron av ofärd.

Demokratin och det goda samhället

Olika intressen kolliderar ständigt när man bygger det ”goda samhället”. När intressen bryts mot varandra är inte svaren givna. Vilka intressen ska ges företräde? Vad ska ge vika? Det är en balansakt som sällan är självklar där olika samhällen gör olika avvägningar mellan olika intressen – ytterst beroende av hur väl intressena har lyckats formera sig.

Demokratianhängare tenderar att lyfta fram tre intressen som måste balanseras. För det första, det ligger i människors intresse att nå största möjliga frihet. Vad ”frihet” innebär praktiskt kan variera. Henrik Berggren och Lars Trädgårdh har exempelvis hävdad att ”frihet från beroenden” är särskilt stark i Sverige. Kanske ligger det något i att vi i Sverige ogärna vill vara beroende av andra, inte ens vår egen familj.

För det andra, det ligger i människors intresse att utveckla sina förmågor och möjligheter samt, för det tredje, tillfredsställa alla andra intressen man själv bedömer som viktiga. De begränsande faktorerna är dock vad som är möjligt och vad som är rimligt i förhållande till andra.

Demokratins kanske viktigaste fördel är att den möjliggör ständiga omförhandlingar och nya balanser. Inga ”sanningar” är givna – vilket kan vara på gott och ont. Inga intresseavvägningar varar för evigt – vilket kan vara till stor frustration för både demokratiska socialister och marknadsliberaler. I samhällsuppdraget ligger att värna demokratins förmåga att hantera förändring och möjliggöra justering. Bara så kan en samhällsordning långsiktigt hållas stabil.

Alla människans problem kan inte lösas med hjälp av förnuft och rationalitet – men ingenting kan heller lösas utan förnuft och rationalitet. Kanske är det därför som auktoritära och impulsiva diktatorer sällan löser några problem. Underkänner man rationaliteten uteblir verklig förändring. Samhällsuppdraget är att stå upp för förnuft och rationalitet. s. 254

Samtidigt, ett ständigt omförhandlande får inte heller göra att allt

FRÅN LO:s MEDLEMSBOK 1938

Kamrat!

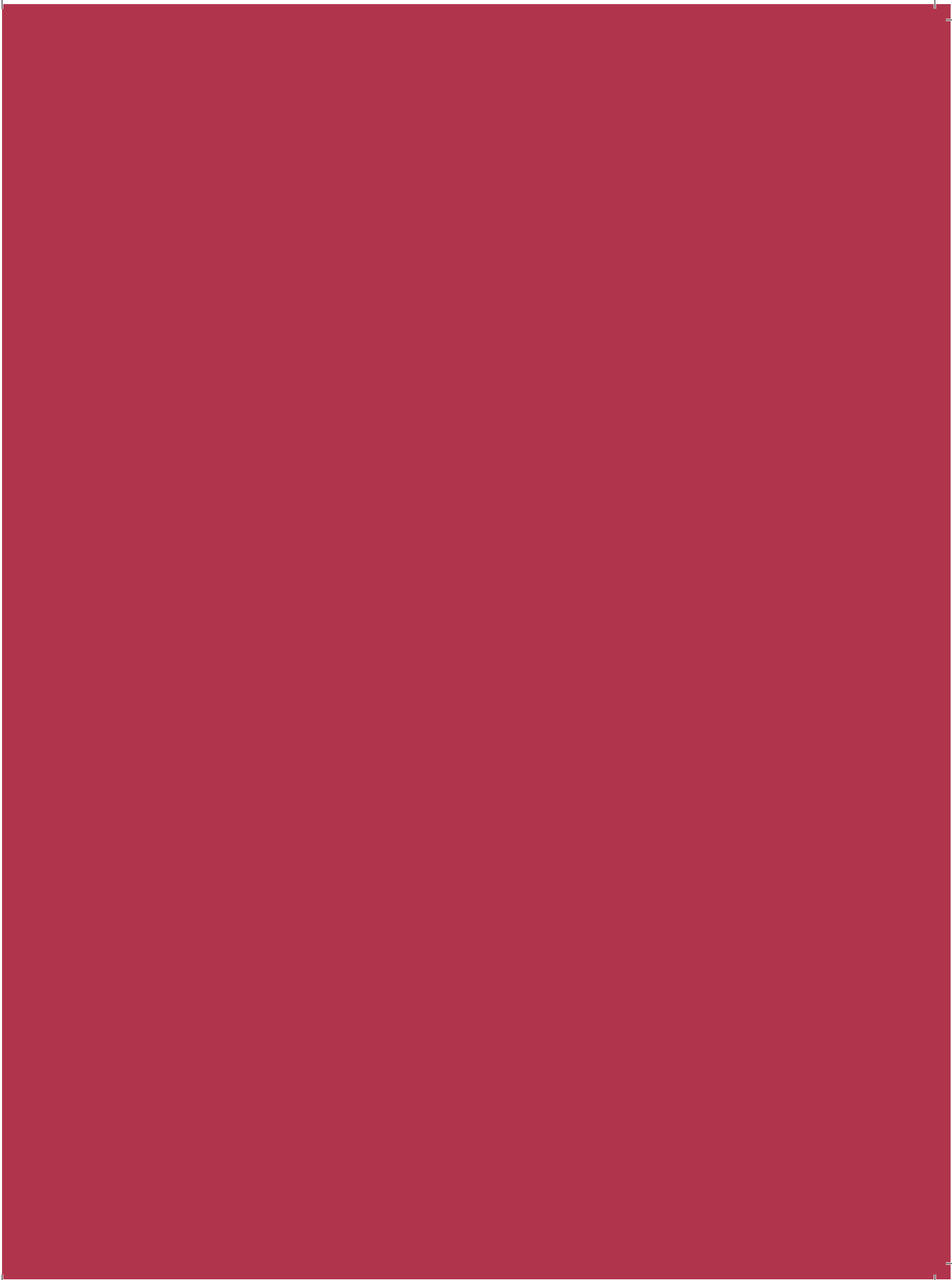
Upptred alltid, både inom och utom arbetsplatsen, på ett sätt som hedrar både Dig själv och vårt förbund!

Fullgör alltid punktligt Dina skyldigheter mot Din avdelning! [...]

Besök alltid, såvitt möjligt är, avdelningens sammanträden, så att Du ständigt har medinflytande på ärendenas behandling och besluten! Gör dig väl förtrogen med förbundets stadgar!

Var plikttrogen i Ditt arbete och redbar mot Dina kamrater! Begagna så mycket som möjligt alla tillfällen, som stå Dig till buds, att öka Dina kunskaper i såväl allmänbildande som fackliga ekonomiska ämnen.

alltid är uppe för omförhandling. Att engagera människor i att bygga det ”goda samhället” förutsätter viss stabilitet. Ingen vill höra att deras ansträngningar för att förbättra världen endast har verkan för dagen. Om morgondagen återskapar samma motsättningar och kamp blir det svårt att engagera sig själv och andra. För att motivera människor krävs således en viss beständighet i de intressebalanser som måste göras. Samhällsuppdraget handlar om att känna av den rätta balansen mellan stabilitet och förändring.

KAPITEL TRETTON

SAMHÄLLSUPPDRAGET OCH FRAMTIDEN:

FJORTON INSIKTER VÄL VÄRDA ATT VÄRDA

I ETT SAMHÄLLE PÅGÅR en ständig kamp om vad som utgör samhällets "vi". För att löntagarna inte ska försvinna i den kampen krävs organisering. Samhällsuppdraget är att ge politisk röst åt dig själv och kamraterna på arbetsplatsen. Uppdraget börjar i ett egenintresse – men slutar inte där. Samhällsuppdraget omfattar hela samhället.

Utan ett organiserat löntagarintresse är sannolikheten stor att arbetarklassens intressen inte hörs eller tolkas och gestaltas av någon annan intressegruppering: exempelvis sverigedemokrater, moderater eller kanske rent av centerpartister. Samhällsuppdraget vilar på en övertygelse om att vi själva – arbetarklassen – kan formulera och ge uttryck för våra gemensamma behov och intressen

I samhällsuppdraget engagerar vi oss i vår tids politiska motsättningar. För det första, i kampen mot ekonomisk marknadsliberalism. Problemet med nyliberalismen är att den gör människor till "brickor" och "maskiner". Det handlar om människosyn – och vi måste hävda ett humanare sätt att tänka kring människan.

I samhällsuppdraget hävdar vi individens frihet – en verklig frihet. Samhällspolitiken måste formars efter människan såsom hon är – realistiskt, inte utopiskt. Gemensamma lösningar skapar förutsättningar för frihet. Människor måste ges utrymme och möjlighet att växa.

Engagemanget i det fackliga uppdraget – men även samhällsuppdraget – måste bygga på individuell autonomi och förtroende. Människor måste

ges ett utrymme som är, eller i vart fall upplevs som, meningsfullt. Var och en måste få göra världen till sin egen. Bara så kan engagemanget bli personligt.

För det andra, i samhällsuppdraget engagerar vi oss i kampen mot populismen. Vi låter oss inte distraheras av destruktiva påståenden, exempelvis att ”demokratin dör för att folk inte bryr sig längre”. Det är inte sant. I samhällsuppdraget lockas vi inte av ett teknokratiskt förmyndarskap.

Inte heller får vi ta avstånd från populisternas kritik av samhällets ekonomiska eliter. Att eliterna rycker ifrån är ett problem. I samhällsuppdraget kan vi inte nöja oss med att vara ”anti-populister” eller ”anti-” i allmänhet. Uppdraget är att formulera en politik som vi är ”för” snarare än en reaktion på vad andra vill. Förhoppningsvis kan värnen göra det enklare att se vad det innebär att vara demokratisk socialist. Att se hur vi ”bygger landet”.

I samhällsuppdraget måste vi engagera andra. Bygg nätverk och ta med en kompis. Arbetarklassens styrka ligger i att vi är många. En levande gräsrotsrörelse förutsätter bred och djup förankring i verkligheten. Vattna dina relationer rikligt. Gräsrotter som inte tas omhand förtvinar och riskerar att bli bruna. 📖

Väljarnas hämnd och återvändsgränder

En av vår tids viktigaste motsättningar är den mellan de som tror på att fortsätta riva gränser och ett mer öppet samhälle och de som tror på mer gemenskap, slutenhet skulle någon säga, och behovet av gränser. Detta är en reell motsättning med goda argument på respektive sida. En del beskriver det som att globalister står mot nationalister, andra som att ”eliter” står mot ”folk”. Några ser det som att gott står mot ont.

Globalister vill i regel bemöta nationalismen med mer överstatlighet och mer ekonomisk liberalism – teknokrati. Nationalisterna, å andra sidan, vill bemöta globaliseringen med att helt eller kraftigt begränsa politisk, ekonomisk och kulturell liberalism. Motsättningen måste behandlas som de flesta intresse motsättningar – med en insikt om att balanspunkten är avgörande. Ingen sida kan helt tillåtas vinna.

Det är demokratiska socialister och den politiska liberalismen som tar mest skada av intresse motsättningen mellan globalister och

"DÄRFÖR ÄR JAG DEMOKRATISK SOCIALIST"

"Jag är en demokratisk socialist med stolthet och glädje. Jag blev det när jag for omkring i Indien och såg den fruktansvärda fattigdomen fast en del var oerhört rika, när jag for runt och såg en ännu mer förnedrande fattigdom, på sätt och vis, i Förenta Staterna, när jag som mycket ung kom öga mot öga med kommunismens ofrihet och förtryck och människoförföljelse i kommuniststaterna. När jag kom till nazisternas koncentrationsläger och fick se dödslistorna på socialdemokrater och fackföreningsmän.

Jag blev det när jag fick klart för mig att det var socialdemokratin som bröt marken för demokratin i Sverige, när jag fick klart för mig att det var socialdemokratin som lyft landet ur fattigdom och arbetslöshet med 30-talets krispolitik. När jag själv fick vara med och arbeta för ATP och fick möta de privilegierades socialistkampanjer när vanliga löntagare ville trygga sin ålderdom, för det var det ni höll på med då. [...]

Men viktigare är att jag bestyrks i min övertygelse när jag ser ut över världen, när jag ser kriget och kapprustningen och massarbetslösheten och klyftorna mellan människorna.

Jag bestyrks i min övertygelse när jag i vårt eget land ser orättvisorna öka, arbetslösheten tillta, spekulation och fiffel gripa kring sig.

När jag ser hur högerpolitiken i land efter land driver ut människor i arbetslöshet, slår sönder tryggheten men ändå inte löser de ekonomiska problemen och när jag ser in i den framtid de borgerliga tydligen har att erbjuda där löntagarna ska bli fattigare och de rika rikare, där den sociala tryggheten blir bräckligare och lyxbåtarna fler, där solidariteten blir svagare och egoismen starkare, där de starka kan ta för sig och de svaga får ta skeden i vacker hand.

Visst är jag en demokratisk socialist. Jag är det med stolthet över vad denna demokratiska socialism har utträttat i vårt land, jag är det med glädje för jag vet att vi har viktiga arbetsuppgifter framför oss efter det borgerliga vanstyrets år.

Och med tillförsikt, för nu vet människor vad som händer med jobben och tryggheten och stabiliteten när högerkrafterna har ansvaret.

Jag är det på sätt och vis med ett roat leende för jag vet att den moderna svenska historien är full med värdefulla reformer som ni har skildrat som elak socialism men sedan slåss ni om att få äran av reformerna när människorna har fått erfarenhet av vad den betyder.

Visst är jag demokratisk socialist; som Branting när han genomförde rösträtten; som Per-Albin när han bekämpade arbetslösheten på 30-talet och talade om folkhemmet; som Erlander när han byggde ut den sociala tryggheten och ATP. För det handlar om solidaritet och omtanke människor emellan."

Olof Palme, inlägg i partiledardebatten i tv den 17 september 1982.

nationalister. I samhällsuppdraget måste vi hitta en väg mellan dessa ytterlighetspositioner.

Man kan tala om tre sätt att bemöta på populismen och nationalismen som utgör återvändsgränder. Den demokratiska socialisten får inte lockas att:

- Bli mer teknokratisk, där ekonomin görs än mer oåtkomlig för den politiska liberalismen och demokratin. Vi får inte ta över nyliberalismens auktoritära sidor.
- Ta över populismens manér, ekonomiska politik eller starka nationalism. Populister kommer alltid att vara bättre populister.
- Ge upp nationalstaten som arena för politisk förändring. Fri migration eller rättigheter utan förpliktelser är inte en väg framåt.

I början av 1970-talet förlorade den danske socialdemokraten Jens Otto Krag folketingsvalet till en av Nordens första populister, Mogens Glistrup, som dök upp från ingenstans. Krag pratade om valförlustens som "väljarnas hämnd". Han menade att det var partiets oförmåga att fånga upp stämningar i tiden som hade styrt väljarna till populisterna. Krags råd till eftervärlden var enkla. Jaga inte efter personen eller hans parti. Ge er inte ut efter deras väljare. Lös i stället de underliggande frågor populisterna pekar på. Men var även väl medvetna om risken för demokratin.

Kanske är Krags ord även en vägledning i samhällsuppdraget? Lös de problem som attraherar populisternas väljare – men förleds inte att tro att det enbart handlar om migration och invandring. Och framförallt – var väl medveten om hoten mot demokratin.

Förmåga att lösa problem

Oförsonlighet och kompromisslöshet binder samman flera av samtidens politiska händelser. På kontinent efter kontinent, land efter land, är utvecklingen likartad. Politisk konflikt och starka motsättning har blivit regel – kompromiss allt mer av ett undantag. Det som hotas är förmågan till kollektiv problemlösning. Politik är i detta sammanhang en konflikt mellan två grundsynsätt – politik som "ekonomi" eller politik som "religion".

Den som tänker på politik som "ekonomi" kan kompromissa om nästan allt. Alla kompromisser är inte bra eller önskvärda, men en lösning är alltid möjlig. Det ekonomiska tänkandet vilar på byten. En sak kan bytas mot en annan på en marknad. Och byten skapar utrymme för förhandlingar. Och förhandlingar, i sin tur, skapar utrymme för kompromisser.

För den som tänker på politik som "religion" råder en omvänd logik. Lösning genom kompromiss är uteslutet. I "religionen" är vissa värderingar "heliga". Det som är heligt är inte förhandlingsbart. Kompromisser "smutsar ner". Inte sällan råder i det "heliga" en idealföreställning om världen, eller i var fall bild av hur det borde vara. Det praktiska får stå tillbaka för idealen och världen blir svart eller vit.

Politik som "religion" är motsatsen till "politik som kompromissandets konst". I samhällsuppdraget får fasthållandet vid den egna ståndpunkten aldrig bli huvudsaken. Samhällsuppdraget handlar om att värna förmågan till gemensamt handlande, att kompromissa – även med motståndarna. Förmågan att lösa samhällsproblem är det "heliga".

I samhällsuppdraget måste gemenskapen göras till en del av huvudsaken. Risken är annars att "vi:et" upphör och att samhället blir en samling

av intressegrupper där stad står mot land, region mot region, individ mot individ, där var och en endast vill främja sina egna intressen. Samhällsuppdraget måste vara att se till allas bästa. Hur ska vi annars lösa vår tids verkliga utmaning – klimathotet?

Vilka är "vi"?

All politik, även samhällsuppdraget, börjar med en föreställning om människan. Vår utveckling från trädklätrande till landgående apor, som reste sig på bakbenen och med hjälp av händerna började tillverka verktyg och vapen, har gått snabbt. När vi började måla väggar i grottor, dansa, be till gudar och slutligen runt lägereldarna berätta berättelser för varandra blev vi *homo sapiens* – människor.

Vår anpassningsförmåga är fantastisk. Människan kan leva på många sätt, som jägare, som samlare, som nomader, som bönder, men även i multikulturella miljonstäder. Inte sällan lever vi tillsammans för att det gynnar våra intressen.

Människan älskar gemenskaper. Ibland söker vi oss samman av glädje. Andra gånger av intressen. Vi har uppfunnit fotboll, tatueringar, frimärksklubbar och fackföreningar. Tillhörighet och gemenskap är ständigt i våra tankar. Från barnsben till ålderdom funderar vi ständigt på vår tillhörighet och identitet.

I samhällsuppdraget får man aldrig sluta fundera kring våra "vi:n". Samhällsuppdragets "vi" är större än det fackliga uppdragets gemenskap. Uppdraget börjar på arbetsplatsen, men stannar inte där. Vi som arbetar tillsammans, vi som lever tillsammans och bär samhällsuppdraget tillsammans är det relevanta "vi:et". Uppdelningen mellan arbetare och tjänstemän är i detta sammanhang inte viktig. Etnisk eller kulturell bakgrund är fullständigt ointressant. Samhällsuppdragets motsättningar får aldrig stå mellan löntagare.

Undvik ensidiga lösningar

Föreställningar och idéer är som möbler. Olika möbler har olika funktioner. Soffor, bord, lampor, hyllor och mattor skapar tillsammans – i bästa fall – en harmonisk helhet. Politiken blir bäst i samspel mellan olika idéer.

Att möblera sitt vardagsrum är inte helt olikt den politiska idédebat-

ten. Man bör undvika ensidiga lösningar. Nyliberalismens grundläggande problem ligger i just detta. Varje samhällsproblem ska lösas med hjälp av mer marknad. Likadant tycks kommunism fungera, där mer stat tycks vara lösningen på varje problem.

Man bör se upp för ideologier som enbart möblerar med bord – eller stolar för den delen. Ett funktionellt samhälle – eller vardagsrum – kräver en blandning av politiska idéer. Frihet, rättvisa, demokrati, nationalism, effektivitet, marknad, internationalism och så vidare. Idéer måste vägas mot varandra. Det finns anledning att vara skeptisk mot alla ensidigt radikala ideologier.

Den här boken försöker åskådliggöra och förklara hur ett välfungerande demokratiskt samhälle kan byggas upp. Det handlar om både institutioner och strukturer, men även om politiska insikter. Förhoppningen är att boken kan bidra till att skapa en förståelse för vad som är politiskt absolut, men även en känsla för vad som är politiskt kompromissbart från fackligt perspektiv. Hur bör ett politiskt vardagsrum möbleras?

Boken avslutas inte med en punkt. Nedan följer fjorton politiska insikter som är tänkta att fungera som en inbjudan till ett fortsatt samtal – med dig själv, men även med dina kamrater, familj och vänner, eller varför inte en politisk motståndare? För samhällsuppdraget är insikterna centrala, de kan leda dig mot ditt "bästa jag" och guida dig i strävan att forma ett gott samhälle.

Insikt 1 – engagera dig

Mot bakgrund av Sovjetunionens sammanbrott och demokratiseringen av Sydamerika lanserades 1989 en idé om historiens slut. Demokrati och liberalism ansågs ha segrat, en gång för alla.

Men historien har inget slut. Politiska krafter – fascism, nazism och storskalig populism – som många trodde tillhörde historien har kommit tillbaka.

Kampen fortsätter i olika former. Kanske måste varje generation göra världen till sin och vinna sina egna politiska segrar. Att upprätthålla samhällsvärnen kräver politiska engagemang. Du – förvänta dig inte att någon annan ska göra det åt dig – måste därför engagera dig politiskt. Det är ingen naturlag att ett socialdemokratiskt parti driver en demokratisk

socialism. Enda sättet att säkerställa att samhällsvärnen vårdas är ett aktivt politiskt engagemang.

Gå på ett politiskt möte. Gör din röst hörd. När du uteblir uppstår en tystnad. Den tystnaden kommer att tolkas av andra – och inte nödvändigtvis på det sätt du föreställer dig eller önskar.

Den första insikten att vårda är att inga segrar varar för evigt. Framtiden kräver ditt engagemang.

Insikt 2 – skilj på ekonomisk och politisk liberalism

Många av de politiska problem vi ser omkring oss är utslag av slarvigt underhållna samhällsvärn. Efterkrigstidens institutioner, strukturer och politiska insikter eroderar. Kanske var det "naturligheten" och framgångarna hos samhällsvärnen som gjorde det allt för lätt för oss alla att ta dem för givna?

I generationsskiftena tycks grunderna för vad som krävs för att få samhällsvärnen att fungera ha gått förlorade. Staten, det gemensamma, måste ta större makt över marknaderna och säkerställa att kapitalismen arbetar för människor. Det handlar om att skapa tillväxt och jämlikhet. Att balansera ekonomiska och sociala behov i syfte att upprätthålla samhällsfred och sammanhållning.

Ett första steg mot att rusta upp och stärka samhällsvärnen är att skilja på ekonomisk och politisk liberalism. Att vara demokratisk socialist är att vara politiskt liberal – att värna demokratin, människornas och politikens företräde framför ekonomiska intressen. En demokratisk socialist är inte i första hand ekonomiskt liberal. Marknaden ska inte ha företräde framför politiken.

Yttrandefrihet, föreningsrätt och demokrati framstår från ett renodlat ekonomiskt perspektiv som begränsningar och hinder. För den politiska liberalismen är dessa samhällsvärn direkt nödvändiga. Det är genom demokratisk bearbetning som vårt samhälle kan överleva i civiliserad form.

Den andra insikten att vårda är att politiken måste ha företräde framför marknaden. Att skilja på ekonomisk och politisk liberalism hjälper dig också att tydligare se skillnaden mellan marknad och politik.

Insikt 3 – prata och tänk i klasstermer

Klass och klassamhälle är begrepp som är nödvändiga för att förstå vad som händer i samhället. Människor som lever i likartad ekonomisk ställ-

ning med likartade livsmöjligheter har allt att vinna på intressebaserad samverkan. Alla människor vinner på starka samhällsvärn, men arbetarklassen har mest att förlora när värnen vittrar sönder.

Politisk debatt kan föras med många utgångspunkter. Fackligt har vi allt att vinna på att politiken diskuteras utifrån klass och gemensamma intressen. Klassbegreppet ger oss verktyg att beskriva och analysera ojämlikheten i makt, ekonomi, möjligheter, hälsa och mycket annat. Men klasstillhörighet ger också gemenskap och samhörighet. Du är inte ensam. Genom klasstillhörigheten kan du vara delaktig i att förändra din tillvaro – men även hela samhället.

Den tredje insikten att vårda är klassbegreppet. Använd det till att analysera och förändra samhällsvärnen – och din egen tillvaro!

Insikt 4 – misströsta inte

Den tyske rättsvetaren och socialdemokraten Hermann Hellers skrev i en av sina sista artiklar att samhällsvärnen inte ska förstås som en ideologisk preferens eller "lyx". Heller betonade att samhällsvärnen är priset vi betalar för att möjliggöra en civilisation. Värnen är de "senor" som håller samman samhälle och demokrati.

Att förmå människor att betala det verkliga priset för att hålla den verkliga ofärden borta kräver ständig bearbetning. I alla tider har människor som får erfarenhet av trygghet och stabilitet tenderat att fråga sig om det verkliga ska behöva "kosta" så mycket att upprätthålla välfärden innanför samhällsvallarna.

Men vad är det egentliga alternativet? Det goda samhället – civilisationens – förutsättning är ständiga investeringar i framtiden och våra samhällsvärn.

Den fjärde insikten är att inte att misströsta. Att förmå människor att betala priset för samhällsvärnen har alltid – och kommer alltid – kräva ständigt arbete.

Insikt 5 – balansera mellan helvete och utopi

Politik kan bedrivas utifrån två utgångspunkter. Antingen hämtar man kraft i en insikt om hur illa det kan gå, i det faktum att samhällsvärnen och gemenskaper kan kollapsa fullständigt. Konflikt och elände är ald-

rig långt bort. Vi lever i ett av världens mest avancerade och välmående samhällen, men det är ingen självklarhet att det förblir så. Det kan gå åt helvete – det har det gjort förut.

Den andra utgångspunkten är att politik handlar om att föreställa sig framtiden, att måla bilder av en utopisk framtid. Tänk vad bra det skulle var om ... Tänk om bara ... Om människan inte var si utan så ... och så vidare ... Så kan det låta när utopisten får fritt spelrum.

Utmaningen är att hitta en balans mellan dessa utgångspunkter. Politik kan inte enbart bedrivas med drömsk blick och rosenröda kinder. Inte heller kan politiken reduceras till dyster eländeshantering.

Under de senaste decennierna har nyliberaler målat de mest framgångsrika bilderna av framtiden med föreställningen av marknaden som redskap för individuell frigörelse i centrum. Det är hög tid att demokratiska socialister utvecklar de egna bilderna av framtiden – på grundval av insikten om att det kan ”gå åt helvete”.

Den femte insikten är att det faktiskt gå riktigt illa, samtidigt som det gäller att hitta en balans mellan utopi och helvete.

Insikt 6 – gör skillnad genom demokratin

Den brittiske premiärministern Margret Thatcher lär ha myntat begreppet ”TINA” (*There Is No Alternative*, på svenska: ”Det finns inget alternativ”). Begreppet används ofta av marknadsliberaler. Svaret är alltid mer marknad, underförstått: det finns inget utrymme för demokrati. Det finns bara ett alternativ.

Hävdar man demokratins överlägsenhet måste man även hävda demokratins möjligheter. Politiken måste kunna göra skillnad. Gör demokratin inte skillnad, om människor upplever att samhällsvärnen faller samman och allt blir sämre är den demokratiska socialismen illa ute.

Den sjätte insikten är att alltid verka för att säkerställa att demokratin kan göra verklig skillnad i människors liv. Det är avgörande för framtiden. Acceptera aldrig att politiken erbjuder endast ett ”alternativ”.

Insikt 7 – vårda den demokratiska kulturen

Långsiktigt kan demokratin bara fortleva om dess kultur upprätthålls. Bortom demokratins formella regelverk krävs att meningsmotståndare

kan samlas kring gemensamma föreställningar och värden. Det måste finnas ett "vi" som är större än den egna gruppens intressen.

Demokratisk kultur handlar om förhandling, kompromiss och eftergifter. Man får aldrig helt som man vill. En god demokratisk kultur handlar om att vara lyhörd för motståndarens situation. Att lyssna aktivt och nyfiket. Att visa återhållsamhet och motstå frestelsen att utnyttja motståndarens belägenhet.

Praktiskt handlar god demokratisk kultur även om att vårda språket. Att inte förminska eller vara elak mot motståndaren. Att tänka sig för innan man delar saker på sociala medier. Ofta inser vi sent i livet att våra egna handlingar har betydelse för andra.

Den sjunde insikten är att den demokratiska kulturen måste vårdas. Distraheras inte av andras dåliga beteende och var ett gott föredöme.

Insikt 8 – var ditt "bästa jag"

Det finns politiska krafter som vill att du ska vara ditt "sämsta jag". Att få dig att misstro "dom andra", tänka negativt och vända dig mot samhället. I alla människor finns också mörka krafter. Vi är alla kapabla till både goda och onda handlingar.

Kanske är det här den verkliga politiska kampen står – mellan de krafter som vill att vi ska vara våra "sämsta jag" och de krafter som vill att vi ska vara den bästa versionen av oss själva.

Samhällsvärnen måste utformas så att människor ges möjlighet att vara sina "bästa jag". Förutsättningarna skiljer sig åt, vissa behöver mer stöd och hjälp än andra. Våra behov är olika. Resurserna behöver därför fördelas olika – och det blir enklare att förstå varför.

Vårt och statens ömsesidiga engagemang i varandra har inte något givet slut. Ingen blir någonsin färdig med sitt "bästa jag". Statens och medborgarnas engagemang slutar inte med skolgången utan livet som helhet är en gemensam angelägenhet.

Den åttonde insikten är att samhällsvärnen och politiken måste utformas så att alla ges möjlighet att vara sitt "bästa jag". Dessutom: försök alltid att vara ditt "bästa jag". 📖

BÄSTA KONTRA SÄMSTA JAGET

Vårt bästa jag:

- rationell
- ifrågasättande
- sökande
- energisk
- förnuftig
- bred empati (utsträcker den även till motståndaren)
- lyssnar aktivt
- föreställer sig det bästa
- ifrågasätter konspirationer
- låter sig inte ledas enbart av instinkt, känsla och intuition
- strävar efter förutsägbarhet
- motverkar fördomar
- värnar egen och andras integritet.

Vårt sämsta jag:

- irrationell
- ifrågasätter inte
- är inte nyfiken
- saknar energi
- känslor får företräde
- smal empati (känner bara med sig själv)
- lyssnar passivt
- tror det sämsta
- tror på konspirationer
- agerar på instinkt och intuition
- accepterar oförutsägbarhet
- bekräftar fördomar
- saknar egen integritet och respekterar inte andras integritet.

Insikt 9 – måla bilden av gemenskapen

Den nyliberala idén om marknaden som frigörande för människor är i upplösning. Vi befinner oss i en motrörelse. Människor söker återigen gemensamhet och tillhörighet. "Vi:et" växer i betydelse. Vi lever som satelliter, men söker allt intensivare efter tillhörighet.

Tidigare sammanhang eroderar. I samhällsuppdraget gäller det att vinna framtiden åter, vilket kommer att kräva att vi kan formulera svar. Det krävs en förståelse för vilka institutioner, strukturer och insikter som får den liberala demokratin att fungera.

Liksom på 1920-talet står i dag kampen mellan två idéer om gemenskap. Mot en demokratisk, inkluderande och tolerant gemenskap (den de-

mokratiska socialismen) står en auktoritär, exkluderande och intolerant gemenskap (populismen och nationalismen).

Den politiska kraft som kan formulera den mest attraktiva formeln för tillhörighet kommer att dominera politiken de kommande decennierna. Det finns ingen anledning till pessimism. Men inte heller får fejkad optimism och önsketänkanden kring människan leda oss framåt. Det krävs en realistisk bild av samtiden – och människan.

I detta sammanhang finns särskild anledning påminna om att populisterna inte företräder en "tyst majoritet" av samhället. Populister ger röst åt en mycket bullrig och högljudd minoritet. Låt inte en skrämig minoritet distrahera dig i samhällsuppdraget.

Den nionde insikten är att framtiden måste vinnas åter. Den demokratiska socialismen måste skapa den mest attraktiva gemenskapen. Kanske kan våra "bästa jag" leda vägen?

Insikt 10 – lev här och nu

Den brittiske filosofen Bertrand Russell skrev att en erfarenhetsbaserad liberalism är väl värd att vårda. Han menade att den som eftersträvar mänsklig lycka sällan kommer att välja en politik som är skadlig på kort sikt med ursäkten att den är gynnsam i ett längre perspektiv.

Politiken och dess åtgärder måste hantera de problem vi står inför här och nu. Det är bara så demokratin blir verksam. Budgetbalans, ekonomiska åtstramningar och andra åtgärder kan vara nödvändiga, men får aldrig bli ett syfte i sig. I Sverige lever vi fortfarande i skuggorna av 1990-talskrisen. Det är hög tid att omvärdera grunderna för den ekonomiska politiken. Överskottspolitikerna är överspelad.

John Maynard Keynes sammanfattande kritiken mot allt för långsiktiga tidsperspektiv i (den ekonomiska) politiken: "I det långa loppet är vi alla döda."

Den tionde insikten är att livet är här och nu. Demokratin säkras genom att möjliggöra förändring i människors liv – redan i dag!

Insikt 11 – var tydlig

Människor som levt i diktaturer berättar inte sällan om hur samhällslivet präglades av osäkerhet. Bakom den offentliga sanningen – den totalitära

propagandan – var det rykten och ovisshet som definierade tillvaron. Att försätta människor i osäkerhet om vad ”som gäller” är i grund och botten ett auktoritärt beteende.

Tvetydighet kan i vissa situationer som konst, spel eller idrott bidra till en produktiv eller underhållande osäkerhet. Men när osäkerheten tar över vår vardag blir den något helt annat. När vi inte vet vad som gäller stänger vi våra sinnen mot omvärlden. Vi blir mer benägna att söka enkla svar. Populismens locktoner blir starkare.

I samhällsuppdraget är det viktigt att motverka osäkerhet. Håll inte människor i ovisshet. Var tydlig med att åskådliggöra dina intressen och värderingar – både för med- och motparter. Undvik tvetydigheter och gör, om möjligt, dig själv till den trygga punkten.

Den elfte insikten är att vara tydlig. Acceptera inte godtyckliga bedömningar. Be folk att precisera sina överväganden. Och sist men inte minst: gör dina med- och motparter trygga och undvik att utöva godtycke!

Insikt 12 – praktisera demokratin

Av den salutogena teorin lär vi oss att det sällsynt att saker och ting helt fungerar som de ska, men likaså sällsynt att det totalt havererar. Den praktiska politiken är som livet i övrigt – det mesta utspelar sig i gråskalor.

Men gråskalan betyder inte att det saknas färgstarka ögonblick och mening. Tvärtom. Praktiserandet av demokratin kan ge mening till tillvaron. Ur människors engagemang byggs demokratis bästa värn. Alla som deltar i det politiska samtalet – med respekt för motståndaren – bidrar till att hålla demokratin levande.

Den tolfte insikten är att människors praktiserande av demokrati utgör det bästa skyddet för demokrati. När samtalen upphör, när förhandling och kompromiss uteblir är det auktoritära och ofria samhället inte långt borta.

Insikt 13 – undvik ytterlighetspositioner

De samhällsvärn som behandlats i den här boken har en horisontell dimension. Det handlar om de värn som byggs direkt ovanpå nationalstatens grund. Horisontellt har vi lärt oss betydelsen av kompromiss. Demokratins värden är i huvudsak brett förankrade och ytterlighetspositioner framstår som något negativt.

Med den vertikala dimensionen är det annorlunda. Där blir positionerna ofta extrema – för eller emot EU. Nyanserna försvinner inte sällan när de yttre värnen diskuteras. Kanske beror det på att det demokratiska inslaget är svagt. Kompromiss och förhandling är inte lika framträdande som i den horisontella dimensionen.

Den trettonde insikten är att både de inre och yttre värnen kräver ständig omvårdnad. Ytterlighetspositioner måste undvikas – oavsett om det gäller det nationella eller internationella.

Insikt 14 – lär dig leva med motståndaren

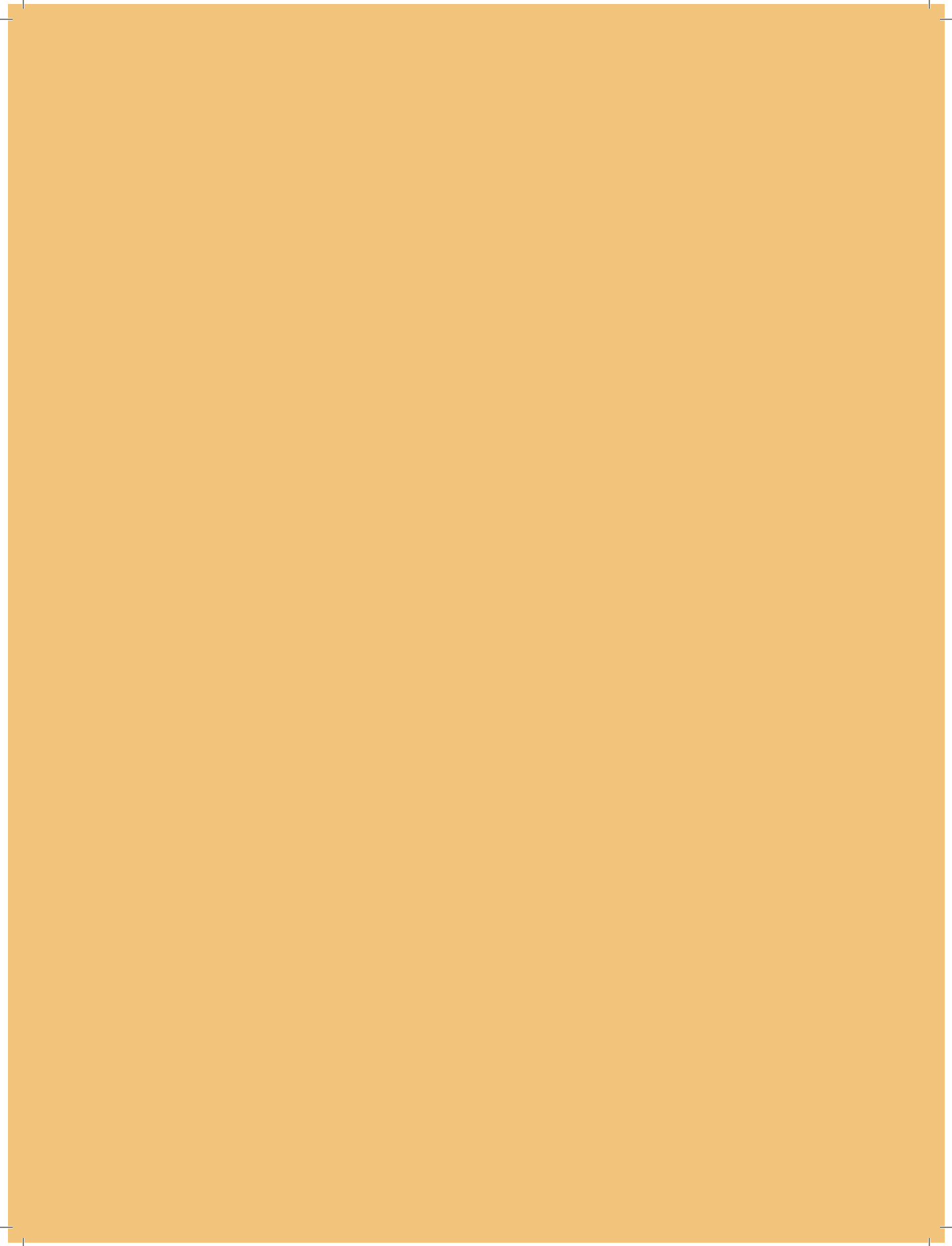
Den tyske rättsvetaren Carl Schmitt ansåg att politik handlar om att särskilja vän från fiende. Konsekvenserna av den distinktionen har två huvudsakliga tolkningar.

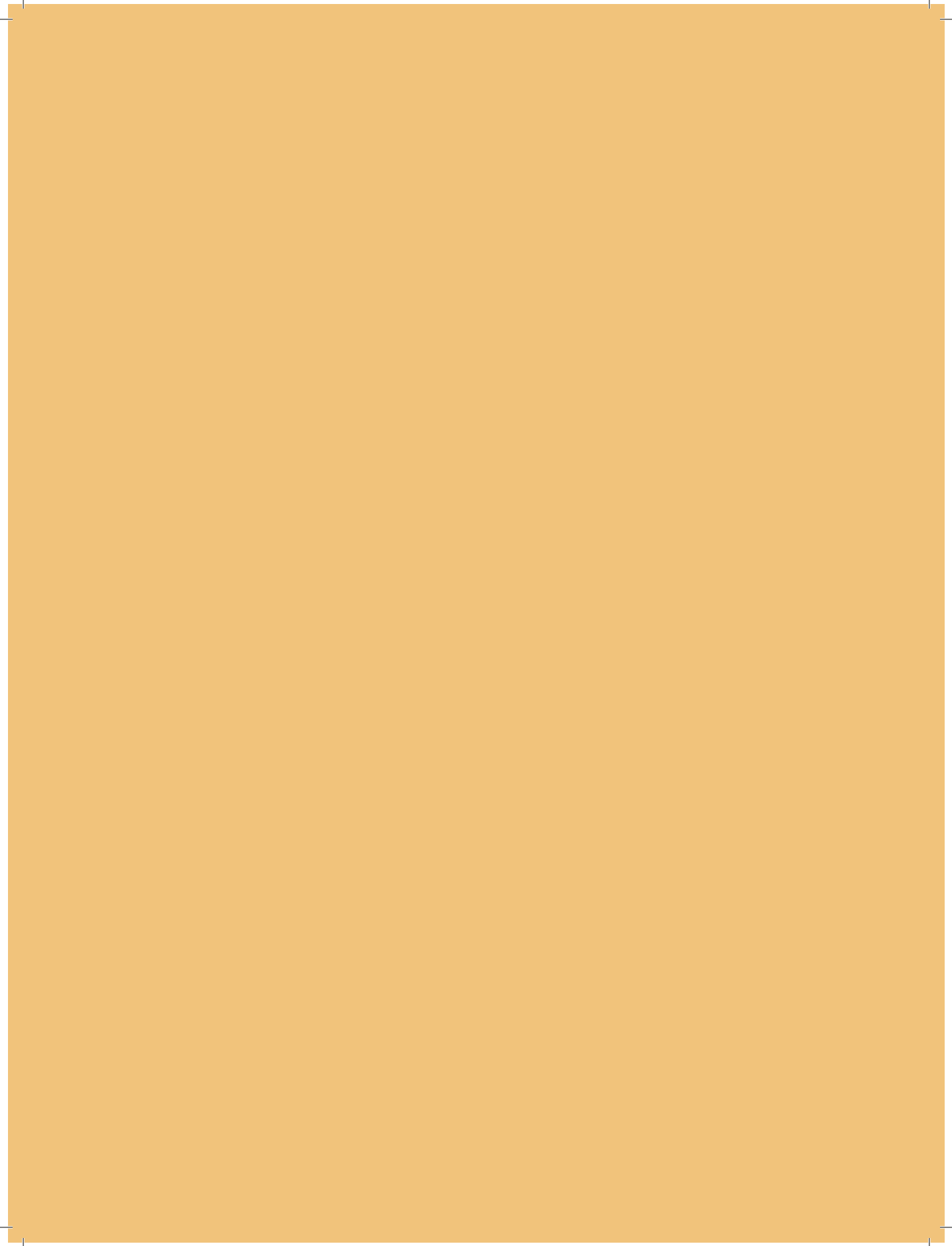
Den ena tankeströmmen föreställer sig att fienden måste utrotas. Ytterst hamnar man här vid Auschwitz grindar. Den andra tankeströmmen vill hantera fienden konstruktivt. Man måste lära sig att leva med motståndaren.

Konflikter är ofrånkomliga i ett pluralistiskt samhälle – kanske i alla mänskliga relationer. Demokratins uppgift kan beskrivas som en evig konflikthantering. Demokratien kan mildra de ständiga konflikterna, så att vi inte hamnar i inbördeskrig. Konflikter måste göras till debatt, förhandling, kompromiss och votering – i stället för våld och väpnat krig.

Vi är därmed tillbaka i den första insikten – historien tar aldrig slut. Motsättningarna i ett samhälle tar aldrig slut. Motståndaren kan inte – och ska inte – utrotas.

Konsten för alla människor, i alla tider, är att gemensamt lära sig att leva med motståndaren. Kanske är det samhällsuppdragets viktigaste insikt och färdighet: att lära sig att leva med motståndaren.

KAPITEL FJORTON

FORTSATT LÄSNING

EN BIEFFEKT AV populismens hastiga framväxt är att det skrivs mycket bra litteratur. Många kloka människor skriver både tänkvärda och insiktsfulla analyser av den politiska utvecklingen, inte minst akademiker på amerikanska universitet.

För att ta del av den samtida strömmen av litteratur kan man behöva läsa på engelska vilket kan upplevas som ett hinder. I de lästips som följer hänvisas både till böcker och artiklar på engelska och svenska. Pröva att låna hem en bok på engelska. Utmana dig själv. Man behöver inte förstå varje ord för att skapa sig en bild av resonemangen.

Många av böckerna jag tar upp har varit viktiga i arbetet med *Samhällsuppdraget*. Min förhoppning är det här kapitlet ska erbjuda vägar framåt, att litteraturen blir "stigar" som kan leda vidare. Kanske har du stött på någon argumentation som du vill studera djupare. Kanske vill du lära dig mer om något. En kunskaps- och bildningsresa avslutas aldrig.

Nästan dagligen ger medierapporteringen fortsatta uppslag till vidare läsning. Debatten om samhällsvärnen avslutas aldrig.

Kapitel 1 – Uppdraget

Många som läser den här boken är välbekanta med det fackliga löftet. Om facket som utbudskartell och de fackliga värnen mot marknaden kan man läsa i *Löftet – löntagarna och makten på arbetsmarknaden* av Ingemar Göransson och Anna Holmgren (2000). Även *Rättviseutredningens slutrapport till LO:s kongress 1996* är viktig läsning för att förstå det fackliga uppdraget. *Så tänkte vi på LO – och så tänker vi nu* av Per-Olof Edin m.fl (2012) är också intressant.

Ungraren Karl Polanyis viktigaste arbete är *Den stora omdaning – marknadsekonomins uppgång och fall* (1944). Statsvetaren Gareth Dale skrev 2016 en relativt trögläst men viktig biografi: *Karl Polanyi – A life on the left*. Med stor detaljrikedom får man följa Polanyi från barndomens Budapest, via Wien och Storbritannien till 1960-talets USA. Polanyi var en folkbildare som var övertygad om att arbetarklassens väg till makten går genom bildning och ökad insikt om intressegemenskaper.

Gunnar Myrdals *Världsekonomin* (1956) är läsvärd som tidsdokument över efterkrigstidens ekonomiska och politiska processer. Här beskrivs på ett insiktsfullt sätt behovet av att balansera nationella och internationella integrationsprocesser. Boken lägger grunden till en förståelse för samspelet mellan ”inre” och ”yttre” samhällsvärn.

Litteratur som anknyter till kampen om samhällsvärnen är riklig. Jan-Werner Müller har skrivit två böcker som behandlar demokratis framtid: *Demokratins tidsålder – politiska idéer i 1900-talets Europa* (2013) och *Vad är populism?* (2016). Müller skriver även regelbundet artiklar i *London Review of Books* och *The New York Review of Books*. Båda tidskrifterna kan vara värda att följa på nätet. Även Cas Muddes och Cristóbal Rovira Kaltwassers *Populism – a very short introduction* (2017) är läsvärd. Peter Mairs *Ruling the void – the hollowing of Western democracy* (2013) är viktig. Där behandlas partipolitikens omvandling och utmaningar.

På svenska, och kanske mer lättillgänglig, finns även *Vad krävs för att rädda demokratin?* av Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson och Ingemar Lindberg (2018).

Kapitel 2 – Kapitalism

Litteraturen om kapitalismen är omfattande. För fortsatt läsning rekommenderas David Harveys *Kapitalets gåta och kapitalismens kriser* (2010) och *The nature and logic of capitalism* av Robert L. Heilbroner (1985). Kapitalismens tvehövdade natur förstår man bättre efter att ha läst *Allt som är fast förflyktigas* av Marshall Berman (svensk översättning 2012).

Man kan naturligtvis ge sig direkt i kast med Karl Marx, Adam Smith, John Maynard Keynes, Joseph Schumpeter eller någon annan av de stora ekonomiska tänkarna. Det brukar dock inte vara oproblemiskt. Inte sällan missar man poängerna. Vill man läsa Karl Marx *Kapitalet* rekommende-

ras i stället *davidharvey.org* som ger gratis föreläsningar inför varje kapitel. Föreläsningarna finns även som bok: *A Companion to Marx's Capital* (2018).

Hur livet kunde gestalta sig i Sverige i mitten på 1800-talet kan man förstå bättre efter att ha läst Magnus Västerbros *Svälten – hungeråren som formade Sverige* (2018). Hur arbetskraft skapades beskrivs ingående av Zygmunt Baumans *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen* (1998).

John Maynard Keynes intressanta liv kan man läsa mer om i Robert Skidelskys biografi av Keynes i tre volymer. Även *Unversial man – the seven lives of John Maynard Keynes* av Richard Davenport-Hines (2015) rekommenderas.

Kapitalismens föreställningar om framtiden diskuteras i Yuval Noah Hararis bästsäljare *Sapiens – en kort historik över mänskligheten* (2015). Om klassamhället kan man läsa i Göran Therborns *Kapitalet, överheten och alla andra – klassamhället, det rådande och det kommande* (2018). På temat klass rekommenderas även idéinstitutet Katalys rapporter från projektet "Klass i Sverige" (2018).

Blandekonomin framväxt kan man exempelvis läsa om i Tony Judts *Postwar* (2010). Litteraturen om nyliberalismen har vuxit betydligt under senare år. Philip Mirowski och Dieter Plehwe (red.) *The road from Mont Pèlerin* (2009) samt Daniel Stedman Jones bok *Masters of the universe* (2012) är goda inkörsportar till nyliberalismens grundtankar. På svenska rekommenderas särskilt Ingemar Lindbergs kapitel i boken *Vad krävs för att rädda demokratin?* (2018). Där diskuteras ingående den variant av nyliberalism som kanske haft störst inflytande i Sverige: ordoliberalism.

Kapitel 3 – Folket

Citaten från Kurt Schumacher återfinns i Benjamin Carter Hetts briljanta *The death of democracy – Hitler's rise to power* (2018). Här får man steg för steg följa den tyska demokratins väg mot avgrunden. En verklig bladvändare. En utmärkt bok är även Björn Elmbrants *Innan mörkret faller – ska 30-talet hinna i kapp oss?* (2015).

Sammanhållningens grunder diskuteras på ett tankeväckande sätt av Jonathan Haidt i *The righthous mind – Why good people are divided by politics and religion* (2012). Även Joshua Greens *Vi och dom* (2014) är inspirerande läsning. Den som vill läsa mer om biologin bakom mänskligt

beteende rekommenderas Robert M. Sapolskys *Varför vi beter oss som vi gör – biologin bakom människans bästa och sämsta sidor* (2018). En tankeväckande bok på temat ”gott och ont” är Roy Baumeisters *Evil – Inside human violence and cruelty* (1999). Vill man läsa mer om hjärnan och förutsättningarna för att tänka rationellt rekommenderas António R. Damásios revolutionerande bok *Descartes misstag* (2006).

Nobelpristagaren James Buchanans liv skildras av Nancy MacLean i *Democracy in chains – The deep history of the radical right’s stealth plan for America* (2017). Boken kan läsas som en deckare. När Buchanan dog 2013 lämnade han efter sig ett arkiv med fullständig dokumentation och brevväxling från 1950-talet och framåt, som historikern Nancy MacLean av en slump fick tillgång till. I brevväxlingen med Charles Koch, en av USA:s rikaste och mest politiskt inflytelserika män, skriver Buchanan om betydelsen av att i alla sammanhang hålla nyliberalismens tankar fördolda. Buchanan skriver att om man ska agera mot demokratin och öka ojämlikheten krävs att man agerar ”under radarn”.

Samspelet mellan teknokrati och populism åskådliggörs av Nadia Urbanati i *Democracy disfigured* (2014). Även *Vad krävs för att rädda demokratin?* (2018) bygger på bilden av att demokratin befinner sig i ett tvåfronts-krig med teknokrati på ena sidan, och populism på andra fronten. För vad som skiljer och förenar populism och teknokrati i förhållande till varandra och i relation till den vanliga, på partier baserade, demokratin rekommenderas Daniele Caramanis, ”Will vs. reason – the populist and technocratic forms of political representation and their critique to party government” i *American Political Science Review* (2017). Hur man skiljer på politisk och ekonomisk liberalism – och varför det är viktigt – framgår av flera av Sverker Gustavssons artiklar i *Akademisk, politisk och ekonomisk liberalism* (2014).

Vår tillvaro är full av motgångar, påfrestningar, krav och problem. Varför en del av oss kan klara utmaningarna bättre diskuteras – tillsammans med den salutogena teorin – i Aaron Antonovskys klassiker *Hälsans mysterium* som kom i nytryck 2008.

Kapitel 4 – Nationalstaten

Yael Tamir har nyligen skrivit en försvarsskrift för nationalstaten, *Why nationalism* (2019), som förklarar nationalstatens betydelse för att bedriva

socialdemokratisk politik. En annan tankeväckande bok på samma tema är *The virtue of nationalism* av Yoram Hazony (2018). Nationalstaten som grundförutsättning för politisk förändring debatteras allt mer intensivt. Tidskriften *Dissent* använder ett helt nummer, *What is the nation good for?* sommaren 2019 åt debatten om nationalstaten. *EU och nationalstatens återkomst* är temat för Europaperspektivs årsbok om Europaforskning 2019 (red. Oxelheim m.fl.).

Peter Englunds böcker om stormaktstiden, *Ofredsår* (1993) och *Den oövervinnlige* (2000) illustrerar också hur Sverige blir en nationalstat. Även Gunnar Wetterbergs *Axel Oxenstierna – makten och klokskapen* (2013) ger en insyn i bygget av den moderna svenska staten. En bok som ger fördjupade förståelse för ett ”statligt” sätt att tänka är *Seeing like a state* (1998) av James C. Scott.

Tillhörigheter till en demokrati diskuteras ingående i Robert Dahls klassiker *Demokratin och dess antagonister* (1989) (i svensk utgåva från 1999). Julia Boguslavs *Svensk invandringspolitik under 500 år: 1512–2012* är en intressant historisk överblick. En tänkvärd bok är Ola Larsmos *Swede Hollow* (2016) om svenskar som utvandrade till USA i slutet av 1800-talet.

Analysen av olika välfärdsstatliga modeller har ursprungligen utvecklats av dansken Gøsta Esping-Andersen i boken *The three worlds of welfare capitalism* (1990). Litteraturen om den svenska modellens framväxt och vidare äventyr är oändlig, inte minst eftersom begreppet används i många olika betydelser. En utförlig behandling av modellens framväxt och vidare utveckling finns i Claes-Mikael Jonsson och Ingemar Lindberg, *Modellen som klev ut genom ett fönster – om globaliseringen och den svenska modellens framtid* (2014).

Idén om att statens mål måste vara att tillhandahålla förutsättningar för medborgarna att förverkliga sitt ”bästa jag” är hämtade från Harold Laski. Dessvärre är hans *A grammar of politics* (1925) och *The foundations of sovereignty, and other essays* (1921) ganska svårlästa böcker. Michael Newmans *Harold Laski – a political biography* (1993) är mer lättläst och ger en inblick i Laskis tänkande.

Kapitel 5 – Delaktighet

Litteraturen om delaktighetens betydelse är omfattande. I kapitlet hänvisas direkt till *Den ensamme bowlaren* av Robert Putnam (i svensk översättning från 2006). Annan läsvärd litteratur med sociologisk utgångspunkt är *Arbetsamhället – hur arbetet överlevde teknologin* av Roland Paulsen i nyutgåva från 2017 och *När karaktären krackelerar* av Richard Sennett i svensk översättning från 1999. Även David Graebers *Bullshit jobs – a theory* (2018) skapar utrymme för reflektion om arbetets villkor.

När det gäller ekonomi och sysselsättning rekommenderas slutrapporten till 2016-års LO-kongress: *Vägen till full sysselsättning och rättvisare löner* (2015). Även här finns oändligt mycket litteratur. Åter till full sysselsättning (2012) av Stefan Carlén och Christer Persson och *Tillsammans – i lust eller blomstring?* (2012) av Dan Andersson bör nämnas i sammanhanget. En klassiker är *Folkhemsmodellen* (1984) av Anna Hedborg och Rudolf Meidner. För den som bättre vill förstå hur ekonomer tänker rekommenderas *Economic rules* (2015) av Dani Rodrik.

Litteraturen om kampen mellan marknad och stat – generellt, men även på arbetets marknad – är även den omfattande. Inspirerande läsning är exempelvis *23 saker de inte vill att du ska veta om kapitalismen* av Ha Joon Chang i svensk översättning från 2019. *Marknadens makt och demokratins möjligheter* (2015) av Sverker Gustavsson och Ingemar Lindberg leder tankarna framåt och hänvisar i sin tur vidare till annan aktuell litteratur. I sammanhanget bör även *In the ruins of neoliberalism* (2019) av Wendy Brown nämnas.

Kapitel 6 – Fördelning

Under senare år har jämlikhetsfrågorna fått allt mer uppmärksamhet. *Ojämlighetens anatomi* (2015) av Per Molander är redan en modern klassiker på temat. Även *Jämlikhetsanden: därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen* av Richard Wilkinson och Kate Pickett i svensk översättning från 2011 tillhör kategorin klassiker.

Slutrapporten från LO:s jämlikhetsprojekt Program för jämlikhet av Marika Lindgren Åsbrink m.fl. från 2019 är mycket läsvärd. Till projektet finns även en serie underlagsrapporter med stort läsvärde.

För historien och allmän förståelse av fördelningsvärnet rekommenderas

deras även *Det gemensamma: om den svenska välfärdsmodellen* (2014) av Irene Wennemo.

Mer detaljerat om samspelet mellan demokrati och välfärdsstaten i en internationell kontext kan man läsa i *Democracy and the welfare state* (2017) av Alice Kessler-Harris m.fl.

Per Molanders *Den åttafaldiga vägen – motiv för offentliga åtaganden* (1999) är utmärkt läsning för en fortsatt diskussion om staten och kommunernas uppgifter.

Kapitel 7 – Ordning och reda

Sheri Bermans *Democracy and dictatorship in Europe – From the ancien régime to the present day* (2019) är viktig. Boken följer demokratin, och dess motgångar, från franska revolutionen fram till våra dagar. Det långa historiska perspektivet underlättar förståelsen för demokratins samtida utmaningar.

Hur ett rättssystem byggs upp kan man läsa om i standardverket *Rätt, rättskällor och rättstillämpning – en lärobok i allmän rättslära* (1996) av Stig Strömholm. Även *Juridiska principfrågor – rättvisa, gällande rätt och rättigheter* av Nigel E. Simmonds i svensk översättning från 1988 ger en grundläggande förståelse för rättssystem.

The cost of rights – Why liberty depends on taxes (1999) av Stephen Holmes och Cass Sunstein ger många goda argument för att fokusera mer på skyldigheter. Rättigheter utan korresponderande skyldigheter blir inte mycket mer än tom luft – ballonger som vi möjligtvis kan byta med varandra.

Rättsrealismen har en särskilt stark ställning i Sverige. Ibland pratar man om en skandinavisk rättsrealism med ursprung i Uppsalaprofessorn Axel Hägerströms teorier. Till skolan hör bland annat Vilhelm Lundstedt, Alf Ross och Per-Olof Ekelöf. Några artiklar som är läsvärda: *Rätten och staten – tre föreläsningar om rätts- och statsfilosofi* (1963) av Axel Hägerström; *Några synpunkter på begreppsbildningen inom juridiken* (1928) av Östen Undén och *Tû-Tû* (1950) av Alf Ross.

Condorcets misstag: hoten mot staten och demokratin (2017) av Per Molander anknyter till staten som förutsättning för en rättsordning. Boken är dock framförallt en försvarsskrift för staten.

Kapitel 8 – Organisationer och institutioner

Hur systemet med fackföreningar och kollektivavtal växte fram i Europa förklaras i Oxfordprofessorn Bob Hepples arbetsrättsliga standardverk. I den första delen från 1986, *The making of labour law in Europe*, jämförs utvecklingen tematiskt i nio länder fram till 1945. I den andra delen, *The transformation of labour law in Europe* (2009), jämförs den arbetsrättsliga utvecklingen i femton länder från 1945 till 2004.

Den svenska kollektivavtalsmodellens historia och utveckling beskrivs detaljerat i Svante Nycanders bok *Makten över arbetsmarknaden* (2002) (tredje upplagan, 2017). Boken är i delar onödigt polemisk, i synnerhet vad gäller MBL-reformerna på 1970-talet, men även detta är ett standardverk. Även Christer Lundhs *Spelets regler – institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850–2000* (2002) rekommenderas.

Den som söker detaljerad information om kollektivavtalens tidiga historia i Sverige bör läsa Axel Adlercreutz doktorsavhandling från 1954, *Kollektivavtalet – studier över dess tillkomsthistoria*. Ett mer renodlat fackligt perspektiv på tiden efter andra världskriget ger Anders L. Johansson och Lars Magnusson i *LO andra halvseket – fackföreningen och samhället* (1998). Lönen, makten och värdigheten av Harald Gatu (2018) gör några viktiga nerslag i den fackliga historien från industrins perspektiv. Skönlitterärt om facklig historia rekommenderas *Musikanternas uttåg* (1978 nyutgåva 2009) av Per Olov Enquist och *Socialisten* (1958) av Ivar Lo-Johansson.

Olle Svenning har skrivit om sina tid på statsrådsberedningen med Tage Erlander, *År med Erlander* (2018). Historikern Dick Harrison har också nyligen skrivit en biografi över Erlander, *Jag har ingen vilja till makt* (2018). Läser man dessa böcker tillsammans med Erlanders egna memoarer träder en fascinerande människa fram – en renässansmänniska, som Harrison kallar honom.

Martin Gelin och Karin Pettersson skriver på svenska om samspelet mellan sociala medier och demokratin. *Internet är trasigt – Silicon Valley och demokratins kris* (2018). Den håller hög internationell klass. Jaron Lanier har blivit översatt till svenska, *Tio skäl att genast radera dina sociala medier* (2019). En annan intressant författare kring sociala medier är Tim Wu. I *The attention merchants: The epic scramble to get inside our heads* (2017) åskådliggörs Facebook, Google och Twitters affärsmodeller.

Kapitel 9 – Demokrati

Det är i år hundra år sedan demokratins genombrott i Sverige. Det har uppmärksammats i flera sammanhang. *Demokratins genombrott – människor som formade 1900-talet* (2018) av Håkan Bengtsson m.fl. innehåller läsvärda personporträtt. På riksdagens hemsida finns även flera skrifter att ladda ner, bland annat antologin *Demokratins framtid* (2018) av Katarina Barrling m.fl. Med anledning av demokratins genombrott rekommenderas även *Hövdingen* (2014) av Olle Svenning – en mycket läsvärd biografi över Hjalmar Branting.

Hur demokratins återupprättande efter 1945 kan betraktas som en politisk pyrrhuseger utvecklar Wolfgang Streeck närmare i sina båda böcker *Köpt tid – den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris* (2013) och *How will capitalism end?* (2016).

En mycket läsvärd debattbok som fått mycket uppmärksamhet är *How democracies die* (2018) av Steven Levitsky och Daniel Ziblatt. Även *Vägen till ofrihet: Ryssland, Europa och USA* av Timothy Snyder, i svensk översättning från 2019, är läsvärd. Hur hela debatten om demokratin präglas av den tyska Weimarrepubliken åskådliggörs av Udi Greenberg i *The Weimar century* (2014).

Litteraturen om Carl Schmitt och distinktionen mellan vän och fiende är omfattande. Förutom hans egen bok *Det politiska som begrepp*, översatt till svenska 2010, rekommenderas volymerna redigerade av Chantal Mouffe, *The challenge of Carl Schmitt* (1999) och David Dyzenhaus, *Law as politics* (1998) liksom Jan-Werner Müllers biografi *Carl Schmitt – a dangerous mind* (2003). Chantal Mouffes *Agonistik* översattes 2016 till svenska.

Sist, men inte minst, rekommenderas Robert Dahls *Demokratin och dess antagonister*, i svensk översättning från 1999. Även Walter Korpis *Den demokratiska klasskampen – svensk politik i jämförande perspektiv* (1981) är ett viktigt redskap för att förstå demokratins förutsättningar.

Kapitel 10 – Internationell samverkan

En utmärkt bok för att förstå motsättningen mellan nationalstat och kapitalister är Quinn Slobodians *Globalists – the end of empire and the birth of neoliberalism* (2018). Slobodians bok är även en mycket intressant exposé över nyliberalernas långsiktiga påverkansarbete och förståelse för internationell samverkan.

Hur första världskriget rev upp och förändrade människors tillvaro får man en känsla av i Stefan Zweigs klassiker *Världen av i går* (i svensk översättning från 2013). En fantastisk läsoplevelse. ”Mellan vårt i dag, vårt i går och i förrgår är alla broar rivna”, skriver Zweig i en förhoppning om att ge ”åtminstone en spegelreflex” av sitt liv ”innan det sjunker i mörkret”. Boken skrevs som ett testamente till eftervärlden. 1942, när det var som allra mörkast, tog Zweig sitt liv i förtvivlan över tidens tillstånd.

Om spänningarna mellan demokrati, frihandel och nationalstaten skriver Dani Rodrik i *The globalization paradox* (2011). Hans senaste bok *Straight talk on trade* (2018) är även den mycket läsvärd. Rodrik kan man även följa på hans blogg: <https://rodrik.typepad.com>.

Om blandekonomin i en internationell kontext kan man även läsa om i Sheri Bermans *Democracy and dictatorship in Europe – From the ancien régime to the present day* (2019). För den som vill läsa mer om Bretton Woods-uppgörelsen rekommenderas *The summit: Bretton Woods, 1944: J.M. Keynes and the reshaping of the global economy* (2016). Den kan läsas som en ekonomihistorisk deckare.

Kapitel 11 – Europeisk samverkan

Om EU-samarbetets inneboende spänningar och motsättningar, liksom dess mångfasetterade uttryckssätt, har det skrivits hyllmetrar. För fördjupad förståelse av EU-samarbetet rekommenderas Fritz W. Scharpfs *Community and autonomy – institutions, policies and legitimacy in multilevel Europe* (2010). Den utgör en samling av hans viktigaste artiklar om EU-samarbetet från 1980-talet och framåt.

En klassiker inom EU-rätten är J.H.H. Weilers *The constitution of Europe* (1999). Weiler förklarar bland annat hur EU växer fram som konsekvens av politikernas oförmåga att fatta nödvändiga beslut.

Hur självstyrande nationalstater har blivit till underordnade medlemsstater diskuteras av Christopher Bickerton i dennes perspektivrika bok *European integration – From nation-states to member states* (2012). I sammanhanget rekommenderas även *The European rescue of the nation-state* (1992) av Alan S. Milward. Den sistnämnda boken är synnerligen intressant mot bakgrund av händelserna i Storbritannien efter Brexit.

Litteraturen om Laval-målet och dess konsekvenser är omfattande. Till fördjupning rekommenderas Andreas Bücker och Wiebke Warneck (red.), *Reconciling fundamental social rights and economic freedoms after Viking, Laval and Rüffert* (2011), Stein Evju (red.), *Cross-border services, posting of workers and multilevel governance* (2013) liksom Mark Freedland och Jeremias Prassl (red.) *Viking, Laval and beyond* (2014). En tidig svensk framställning är Karl-Göran Algotsson, *Grundläggande rättigheter eller handelshinder? Den svenska debatten om EU, föreningsfriheten och rätten till fackliga stridsåtgärder* (2008).

Även när det gäller EU:s framtid är litteraturen nästan oändlig. I sammanhanget bör *Efter Europa* av Ivan Krastev i svensk översättning från 2017 nämnas. Även Seips arbete bör följas. Björn Fägersten och Göran von Sydow m.fl. har skrivit den läsvärda *Perspectives on the future of the EU* (2019).

Kapitel 12 och 13 – Det goda samhället och samhällsuppdraget

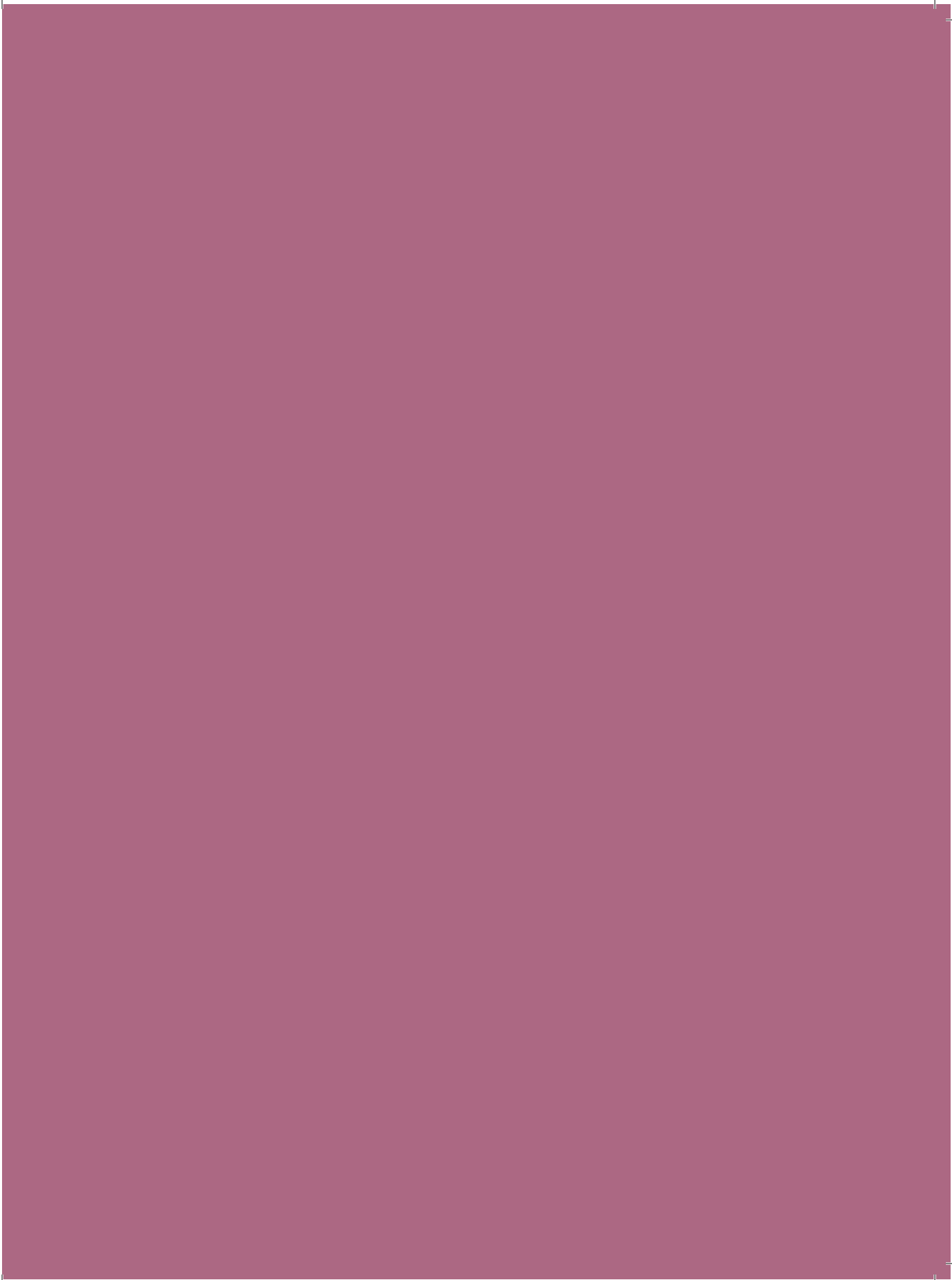
Intresserar man sig för murarnas historia är *Walls – a history of civilization in blood and brick* (2018) av David Frye utmärkt läsning. Tyngdpunkten ligger på antikens och romarrikets murar, men även Berlinmuren och vår tids murar diskuteras. Boken är föredömligt lättläst. Henrik Berggren och Lars Trädgårdh har skrivit intressant om den svenska modellen ur ett mer filosofiskt och sociologiskt perspektiv *Är svensken människa?: gemenskap och oberoende i det moderna Sverige* (2015).

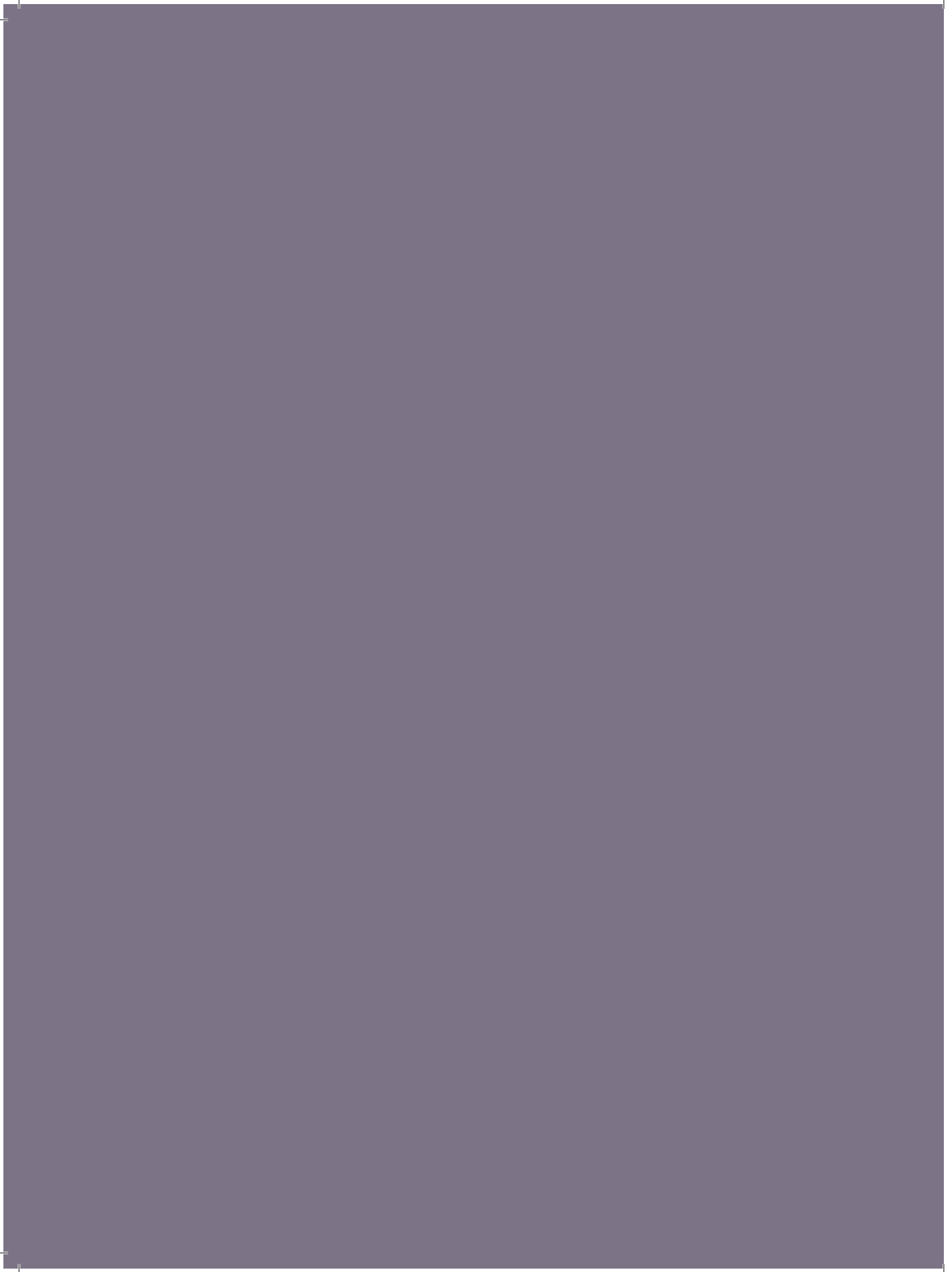
Berättelsen om Jens Otto Krag återfinns i *Väljarnas hämnd – populism och nationalism i Norden* (2016) av Bengt Lindroth. Det är även en läsvärd bok om populism och nationalism i våra nordiska grannländer. I *Cultural backlash – Trump, Brexit and authoritarian populism* (2019) av Pippa Norris och Ronald Inglehart diskuteras ingående populismens kulturella och ekonomiska rotsystem.

Om kompromissandet konst – och svårigheter – kan man läsa i *On compromise and rotten compromises* (2010) av Avishai Margalit. En synnerligen läsvärd bok är *Konsten att tänka klart* (2015) av Rolf Dobeli. Den består av kortare och (o)roande uppsatser om hur våra hjärnor ibland bedrar oss. Även Daniel Kahnemans *Tänka, snabbt och långsamt* i svensk översättning från 2017 är underhållande läsning om hur vi egentligen tänker. Även *Nonsense – the power of not knowing* (2016) av Jamie Holmes rekommenderas.

Den som vill arbeta med sitt "bästa jag" kommer sannolikt att ha glädje av *The curse of the self* av Mark R Leary (2007). Många av våra egna problem skapar vi själva.

Uppslag till hur fascism och populism kan bemötas får man i *Fascismens metoder – att skilja "dom" från "oss"* av Jason Stanley från 2019. Även *Om tyranni: tjugo lärdomar från det tjugonde århundrandet* av Timothy Snyder i svensk översättning från 2017 är viktig läsning.

EFTERORD

ATT VARA MÄNNISKA är att vara i tacksamhetsskuld till andra. På det sättet är den här boken en mycket mänsklig bok. I arbetet med den har många bidragit.

Först vill jag rikta ett stort tack till Adnan Bozkurt och Ingemar Göransson. Strukturerna växte fram ur många roliga och spänstiga samtal. Utan er hade det inte blivit någon bok.

Ett särskilt tack vill jag även rikta till Sverker Gustavsson och Ingemar Lindberg för kritisk läsning och konstruktiv kritik. Utan er hade boken inte blivit hälften så bra. Kent Werne har skrivit och tagit fram ruttexterna på sidorna 37, 39, 66, 102, 104, 105, 108, 128, 132, 133, 190, 209 och 232. Tack för hjälp och inspirerande samtal! Tack även till Lars Granberg och AnneMette Wennemo för värdefulla förbättringar.

På LO-kansliet är det många som läst och kommenterat texterna. Ingen nämnd, ingen glömd. Tack för att ni kvalitetssäkrade boken och gjorde den bättre. Tack även för att ni finns där i arbetets vardag! Erland Olauson och Dan Holke bidrog med många värdefulla kommentarer. Tack för att ni gjorde mig tryggt förvissad om att bokens upplägg håller.

Ett särskilt tack vill jag även rikta till redaktören Sanna Ehrnlund, grafiska designern Magnus Frederiksen och illustratören Sara Olausson. Ni gjorde det till en riktig bok. Tack!

Slutligen vill jag tacka min fru för ett närmast oändligt tålamod med mitt "bokprojekt". Nu är den färdig. Ytterst är boken skriven för våra två söner Nils och Ivar – kanske kan den underlätta livet tillsammans även för deras generation.

På ett hotellrum i Bryssel, september 2019

Författaren

